MORTIMER WHEELER

Romos menas ir architektūra

ROMOS MENAS IR ARCHITEKTŪRA

Mortimer Wheeler

R. PAKNIO LEIDYKLA

Knyga išleista
Atviros Lietuvos fondui
parėmus

Vertė
ONA DAUKŠIENĖ

Redagavo
VIRGINIJUS GASILIŪNAS

Konsultavo
DALIA DILYTĖ

Versta iš:
Mortimer Wheeler. *Roman Art and Architecture.* 1996 – Thames and Hudson Ltd, London

ISBN 9986-830-21-4
Spausdinta Singapūre

Turinys

7 Pratarmė

11 PIRMAS SKYRIUS
Romos nuopelnai

23 ANTRAS SKYRIUS
Graikija ir Roma

25 TREČIAS SKYRIUS
Miestai: Pradžia • Italija • Afrika • Artimieji Rytai • Galija • Britanija

89 KETVIRTAS SKYRIUS
Pastatai: Šventyklos • Termų pastatai • Forumai ir bazilikos • Teatrai, amfiteatrai ir cirkai • Namai • Rūmai • Arkos ir inžinerija

159 PENKTAS SKYRIUS
Skulptūros ir tapybos bruožai: Portretas • Pasakojamasis vaizdavimas • Peizažas

207 ŠEŠTAS SKYRIUS
Kiti Romos meno ypatumai: Romėnai – kolekcininkai ir žinovai • Romos menas keltiškajame pakraštyje • Romos menas Rytuose

232 Nuorodos

237 Rekomenduojama literatūra

238 Iliustracijų sąrašas

246 Rodyklė

Pratarmė

Romos menas, bendrai paėmus, tiek pat nukentėjo ir nuo draugų, ir nuo priešų. Viena vertus, klaidinantys lyginimai su helėnų arba helėnistiniu meistriškumu iškreipė tikrą jo vertę; kita vertus, tendencingas mokslas ištraukė jį iš bendro konteksto, atskyrė nuo plataus intelektinės raidos akiračio ir pats nuklydo į šalikeles.

Iš dalies dėl šitokios painiavos kalti ir patys romėnai. Skirtingai nuo Renesanso visuomenių, aristokratiškų ir protingai išrankių, Romos visuomenė buvo kiaurai *bourgeois* ir visiškai nesigaudė, kurlink vystosi jos kultūra. Kaip ir visoms *bourgeois* visuomenėms, jai patiko žvilgčioti per savo petį. Be abejo, ji žinojo, ką mėgsta; likimo malone jos skonis klostėsi pasaulyje, kupiname puikių daiktų. Nors ši palanki aplinkybė ir sąlygojo gana aukštą turtingųjų namų įrengimo lygį (tam būdavo apsirūpinama prisiplėštais iš graikų pasaulio originalais arba – dažniau – neblogomis, bet gana nuobodžiomis jų kopijomis), vis dėlto ji tiesiogiai nelabai skatino meno pažangą, – veikiau jai kliudė. Tai, beje, davė pradžią dabartiniams mūsų muziejams, prikimštiems lėkšto kopijuoto niekalo, pridengto Romos vardu, tokiu būdu kuriant suklastotą Romos laimėjimų vaizdą.

Tačiau svarbu, jog visas šis „antikvarizmas“ tą vaizdą iškraipė ir amžininkų romėnų mąstyme. Tai lėmė kažką panašaus į dvigubą mąstymą per visą laiką, vadintiną klasikiniu Romos laikotarpiu, – sakykime, nuo II a. pr. Kr. iki III a. po Kr. Viena vertus, būta šių beveik neišsemiamų antrinės medžiagos atsargų – tam tikro Alma-Tademos* komplekso, kuriam mandagioji gerbėjų minia visuomet buvo pasiryžusi suteikti ordiną „Už nuopelnus“. Kita vertus, šen bei ten pasitaikydavo nuoširdžių pastangų, kartais – vykusių, kartais – tik bandymų – papildyti meną kintančiais pusę tūkstantmečio trukusių evoliucinių permainų

* Lawrence Alma-Tadema (1836–1912) – olandų dailininkas, savo gyvenamuoju metu buvęs be galo populiarus, temų kūrybai sėmęsis iš antikinių šaltinių. (Ši ir kitos pastabos – vertėjos.)

poreikiais ir galimybėmis. Be abejo, visi meno amžiai gali pateikti kokių nors tokio pasidalijimo pavyzdžių. Tas pasidalijimas atspindi amžiną menininko ir publikos polinkį konfliktuoti arba „stumdytis". Tačiau Romos laikais skilimą smarkiai gilino ankstesniųjų Graikijos pasiekimų tobulumas ir įtakingumas, turint galvoje jų užmojų mastą, ir graikų menininko, ypač graikų skulptoriaus, paprastai globėjo dosniai remto, produktyvumas.

Štai kodėl Romos meno kritikas, kartais jausdamasis dėl to suvaržytas, turi būti įsisąmonęs bent jau dvi skirtingas jo medžiagos savybes. Pirmoji – tam tikras akademiškumas, – meno istorijoje niekuomet nepralenkta kiekybė bei kokybė; antroji – naujos raiškos poreikis, kuris kartais tą akademiškumą panaudodavo (tam tikru būdu, teisingai apibūdintu „Graikų menas tarnauja imperijos idėjai")[1], o kartais gana drastiškai stengėsi jį išgyvendinti. Tokio „kaleidoskopo" akivaizdoje vargšas kritikas gali pasijusti apstulbintas ir suglumintas.

Būtent taip jautėsi subtilus stebėtojas velionis Bernardas Berensonas – kaip ir daugelis kitų prieš jį – šalia gerai žinomos Arkos, pasitikusios Konstantiną Didįjį, 315 m. grįžtantį į Romą.[2] Ši arka – tai asimetriškas reljefų rinkinys; daugelis jų perdirbti nuėmus nuo I a. antrosios pusės bei II a. pastatų, kiti – naujai iškalti neištobulintu, tačiau galingu, iš svetur perimtu ir netgi originaliu stiliumi, o treti – tarsi kompromisas tarp anų dviejų, – visi jie keistai susimaišo ir sukuria išlaikantį pusiausvyrą jungtinį monumentą, patenkinantį naujųjų laikų žiūrovo žvilgsnį ir, matyt, turėjusį patenkinti amžininko žvilgsnį. Čia minėtas skilimas tiesiogiai išreiškiamas ir iš dalies sutaikomas. Šis paskutinis didis Romos imperijos paminklas, likus mažiau nei tuzinui metų iki Konstantinui Didžiajam nubrėšiant savo naujosios rytinės sostinės ribas, liudija permainų vėją dvelkiant iš rytų, renkant ir barstant helėnizuotos praeities dulkes. Tam tikra prasme Konstantino Arka yra įvairialypio Romos patyrimo sankaupa ir simbolis, stovint ant bizantiškojo pasaulio slenksčio.

Kas buvo Romos menininkai? Kas iškalė Ara Pacis, iškilmingai pažymėjusio Augusto grįžimą namo 13 m. po Kr., nuostabiąją portretų galeriją? Kas išringavo didingąjį spiralinį reljefą aplink Koloną, įamžinusią Trajano karus? (Čia nepadės ant kolonos lotyniškais rašmenimis iškaltas vardas – „Orestes".) Koks architektas projektavo Hadriano Panteoną? To mes nežinome. Stulbina tai, kad kūrybingasis Romos menas ir architektūra, atmetus miglotas ir nereikšmingas išimtis, yra bevardis.

Netgi Apolodoras Damaskietis, kurio vardas slypi už architektūrinės Trajano šaunumo išraiškos, lieka nepagaunamas šešėlis. Graikų menas ir architektūra, netgi menkavertės graikų meno kopijos, tiektos Romos rinkai, švyti spalvingais vardais. Iš pirmo žvilgsnio paradoksalus gali pasirodyti toks anonimiškumas epochoje, didžiai vertinusioje asmenį – kai, pavyzdžiui, portretinis vaizdavimas buvo pasiekęs apogėjų. Priežastis turbūt ta, kad asmens garbinimas čia pranoko pats save; kad dabar reikšmingu žmogumi tapo romėnas patronas; kad netgi Kolona ar Panteonas buvo taip artimai susiję su Trajano ir Hadriano asmenimis, jog menininkas ir architektas nieko nebereiškė. Jie buvo samdomi darbininkai. Šis Atėnų ir Romos skirtumas gali sudominti istorijos nuotaikų bei papročių tyrinėtoją: demokratinis laisvas disputas, atsispindėjęs Atėnų akropolio puošyboje, virto didžiausiu imperatoriaus asmens garbinimu. Turime Feidijo, Iktino ir Kalikrato Panteoną, bet, kita vertus, turime *Augusto* Taikos aukurą (Ara Pacis), *Karakalos* arba *Diokleciano* termas ir *Tito* arba *Konstantino* arkas. Pažiūrų pasikeitime slypi istorinė logika.

Nedvejojau, tolesnius puslapius skirdamas architektūrai ir miestų planavimui. Iš tiesų tai man atrodo svarbiau. Romos menas pasitiki architektūra ir kiekviename žingsnyje krypsta į ją. Būdamas taip glaudžiai susijęs, Romos menas plačiąja prasme papildė ir kartu beveik neatpažįstamai pakeitė graikų tradiciją, pranašiškai rengdamasis nuostabiam gyvenimui po mirties, kai turės viešpatauti porenesansiniame pasaulyje iki pat naujųjų laikų vidurdienio. Kad ir kaip vertintume šį sudėtingą vyksmą, neturime teisės pamiršti, jog, skirtingai nei helėnų menas, Romos menas – absoliučiai ir atvirai pasaulietiškas. Partenonas buvo didinga šventovė, droviai slepianti aukštai iškeltą beasmenių aktorių procesiją; praslinkus keturiems amžiams, Augusto Ara Pacis, prieš tapdamas aukuru, tebuvo gyva šeimos narių grupė. Šis pirminis žmogiškumo įsisąmoninimas visada atsispindi Romos architektūroje, netgi (o gal kaip tik labiausiai) pačiuose puošniausiose penkių jos orderių ir drąsios skliautų konstrukcijos pavyzdžiuose. Reikia tiesiai pasakyti, kad jokio Romos patirties aspekto, jokio Romos pasiekimo neįmanoma nagrinėti neatsižvelgiant į architektūrinį pagrindą su jam būdingu „sveiku protu“, nors ir ne tokiu stipriu, kad užgožtų vaizduotę.

Londonas, 1964 MORTIMER WHEELER

Romos nuopelnai

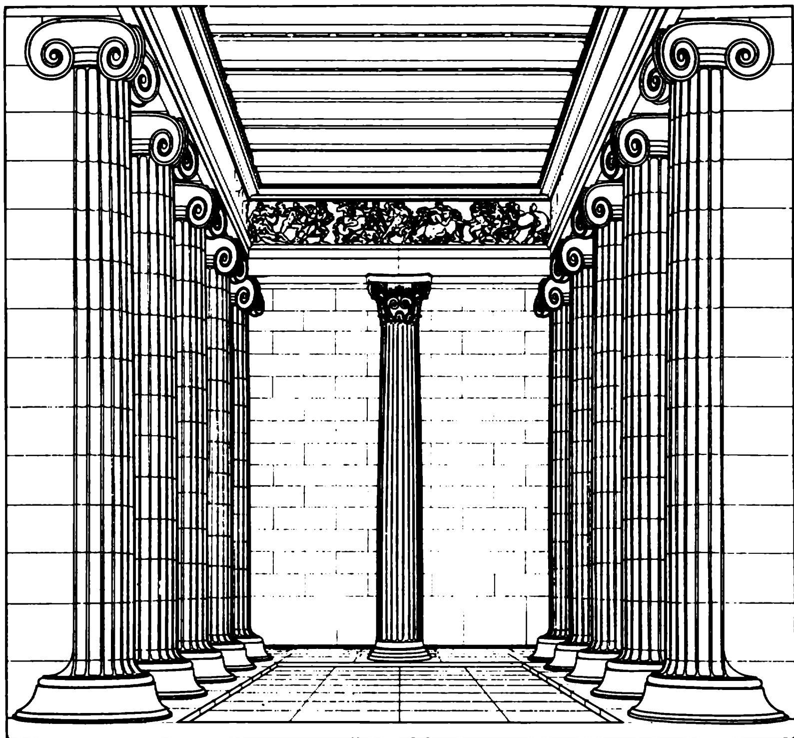
Nors ir nusižengiama logikai, galbūt nėra blogas dalykas iš karto užbėgti už akių keletui svarbesnių išvadų, prie kurių galėtume prieiti tolesniuose mūsų glaustos apžvalgos puslapiuose. Jeigu sudėtume šiuos rinktinius Romos pasaulio nuopelnus, kaip jie išsirikiuotų pagal svarbą? Kiek jie yra tarpusavyje susiję ir kūrybingi? Svarbiausios išorinės jų ištakos glūdi helėnistiniame pasaulyje; srovė pirmiausia teka etruskų ir graikų kolonijų vagomis, o vėliau, pradedant II a. prieš Kr., liejasi tiesiai iš pačios metropolinės Graikijos. Tačiau tai tik pasakojimo dalis. Aleksandras Didysis jau buvo suteikęs politinę išraišką graikų minties plitimui, kuris antrojoje IV a. pusėje iš tiesų darėsi vis ryškesnis. Šio permainų amžiaus tėvas – Aristotelis, o Aleksandras buvo Aristotelio mokinys. Paties Aleksandro didybę visų pirma nulėmė tinkamas laikas, kaip kad dažnai atsitinka sėkmę patyrusiems veiklos vyrams; jis pasirodė kaip tik palankiu momentu. Pasaulyje, pasąmoningai pasirengusiame jį sutikti, efektinga Aleksandro šlovė ženklino naujos tarptautinės idėjos pradžią. Ši idėja vedė tiesiai į Romos imperiją, o pakeliui turtino helėnistinę tradiciją įvairiausiomis iš svetur atkeliaujančiomis mintimis bei pažiūromis. Tos naujos mintys, prisitaikydamos prie tvarkingos žmogiškojo pažinimo raidos, pamažu, logiškai tą tradiciją keitė ir, be kita ko, galiausiai padovanojo mums „Romos" meną ir architektūrą.

Bandydami įvertinti šią metamorfozę, pirmiausia trumpam stabtelsime ties esminiais helėnų pasiekimų, dar nesudrumstų helėnistinio kitimo, aspektais. Teisinga būtų teigti, jog antrojoje V a. pr. Kr. pusėje graikai beveik visa, ką galėjo pasakyti apie architektūrą, išsakė Atėnų akropolyje: dorėniniame Partenone, jonėniniame Erechtėjone ir Atėnės Nikės šventykloje, dorėniniuose ir jonėniniuose Propilėjuose (visi jie pastatyti 447–405 m. pr. Kr.). Pirmasis šių meistriškų pastatų keliamas įspūdis: jie iš esmės ekstravertiški. Partenonas – galbūt išmintingiausias

iš visų ekstravertiškų pastatų, kokius kada nors regėjo pasaulis. Tiesa, blausioje vidaus prietemoje jis tarsi pagarbiai religinga saugykla laikė įkalinęs milžinišką Atėnę iš aukso ir dramblio kaulo, lygiai kaip laikė įkalinęs ir pasaulietiškesnę tikinčiųjų atnašą. Tačiau pasauliui Partenonas rodė paprastą ir tvirtą išorinį pavidalą, stačiakampio formos, savininkiškai stūksantį ant savo uolos, tvirtybės semiantį iš begalinės išminties ir subtilumo. Kartu Partenonas rodė ir savo išorines skulptūras, išsirikiavusias iškilmingoje beasmenėje eisenoje tarsi herojiški, bet visiškai ekstravertiški mimai – nepriekaištingai padaryti, iškalti taip, kaip marmuras galbūt niekada nebebus iškaltas; tačiau jų galvose neatsispindėjo niekas. Nei pastatas, nei jo apdaila neturėjo jokios vidinės gyvybės; tai buvo tobula išorė, puiki žmogaus sukurta geologijos dalelė, ir, *kadangi* savo tikruoju ribotumu Partenonas buvo tobulas, jis žymi pabaigą. Pagrindinė Partenono savybė – architektūrinis ir skulptūrinis išbaigtumas.

Tiktai Basose, toli Peloponese, stovi to paties laiko pastatas su ateities užuominomis, galbūt sukurtas Partenoną projektavusio vyriausiojo architekto. Čia, viduje, pirmą sykį pasirodė korintinis kapitelis; čia ir skulptūrinis frizas apjuosė šventovę iš vidaus, o ne iš lauko (*il. 1*). Tai pirmoji didesnė antikinė šventykla, išsiskirianti ne tik išore, bet ir vidumi. Tačiau revoliucinga naujovė nebuvo pratęsta. Basos Graikijoje ilgai buvo vienišas ir pernelyg ankstyvas pionierius, atradęs prabangųjį orderį ir ištaigingą vidų, tarp kurių bus lemta viešpatauti Romos imperijos architektūrai; architektūrai, vis labiau ir labiau žvelgsiančiai vidun, tapsiančiai – grubiai vartojant šį terminą – intravertiškesne.

Romėnams svarbiausia buvo kurti ir puošti pastatų vidų, kad šis tiktų į porą imperijos puikybei, augančiai savimonei bei asmens svarbai. Naujos technologijos – ypač nuo II a. pr. Kr. pradėti vartoti ir toliau vis plačiau vartoti „betonas“ bei plytos – akstino šį siekimą, savo ruožtu skatinusį jas taikyti. I a. pr. Kr. pabaigoje visas sudėtingas vyksmas artėjo prie ankstyvojo sužydėjimo. Tačiau seniausia išlikusi jo triumfo išraiška – Hadriano Panteonas (*il. 81, 82, 83*). „Panteonas – galbūt pirmas svarbesnis monumentas, ištisai suprojektuotas kaip vidus.“[3] Šis vidus su išdidžiu kesonuotu kupolu – vienas

1 Apolono Epikūrininko šventyklos Basose, pastatytos 450–425 m. pr. Kr., vidaus rekonstrukcija

nuostabiausių žmogaus sukurtų šedevrų. Teisūs buvo tie, kurie čia palaidojo Rafaelį.

Tačiau kas gi įvyko per penkis su puse amžiaus nuo Partenono iki Panteono? Tiesiai šviesiai sakytume: architektūra iš išorės pasisuko vidun. Filosofija, religija ir politika susijungė, kad pakeistų pasaulio modelį ir žmogaus santykį su juo. Pasaulis jau nebebuvo sudėliotas iš pabirų reiškinių, kurių politinė išraiška – pavieniai miestai-valstybės; pasaulis tapo vieningu kosmu, kurio politinė išraiška – imperija. Tikrasis jos visa apglėbiančio skliauto simbolis – Panteonas, simbolizuojantis Romą lygiai taip pat, kaip realusis Partenonas, užkeltas ant savojo Akropolio tarsi ryškus ornamentas ant židinio, simbolizuoja Heladę.

„Norėjau, kad ši Visų dievų šventykla atkurtų žemės rutulio ir dangiškos sferos formą – rutulio, kur susitelkia amžinosios ugnies pradmenys,

įgaubtos sferos, kurioje slypi viskas."* Taip Hadrianas kalba apie savąjį Panteoną; jis prabyla Marguerite'os Yourcenar žodžiais, tačiau autentišku balsu. Tai visatos, bet kartu ir Hadriano balsas. Ir čia, be abejo, glūdi dalyko esmė. Romos imperija iš principo buvo monolitiška; tai buvo monarchija, jos paskutinė religija – monoteizmas. Bet ne mažiau reikšminga tai, kad jos monarchas, šiaip ar taip, buvo didžiai žmogiška asmenybė, ir imperija suvokė žmogų kaip ją vainikuojantį dievą.

Dar sykį grįžtame į aplinką, kurioje portretinio vaizdavimo ir istorinio pasakojimo menas – skirtingų visiems luomams atstovaujančių vyrų ir moterų garbinimas juos supančių aplinkybių ir juos supančio peizažo fone – susiję ir neišvengiami. Skubota kelionė nuo Partenono iki Panteono atvedė mus nuo beveidės iškilmingos eisenos iki asmenybės. Keistoka, tačiau gana logiška tai, kad augant ir darnėjant pasauliui kartu didėjo ir asmens reikšmė. Būtent todėl – jei grįžtume prie anksčiau pasakytos minties – toks svarbus tampa pastatų vidus. Vietoj bevardžių stebėtojų minios, besigrumdančios anapus šventyklos ribų, pamaldus asmuo dabar eina į savo *Mithraeum*, arba maldos namus, kad asmeniškai bendrautų su dievybe; ten, kur šiam intymiam tikslui naudotos senosios ekstravertiškos šventyklos, atviras kolonadas teko užmūryti, – kaip katedrinėje bažnyčioje (buvusioje Atėnės šventykloje) Sirakūsuose (*il. 2*), ar dar anksčiau – pačiame Partenone ir „Tesėjone", – kad priimtasis į vidų galėtų vienumoje atsidėti paslaptims. Šventyklos buvo tikrai „apgręžtos" iš išorės vidun.

Šalia dievobaimingumo regime švaros siekimą – iš tiesų pakankamai individualią dorybę. Gana dažnai, kaip architektūros istorijos aksioma, buvo pabrėžiama, kad didžiuliai viešųjų pirčių pastatai, romėnų pasauliui reiškę visuomenės susitikimų vietą, buvo pagrindinis akstinas rastis erdviems ir puošniems interjerams. Į pirtis dažniausiai būdavo ateinama paplepėti su draugais ar apie juos, atsikratyti praėjusios nakties žymių (*il. 3*). Tačiau vieno dalyko romėnai tikrai nedarydavo: prieš

* Margerita Jursenar, *Adriano memuarai*, vertė Vytautas Bikulčius, Vilnius: Vaga, 1986, p. 114.

2 Atėnės šventykla Sirakūsuose, pastatyta 480–460 m. pr. Kr., vėliau paversta katedra. Pradinė kolonada vėliau tapo pastato išorinės sienos dalimi; kiekvienoje pusėje pro celės (*cella*) sieną kiaurai eina aštuonios angos, sudarydamos centrinę ir šonines navas

3 Įspūdingi Karakalos termų griuvėsiai. Vaizdas iš viršaus. Pagrindinio pastato masyvas užėmė 229×116 m plotą; pastatyta 211–217 m. po Kr.

žengdami vidun, niekada nesidairydavo į netvarkingą kupolų ir stogų rinkinį. (Nedidelis pavyzdėlis: visiškai užbaigtų vadinamųjų Medžioklės termų Leptis Magnoje išorė – stulbinamai netvarkinga ir paprasta (*il. 38*).) Svarbiausia buvo būtent pastato vidus su kylančiomis sienų erdvėmis, skatinęs architekto ir skulptoriaus užmojus, teikęs išdidumo bei gerovės pojūtį ir patronui, ir klientui. Tad galime palikti mūsų romėną didžiojoje Diokleciano termų salėje, kurią Michelangelo ir Vanvitelli mums išsaugojo, išpuoselėję ją su deramu puošnumu kaip šventovę, žinomą Romos Santa Maria degli Angeli vardu (*il. 4*).

Apibendrindami norėtume pabrėžti svarbiausią Romos pasiekimų visumos aspektą: visa apimančią jos minties erdvę. Ar rekonstruotose Diokleciano termose (*il. 5*), ar tarp aukštų Karakalos termų griuvėsių, ar po besistiebiančiu į viršų Pont du Gard tiltu (*il. 132*), ar plačiame Vergilijaus epinės arba Lukrecijaus kosminės vizijos moste; ar atokiausioje Inchtuthilo legiono tvirtovėje, tolimuose ir atšiauriuose Škotijos kalnuose, ar etruskų prekėms gausiai pabyrant už 1000 km tarp tropinio Koromandelio palmių, – visur vaizduotę prikausto būtent stulbinantis Romos minties akiratis. Užmojis ir dydis. Sudėtinė ypatybė, visiškai teisėtai galinti reikalauti didybę patvirtinančio antspaudo.

4 S. Maria degli Angeli bažnyčia Romoje, 1563 m. Michelangelo perdirbta iš Diokleciano termų tepidarijaus (302 m. po Kr.)

5 Diokleciano termų Romoje (302 m. po Kr.) rekonstrukcija; vaizdas

žvelgiant iš tepidarijaus į frigidarijų

Pabandykime kuo paprasčiau iliustruoti šį teiginį. Kas būdinga Egipto piramidei? Žinoma, tikslumas; tačiau visų pirma – dydis. Pakanka prisiminti nereikšmingas *mažas* piramides, tuo pačiu metu išrastas faraono statytojų, kad įvertintume toli siekiančią dydžio svarbą. Arba dar paprasčiau: įsivaizduokime, kad Niujorko Empire State Building prarado savo dydį ir perspektyvą, suteikiančius (mano manymu) didžiuliam stulpui tam tikro orumo.

Ne, dydis pats savaime yra nenusakoma ir esminė savybė. Štai ką sako biologas: „Mes suprasime, kad dydis, taip dažnai laikomas savaime suprantamu dalyku, yra viena rimčiausių problemų, kurias privalo spręsti besikeičiantis pasaulis. [...] Tiesiog padidinkite daiktą, nekeisdami jo formos, ir pasirodys, kad, visai to nenorėdami, pakeitėte visas jo savybes.“[4] Tai ne vien besikeičiančio gyvenimo – ir besikeičiančio meno bei architektūros tiesa, jeigu apskritai šiedu gali reikšti ką kita nei besikeičiančio gyvenimo formas.

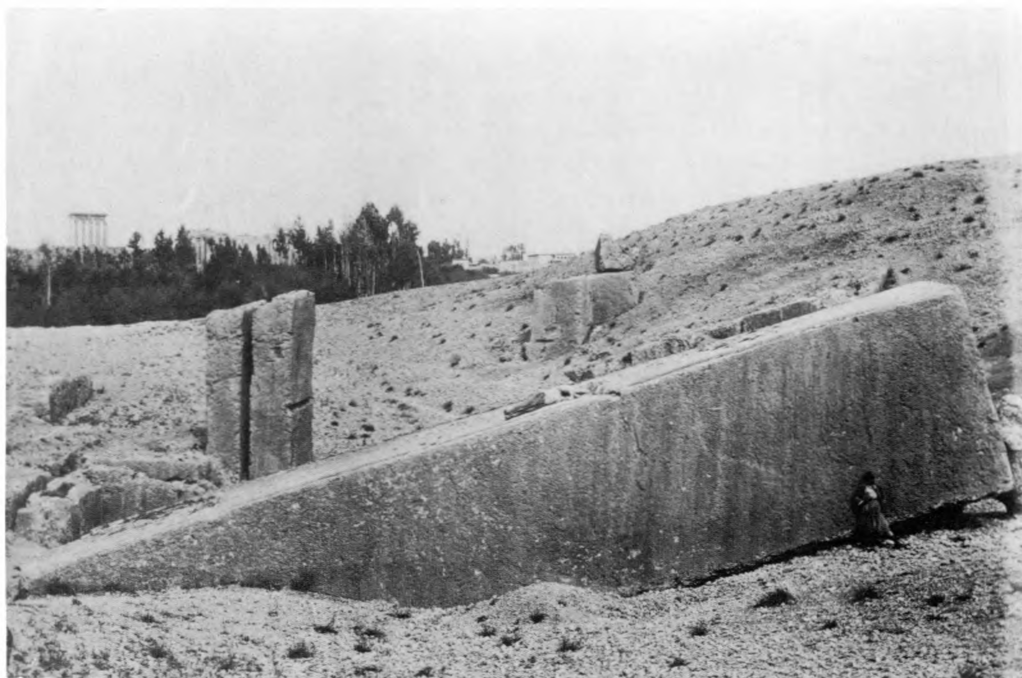
Taigi kai mūsų žvilgsnis nukrypsta aukštyn, tarkime, į šių išlikusių gigantiškų Jupiterio šventyklos Baalbeke kolonų karūną (*il. 6*), pamatome kažką daugiau nei pasipūtusio helėnizmo pavyzdys. Struktūros požiūriu čia nėra nieko, ko nebūtų turėjęs helėnistinis pasaulis; iš tiesų, dvi ar trys graikiškos šventyklos galėjo pademonstruoti dar didesnes (plano, ne didingumo) apimtis negu Baalbekas; bet apskritai ši Baalbeko šventykla, pastatyta Nerono laikais,[5] yra visai atskiras pasaulis. Kitur, kaip dar prisiminsime, naujos priemonės suteikė romėnams galimybę įkūnyti savo naująją aistrą, pasitelkus skriejantį aukštyn betoną; tačiau Baalbeke nesusiduriame su naujomis technologijomis; vyko ne vien technologijų revoliucija. Čia matome nesudėtingą stilių, didinantį ir transformuojantį graikų tradiciją. Netgi anas milžiniškas tašyto akmens luitas (*il. 7*), 18 m ilgio ir 1500 t svorio, tingiai tebegulintis netoliese esančiame karjere, iškalbingai byloja apie romėnų vertybių sistemą. Jo didybė – ne vien svoris. Tai kūrybingas mąstymas. Jeigu dar atsirastų kas nors, linkęs atmesti Romos meną kaip „senovės meno nuosmukį“ arba Romos architektūrą laikyti apsinešusia rūdimis rudenine

6 Šešios likusios stovėti Jupiterio šventyklos Baalbeke kolonos; apie 60 m. po Kr. Kolonų aukštis – beveik 20 m, skersmuo – 2 m

helėnistinės tradicijos faze, tegu dar sykį susimąsto apie mažą lotynų kaimų saujelę, sumaniai išaugintą į beveik 5000 km besidriekiančią imperiją. Romos mintis rado ne vieną būdą šio pasiekimo svarbai ir didybei išreikšti.

Aš čia dar sykį pabrėžiau architektūros, kaip visa aprėpiančio besivystančios visuomenės atspindžio, kaip jos „sąmoningumo rūmų", reikšmę. Dabar pažvelkime į aplinkybes, kuriomis šie sąmoningumo rūmai įgavo savo romėniškąjį pavidalą.

7 Tašyto akmens luitas, sveriantis apie 1500 t, Baalbeko karjere. Tolumoje matyti Jupiterio šventyklos kolonos

Graikija ir Roma

„Graikų archeologijoje nuostabus kiekvienas daiktas, jūsų iškeltas į paviršių; Romos archeologijoje džiaugiatės galėdami įrodyti, kad tai bent jau antrarūšis vidutiniškos vertės daiktas.“[6] Taip teigė velionis Arnoldas Gomme'as, kuris pasižymėjo dėstydamas graikų kalbą Glazge. Šioje pastaboje galime įžvelgti ne vien maištingą požiūrį: ji atspindi dažniausiai pasitaikantį svarbesnių dalykų nesupratimą ir turi būti išanalizuota kiekvienos kad ir glaustos Romos nuopelnų apžvalgos pradžioje.

Įprastas tokio nesusipratimo kaltininkas – helėnistas, jauno pasaulio, turėjusio ryškias ir aiškias kultūros vertybes, įpėdinis. Egzistavo graikai (nuostabiausi visoje istorijoje snobai), o anapus graikų pasaulio – barbarai, t.y. visi kiti. Tarp šių dviejų pasaulių kilo užtvara – dar sunkiau peržengiama kliūtis negu socialiniai barjerai, atskyrę klases Viktorijos laikų Anglijoje. Nesunku pieštuku apibrėžti helėnų pasaulį ir šio kontūro viduje aptikti esminę įkvėpimo bei laimėjimų bendruomenę, netgi – jei vartosime pavojingesnį žodį – esminę rasinę bendruomenę.

Kitaip yra su romėnais. Jų politikų talentas suteikė jiems teisę valdyti civilizuotus Vakarus, aprėpiant ir Vakarų Aziją, išplėsti valdžią iki Dunojaus, Sacharos ir iki vandenyno pakrančių, numatyti lygiavertės idėjų bei formų ekspansijos būdus ir galimybes. Tačiau šios idėjos ir formos priklausė jiems arba vien tik jiems ne daugiau, negu kad jie patys visi buvo lotynai arba italikai. Iš tiesų visą imperijos sampratą, Romos politikos kulminaciją, jau buvo spėjęs gyvybingai įkūnyti Aleksandras Didysis iki 323 m. (kai mirė, sulaukęs 33-ejų). Jo žygis reiškė senosios helėnų izoliacijos pabaigą dar prieš romėnams pasirodant tarptautinėje arenoje. Tiksliau sakant, nuo IV a. pr. Kr. pabaigos Vakarų civilizacijos protas jau buvo subrendęs permainoms; Aleksandras ir Roma – vienas po kito ėję jų vykdytojai.

Todėl tarp Graikijos ir Romos negali būti jokios priešpriešos nei proto, nei istorijos atžvilgiu. Tai susiję, tačiau vienas po kito ėję reiškiniai.

Romos menas ir architektūra nereiškia *blogo* Graikijos meno ir architektūros; skiriasi jųdviejų tikslai ir laimėjimai, priklausę nuo kintančių, ne vien nuo pastovių vertybių. Lygiai taip pat plačios Romos pasiekimų erdvės akivaizdoje būtų visiškai klaidinga mąstyti pasitelkiant tendencingus lokalinius terminus (kaip kad bandė ankstesnioji mokslininkų karta): pavyzdžiui, kalbėti apie Rytus *arba* Romą, tarsi Romos kultūros sandaroje jie būtų reiškę alternatyvas. Be abejo, taip nebuvo. Kalbėdami apie Rytus *ir* Romą, neišvengtume per didelio supaprastinimo, tačiau labiau priartėtume prie tiesos. Pačiu „romėnų" imperatoriumi galėjo būti italikas; lygiai taip pat juo galėjo būti ispanas, šiaurės afrikietis, ilyras, siras, galas, netgi nuotykių ieškotojas iš Nyderlandų arba arabų plėšiko sūnus. Roma buvo amalgama; jos reikšmę mums lemia politinis antspaudas, tinkantis didžiajai kuriamajai minties istorijos stadijai, kurios suklestėjimo metu idėjos, įgavusios pirminį pavidalą V ir IV a. Graikijoje, išsirutuliojo į naują ir sudėtingesnę kokybę, nors ir neišvengdamos naujų supaprastinimų, – o tai būdinga minties raidos savybė.

Tolesnį glaustą dėstymą aš pradedu nuo visuotinio miestų modelio, laikydamas jį antikinės civilizacijos branduoliu. Paskui eina trumpa kai kurių viešųjų pastatų bei privačių namų, sudariusių šių miestų turinį, apžvalga, probėgšmiais paminint ir kaimo pastatus. Po to reikėtų bent jau glaustai aptarti skulptūrą ir tapybą, nes Romos nuopelnai joms turėjo didžiulę reikšmę ir visai meno istorijai.

Miestai

PRADŽIA

Visiems žinoma, kad politinis graikų minties centras, nuo pat jo iškilimo apie 700 m. pr. Kr. iki atsivėrimo platesniems akiračiams Aleksandro Didžiojo (mirusio 323 m. pr. Kr.) laikais ir vėliau, buvo atskiras miestas. Graikų pasaulio kultūros normos įpareigojo saugoti ištikimybę gimtajam miestui, arba poliui, tokiu būdu suteikdamos politikai jos pirmapradę ir paprastą reikšmę.

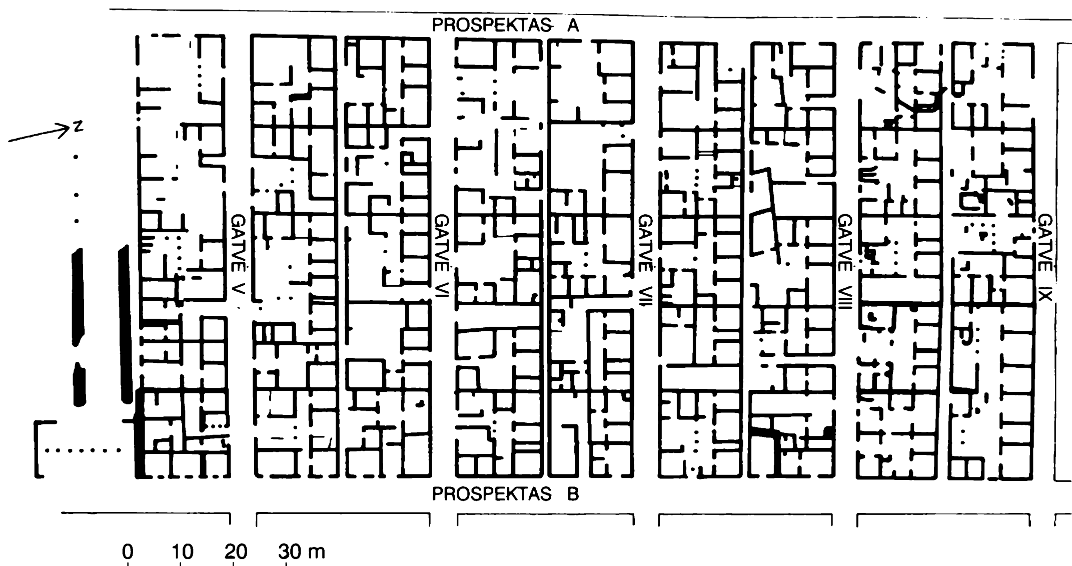
Kai romėnai po truputį ėmė užimti graikų pasaulio vietą, pradedant Aleksandro įpėdiniais II a. pr. Kr., miesto idėja formaliai buvo tik išplėsta. Dabar reikėjo saugoti ištikimybę pagrindiniam miestui – Romai. Tačiau miesto idėjos esmė pakito. Dabar galėjai vadintis „Romos piliečiu“ netgi nėsyk neregėjęs Amžinojo Miesto. Kartu oficialiai likdavai savojo atskiro miesto ar provincijos pilietis. Mąstysena įgijo kažką panašaus į suskaidytą centrą; netgi tada, kai Romos imperija pradėjo kilti kaip disciplinuota pasaulinė valstybė, atskirų vietovių gyvenime ir toliau viešpatavo bei jį įvairino stiprūs lokaliniai veiksniai, nepaisydami taisyklių, kuriomis buvo siekiama ir, kaip rodo istorija, tebėra siekiama juos uždusinti ir laikyti paslaptyje. Iš šių taisyklių toli gražu ne paskutinė – stulbinamai atkakli ištikimybė modeliui, graikų suformuotam ankstyvuoju helėniškosios ar veikiau jonėniškosios civilizacijos periodu.

Antikiniame pasaulyje iki helėnų laikų nebūta jokių gyvybingų miestų. Pavyzdžiui, Agamemnono Mikėnai – ne miestas, o sustiprinti feodaliniai rūmai, supami mažų po aplinkinius kaimus išsibarsčiusių žemdirbių bei amatininkų bendruomenių. Be abejo, nuo jų nesiskyrė mikėniškieji Atėnai. Iš esmės tai prabangios tvirtovės su ūkiu, pagrįstu žemdirbyste, prekyba ir piratavimu. Iki VIII ar VII a. pr. Kr. neaptinkame jokių ryškesnių koordinuoto miestiško gyvenimo pėdsakų; po to jie gana išraiškingai pasirodo Anatolijos pakrantėje: Senojoje Smirnoje,

kur šventyklą ir namus saugojo siena, o iš šonų dengė vienas priešais kitą esantys uostai, – visa tai iš dalies atkasė J. M. Cookas.[7] Lidijos karalius Alyatas (Alyattes) Smirną sugriovė apie 600 m. pr. Kr. – tai paskutinė miesto data. Pakanka įrodymų teigti Smirną Homero laikais turėjus tvarkingo miesto požymių, nuostabiai primenančių Odisėjoje aprašytą karaliaus Alkinojo valdomą fajakų miestą su jo mūrais, namais, turgaus aikšte (*agora*), puikiąja akmenine Poseidono šventykla, su „gražiom prieplaukom abiem pakraščiais jo" (*Od.* 6.263). Išlikęs padavimas, esą Homeras gimęs Smirnoje, vykusiai dera prie šio vaizdo. Trumpai tariant, ties graikų pasaulio slenksčiu Jonijos literatūra ir archeologija veda pirminės helėnų gyvenimo būdo sąlygos link – miesto link.

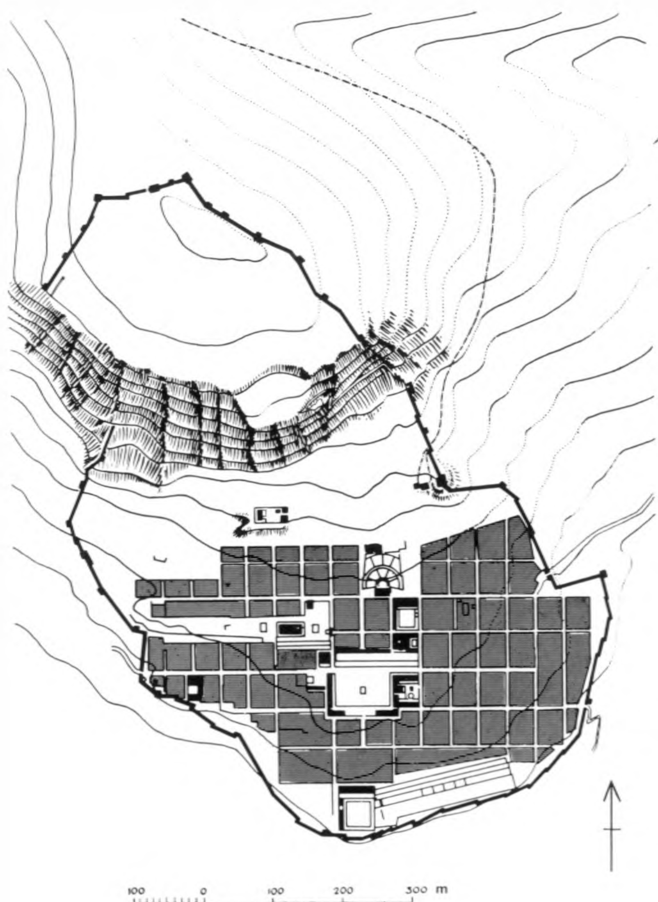
Nėra reikalo toliau plėtoti miesto idėjos, nagrinėjant jos kilmės detales. VI a. pabaigoje šachmatų lentos plano apraišką galima įžvelgti Mileto kolonijoje Olbijoje (Ukrainos pietuose); o pačiame Milete garsusis ekscentriškasis Hipodamas, galbūt po 466 m. pr. Kr., jį įgyvendino. Pasak Aristotelio (*Politica*, 2.5.1), kuris nebūtinai yra visiškai tikslus, Hipodamas „sugalvojo" miestų suskirstymą kvartalais. Periklio pakviestas, jis vėliau pritaikė šį principą Pirėjuje. Aristotelio žodžiais tariant, Hipodamas „supjaustė" Pirėją (*Pol.* 2.5.8.). Labiau siejasi su šiuo kontekstu tai, kad 443 m. pr. Kr. Hipodamas lydėjo Atėnų kolonistus į Pietų Italiją – į Turijus, kur dar sykį pritaikė savąją šachmatų lentos schemą. Pirėjuje nebuvo rasta įtikinamų jo darbo ženklų; o Turijuose, kaip pasakoja mums Diodoras (1.2.10), „padaliję miestą išilgai keturiomis gatvėmis, iš kurių vieną jie vadina Heraklio, kitą – Afroditės, trečią – Olimpiados, ketvirtą – Dioniso vardais, skersai padalijo trimis gatvėmis, iš kurių viena buvo pavadinta Herojų, kita – Turijų, trečia – Turiečių. Šių gatvių apribotas vietas užpildžius pastatais, miestas atrodė dailiai sutvarkytas." Be abejo, miesto planas buvo išplėstas, pagrindines gatves papildžius mažesnėmis gatvėmis bei linijomis, derančiomis prie bendro projekto.

Strabonas (14.2.8) tvirtina, kad Rodą, įkurtą 408 m. pr. Kr., taip pat pastatė Hipodamas. Laiko veiksnys tam prieštarauja, tačiau iš lėktuvo daryta nuotrauka čia stulbinamai detaliai išryškino tiesialinijinį didžiulio graikų miesto planą su 95×50 m dydžio kvartalais.[8] Juos galima

8 Olinto, pastatyto V a. pr. Kr. pabaigoje, gyvenamųjų namų rajono planas. Viena *insula*, arba namų masyvas, užima 90×40 m plotą

palyginti su 90×40 m dydžio gyvenamųjų namų kvartalais, pastatytais Makedonijos mieste Olinte taip pat V a. pabaigoje; čia, kaip ir Turijuose, pagrindines iš šiaurės į pietus einančias gatves kirto kitos gatvės, einančios iš rytų į vakarus (*il. 8*).[9] Įmanoma prielaida, kad ir Rode, ir Olinte galima atpažinti Hipodamo pavyzdį. Šimtmečiu vėliau Priėnė, esanti priešingoje nei Miletas Meandro slėnio pusėje, buvo atstatyta ant kalvos šlaitų po stačiu akropoliu; jos planas – šachmatų lenta, apjuosta netaisyklingo gynybinės sienos kontūro – klasikinis helėnistinio planavimo pavyzdys (*il. 9*).[10] Pritaikant kalvos šlaitui geometrinį planą, labiau tinkantį lygiai vietai, Priėnė sukuria beveik *tour de force* ir pabrėžia prestižą, kuris dabar priskiriamas griežtoms Hipodamo schemos taisyklėms.

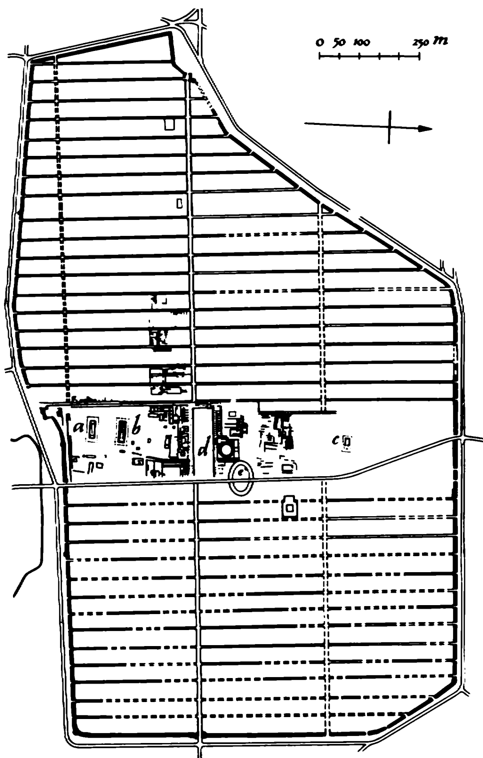

9 Prienės, atstatytos IV a. pr. Kr. pabaigoje, planas. Šiame klasikiniame helėnistinio miestų planavimo pavyzdyje geometrinis šachmatų lentos modelis akiplėšiškai paklotas ant stataus kalvos šlaito

ITALIJA

Nuo vakarinės Mažosios Azijos iki Italijos. Čia sugraikinti pietūs su derlingosiomis pajūrio žemėmis sudarė kontrastą Vidurio Italijai su jos kalvomis ir pelkėmis. Šį kontrastą atskleidė ir Ciceronas veikale *De lege agraria* (2.35.95–96). „Kampaniečiai, – sako jis, – visada didžiuojasi savo laukų puikumu, derlių gausybe, miesto sveikatingumu, suplanavimu, grožiu [...]. Romą, išsidėsčiusią ant kalvų ir slėniuose, aukštai iškeltą ir pakabintą pastogėse, su jos ne pačiomis geriausiomis gatvėmis ir labai ankštais skersgatviais jie išjuoks ir suniekins, palyginę su savo Kapuja, įsikūrusia nepaprastai lygioje vietoje, su jos skersgatviais [...].“

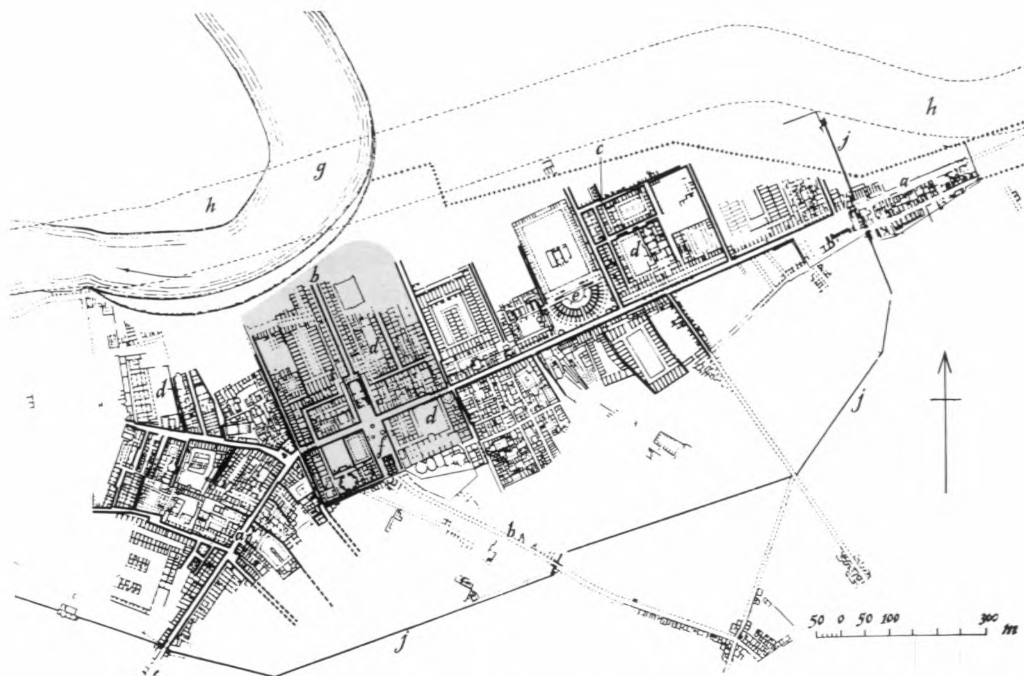
10 Pesto, graikų kolonijos, romėnų perimtos 273 m. pr. Kr., planas. Šventyklos, žinomos kaip „bazilika“ (a), „Neptūno“ (b) ir „Cereros“ (c), priskiriamos graikų laikams. Forumas (d) ir amfiteatras (e) – romėnų

Strabonas (5.3.8), jau kitos kartos žmogus, sako maždaug tą patį, priešindamas taisyklingą graikų miestų padėtį nelygioms Romos kalvoms ir miškingiems kraštams, pažadinusiems romėnų inžinerijos talentą (keliai, kanalizacija, akveduktai, vandentiekio vamzdžiai) ir ypatingoje aplinkoje skatinusiems aukštų bei pavojingų daugiaaukščių namų statybą – jai galėjo panaudoti gausiai turėtą medieną bei akmenį.

Apie graikiškų Pietų Italijos miestų planavimo raidą, pradedant V a. pr. Kr., šiuo metu žinome labai nedaug. Matėme, kad antrojoje šio amžiaus pusėje pats Hipodamas dirbo Turijuose – toli pietuose. Bet mažas Pompėjų branduolys, atstovaujantis dar iki samnitų antpuolių V ir IV a. pr. Kr. egzistavusiam miestui, kaip žinoma, buvo suplanuotas padrikai, nesilaikant Hipodamo reikalavimų. Kitoks – labai simetriškas Pesto, esančio į pietryčius nuo Salerno, planas (*il. 10*); jo pastatymo data nežinoma, bet galbūt ne ankstesnė už romėnų kolonijos toje vietoje – 273 m. pr. Kr., nors Boëthius linkęs priskirti jį amžiui po

lukanų invazijos – maždaug 400 m. pr. Kr.[11] Ši ankstesnioji ar kita panaši data gali būti teisinga; labai taisyklingos ištįsusios insulos primena insulas iš mažo Marcaboto miestelio, esančio toli šiaurėje, netoli Bolonijos, kur platus *decumanus*, einantis iš šiaurės į pietus, ir trys plačios *cardines* – iš rytų į vakarus – rėmina ilgus siaurus gyvenamųjų namų blokus, arba insulas, nepriekaištingai suplanuotas kaip vieninga visuma, paskutinio jas kasinėjusio tyrinėtojo priskiriamas ankstesniems laikams negu V a. pr. Kr. vidurys.[12] Jeigu tai tiesa, jos keletu dešimtmečių užbėga už akių klasikiniam graikiškajam Olinto pavyzdžiui, nors ir neabejotinai atstovaudamos tai pačiai graikų tradicijai ir veikiausiai būdamos atvykėlio graikų matininko darbas, atliktas tuo metu, kai į Vidurio ir Pietų Italiją iš Graikijos liejosi įspūdinga kultūros srovė.

11 Romos uosto Ostijos planas. Pradinio *castrum*, arba forto, vieta pažymėta tamsesniu stačiakampiu. Kitos svarbesnės pažymėtos vietos: *decumanus maximus* (aa), *cardo* (bb), sargybinių barakai (c), termų pastatas (d), teatras (e), forumas (f), dabartinė (g) ir senoji (h) Tiberio vaga bei išorinės gynybinės sienos, pastatytos 80 m. pr. Kr. (j)

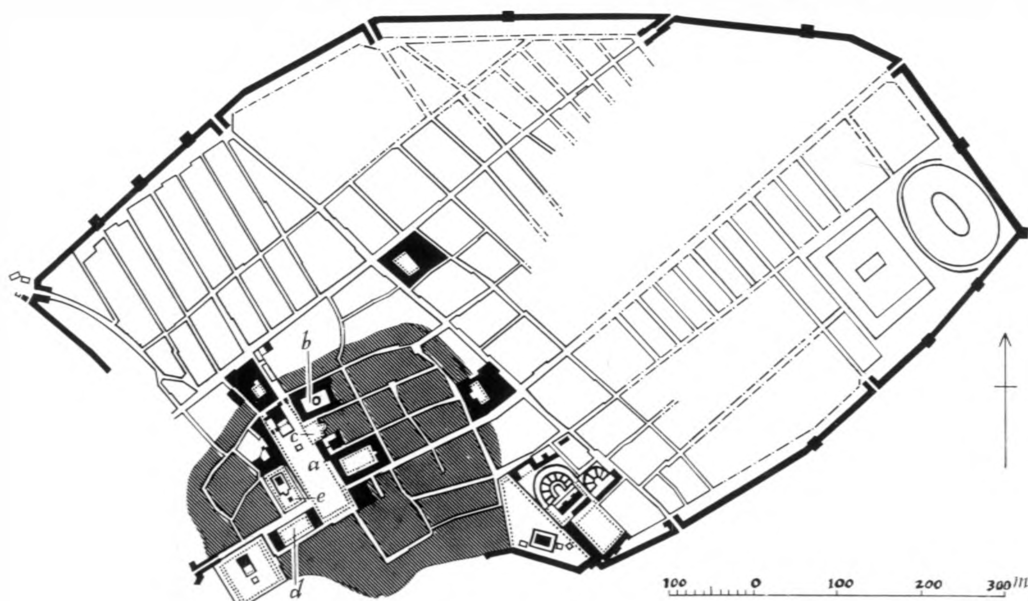

12 Ostijos *castrum*, senesnioji miesto dalis; statyta netrukus po 349 m. pr. Kr. Užėmė maždaug 2,2 ha plotą

Tačiau ieškant anksčiausio abejonių nekeliančio geometrinio „romėniškojo" planavimo pavyzdžio ir jo tęsinio, mums bus naudinga pažvelgti į Tiberio žiotyse įkurtą Ostiją (*il. 11*). Ostijos šerdis, Romos uostas, yra maždaug 2,2 ha stačiakampio formos fortas (*castrum*). Storesnės nei 1,5 m sienos iš didžiulių nesurištų tufo blokų buvo 6 m aukščio. Tarp jų plytinčią erdvę į keturias dalis dalijo tiesios gatvės, praeinančios pro vartus, pastatytus kiekvienos kraštinės viduryje arba netoli jo; kitos forto plano detalės nėra žinomos. Pastatymo data, patikrinta Russelo Meiggso,[13] – netrukus po 349 m. pr. Kr., kai Romai nedavė ramybės puldinėję pakrantės graikai. Įgulą galėjo sudaryti apie 300 karo kolonistų.

Šis *castrum* iš karto paaštrina klausimą, į kurį šiuo metu neįmanoma atsakyti. Marcaboto miesto planą mes siejame su graikų – jonėnų metodu. Ar karinis Ostijos branduolys lygiai taip pat „užsieninis“, ar jis kai ką pasiskolino iš vietinių tautų (etruskų, ar, kas mažiau tikėtina, iš italikų); galbūt jam įtakos padarė romėnų augurų metodai, – numatomų dangaus ar žemės kvadratų, kuriuose reikia laukti pasirodant ženklų, žymėjimas? Papraščiau tariant – ar karinis planas buvo pirmesnis už civilinį ir įkvėpė pastarąjį, ar, kaip manė Polibijus (*Fr.* 6.31.10), karinis išsivystė iš civilinio? Ar, antra vertus, romėnai tiesiogiai pritaikė savo kariniam planavimui iš graikų perimtąjį modelį? Taip atrodė Frontinui (*Str.* 4.1.14), maniusiam, jog romėnai nusižiūrėję graikų stovyklos struktūrą iš Piro Epiriečio, kurį nugalėjo Pietų Italijoje 275 m. pr. Kr., o iki tol jie tenkinęsi savo kariuomenei statydami tik palapines (*mapalia*). Bet minėto įvykio data maždaug trim ketvirčiais amžiaus vėlesnė už Ostijos įkūrimo datą, taigi tokia seka netinka. Aiškaus atsakymo į šiuos klausimus nežinome; matyt, jo ir neįmanoma rasti. Etruskų mąstymas iš tiesų pasižymėjo tam tikru tikslumu, atsispindėjusiu detalėse; tai ypač būdinga frontaliajam šventyklos planui, pastūmėtam į tiesialinijinio jos aptvaro gilumą. Tačiau etruskų meną ir architektūrą kiaurai buvo persmelkusios graikų idėjos; kitos graikų idėjos atkeliavo tiesesniu keliu – iš graikiškų Pietų Italijos kolonijų; šias dvi formuojamąsias įtakas Roma papildė savo galingos minties įkvėptais pokyčiais. Esant tokioms sudėtinėms aplinkybėms, neįmanoma tiksliai nustatyti, kokią įtaką Romos karinis planavimas padarė (jei apskritai padarė) ankstyvajam Italijos miestų planavimui.

Ankstyviausią Italijoje žinomą tikslaus miestų planavimo pavyzdį, jau vėlesnį nei Marcabotas, o gal ir panašaus laikotarpio, galima pamatyti Pompėjuose (*il. 13*). Pirmasis oskų miestas, turėjęs gana sustyguotą planą, netrukus po samnitų antpuolių V a. antrojoje pusėje arba prieš pat juos, buvo išplėstas pristačius tiesialinijinius priemiesčius. Į šiaurę ir į šiaurės rytus buvo nuvestos dvi tiesios pagrindinės gatvės (šiandien žinomos Via di Nola ir Via dell' Abbondanza pavadinimais) ir gana grubokai statmenai sukryžiuotos su mažesnėmis gatvėmis, tokiu būdu suformuojant kvadratus arba kvadratinius kvartalus, kurių kraštinės maždaug 60 m. Šie kvartalai – graikų stiliaus, tačiau išmatuo-

13 Pompėjų, Vezuvijui išsiveržus 79 m. pr. Kr. palaidoto miesto, planas. Seniausioji miesto dalis išskirta tamsesne spalva. Plane dar pažymėti forumas (a), turgus (b), Larų šventykla (c), bazilika (d) ir Apolono šventykla (e)

ti ne taip kruopščiai, kaip graikiškieji. Šiaurės vakarinėje dalyje esantį atskirai suplanuotą priemiestį (VI rajonas), tolygiai išsidėsčiusį palei Via di Nola, sudaro pailgi maždaug 30 m pločio ir 90 ar 145 m ilgio kvartalai. Norint nustatyti seką, reikia atlikti kruopščius dabartinių linijų kasinėjimus, tačiau esmė aiški. Augant miestui, senasis branduolys, kurį sudarė forumas ir viešieji pastatai, buvo išsaugotas kaip periferinis vienetas; taigi čia nematome vientiso graikiško plano, panašaus kaip Milete ar Priėnėje. Visi kiti naujai pristatyti gyvenamųjų namų rajonai atitiko graikų manierą. Iš esmės juos galima lyginti su naujuoju gyvenamųjų namų rajonu Olinte, pastatytu maždaug tuo pačiu metu ir pagal tą pačią vadinamąją Hipodamo tradiciją.

Iš esmės III a. pr. Kr. pradžioje pagrindinis graikų planas natūraliai pasiekė Romos (vartojant „Romos“ plačiąja prasme) miestų statytojus

14 Ostijos *decumanus maximus*, pagrindinė gatvė, einanti iš rytų į vakarus. Restauruotas teatras (kairėje) buvo pastatytas 10 m. po Kr. ir išplėstas 193–217 m. po Kr.

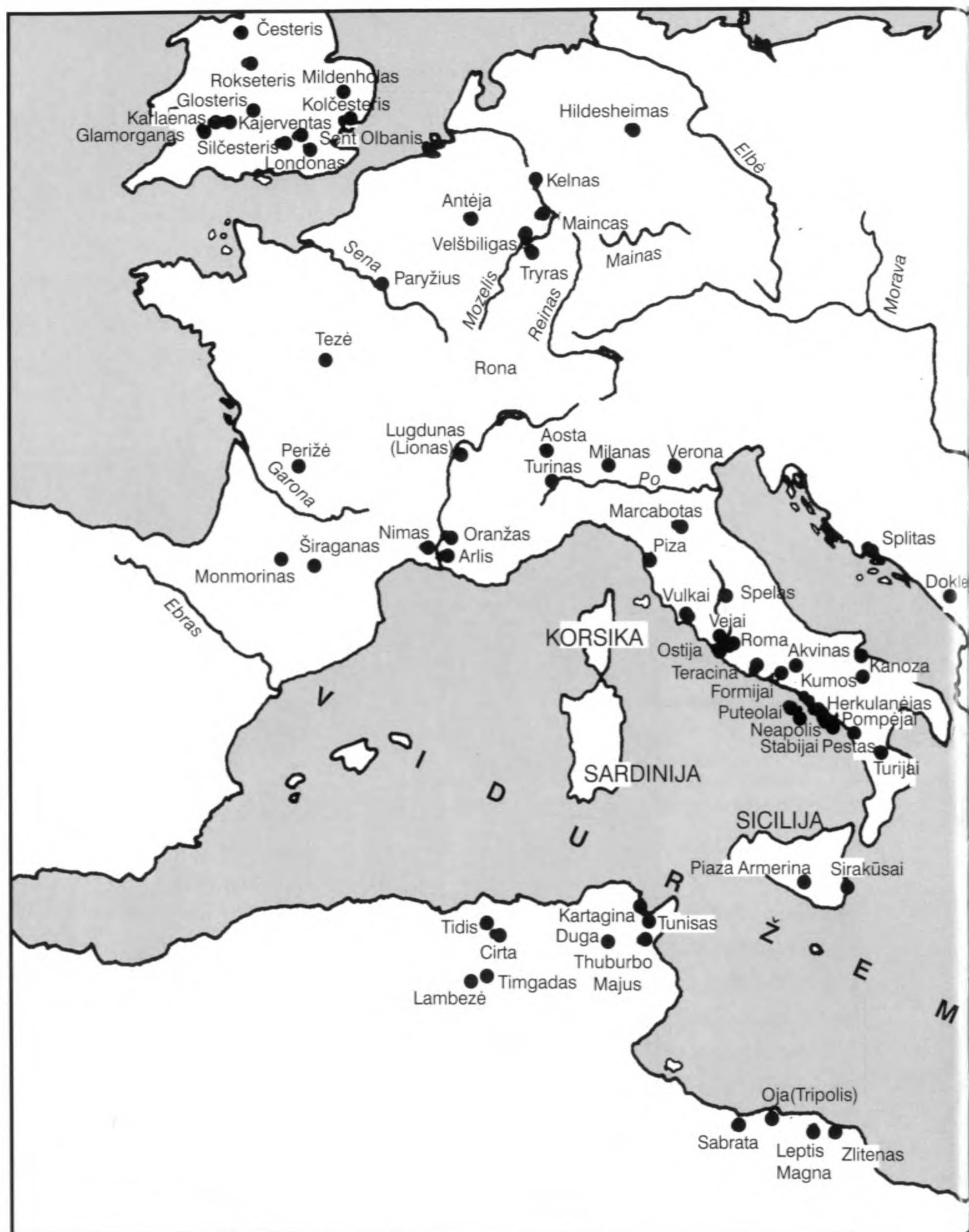
ir atstatytojus Italijoje. Tokiame plane, kaip, pavyzdžiui, romėnų kolonijos, įkurtos Etrūrijos Kozoje[14] 273 m. pr. Kr., nedaug rasime elementų, priskirtinų ne helėnistiniams, o kokiems nors kitiems modeliams. Tačiau norėdami rasti išsamiausią dabar esamą romėnų planavimo pavyzdį su išlikusiais namais, turime grįžti į Romos uostą, Ostiją.

II a. pradžioje Ostija jau buvo „paskandinusi" savo branduolio *castrum* ir tapusi besiskleidžiančiu prekybiniu miestu. Atrodo, kad iš pradžių miestas augo pamažu, atskiromis dalimis; tokį augimą atspindintis planas – tik iš dalies susistemintų fragmentų mozaika, neturinti vienijančios schemos. Tikrai sėkmingai suderintas buvo tik vienas ruožas: į rytus nuo *castrum*, tarp pagrindinės gatvės, arba *decumanus maximus* (*il. 14*), ir Tiberio, žvelgiant šiaurės kryptimi, stovėjo suskirstyta dalimis viešųjų pastatų grupė: galingi sandėlių masyvai (*il. 15*), laivų pir-

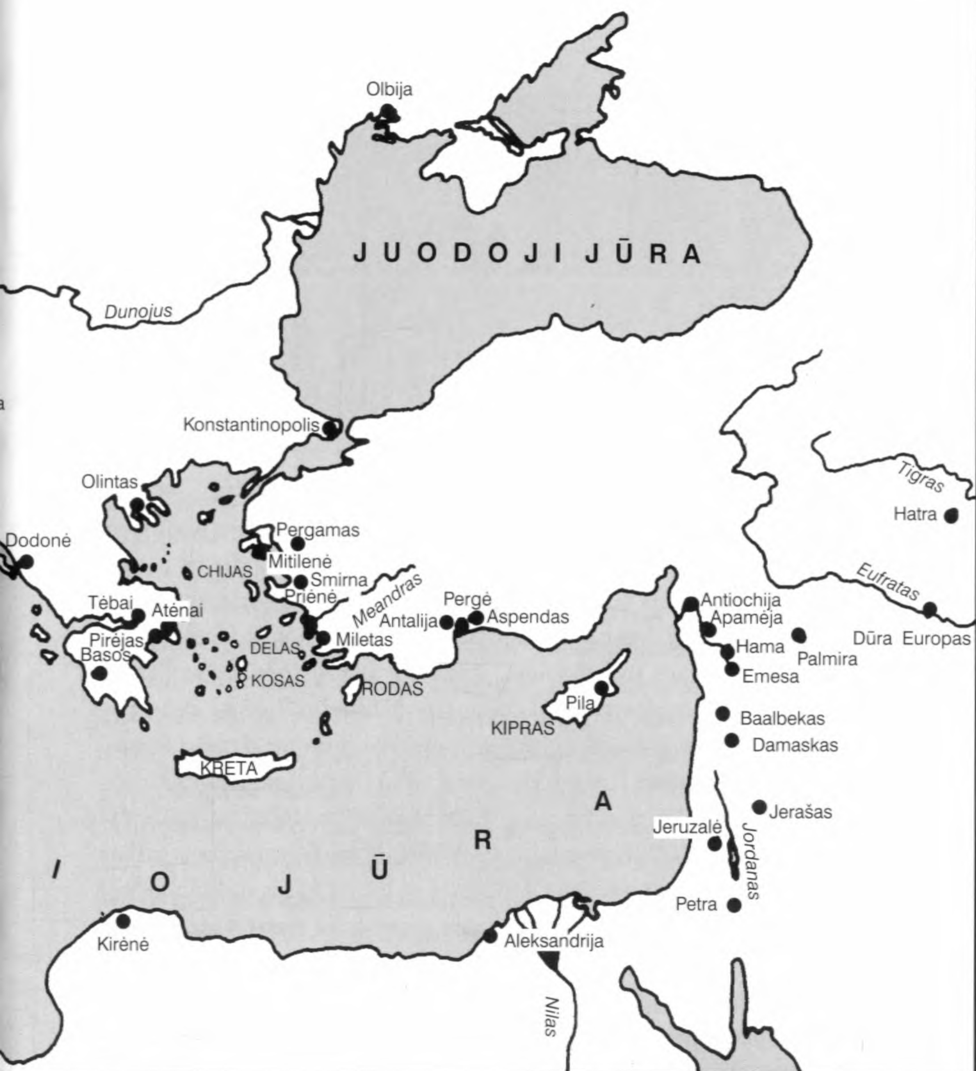
klių kontoros (*il. 17*), termos, sargybinių ir gaisrininkų barakai, o nuo Augusto laikų – ir teatras. Penki vienodi akmenys, stūksantys palei šiaurinį *decumanus* pakraštį, bylojo, kad ši žemė valdoma valstybės; natūralus apsidraudimas – juk žemė ribojosi su nepaprastai svarbia upe. Akmenys galėjo būti padėti maždaug nuo II a. pr. Kr. antrosios pusės. (Autoriai, aprašę romėnų planavimą, paprastai kalbėdami apie miestus vartodavo kai kuriuos specialius Romos matininkų terminus: ypač *decumanus* ir *cardo* dviem „ašinėms" gatvėms pavadinti. *Decumanus* dažniausiai driekiasi iš rytų į vakarus, *cardo* – iš šiaurės į pietus. Gerai žinomas įrašas Oranže, atrodo, patvirtina *cardo* vartojimą, tačiau gana miglotai).

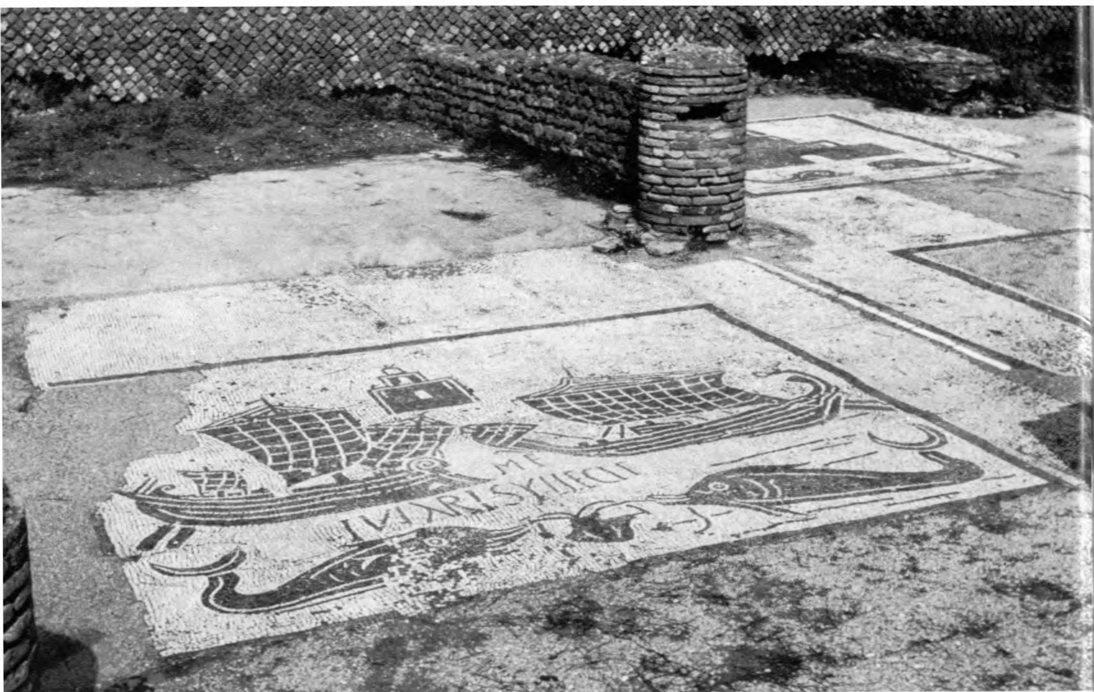

15 Vienas iš daugybės Ostijos sandėlių, *Horrea Epagathiana*, ir jo įspūdingas įėjimas

16 Romos pasaulio žemėlapis

Olbija
JUODOJI JŪRA
Dunojus
Konstantinopolis
Olintas
Dodonė
Pergamas
Mitilenė
CHIJAS
Smirna
Priėnė
Meandras
Tėbai
Atėnai
Pirėjas
Basos
DELAS
Miletas
KOSAS
RODAS
Antalija
Pergė
Aspendas
Antiochija
Apamėja
Hama
Emesa
Palmira
Dūra Europas
Tigras
Hatra
Eufratas
Pila
KIPRAS
Baalbekas
Damaskas
KRETA
Jerašas
Jeruzalė
Jordanas
Petra
A
R
Ū
J
O
I
Kirėnė
Aleksandrija
Nilas

17 Viena iš laivybos kontorų „Kolegijų būstinėje“ Ostijoje. Grindų mozaikoje pavaizduoti uoste stovintys laivai ir išrašytas uosto, su kuriuo jie prekiavo, vardas

Veikiausiai Sulos laikais, apie 80 m. pr. Kr., miestas buvo apjuostas gynybinėmis sienomis, turėjusiomis jam tarnauti iki pat dienų pabaigos. Tuo metu Ostija užėmė per 60 ha plotą, ir pagrindinės miesto augimo ribos, regisi, buvo nubrėžtos. Atskiri vienokios ar kitokios paskirties statiniai, tarp jų ir termos, išsibarstė anapus perimetro linijos ir, be abejo, anapus uosto bei jį supančių dirbtuvių. Tačiau siena apjuostas miestas buvo maždaug pusės romėnų Londono dydžio ir mažesnis netgi už romėnų Rokseterį, nors iš tiesų imperijos laikais Ostijoje gyveno kur kas daugiau žmonių. Apie respublikos laikų pastatus dabar nedaug žinoma. Šiaip ar taip, imperijos laikų forumas ne visiškai išsaugojo pradinį savo pavidalą. Pailgintą erdvę brūkšniavo kolonados, o Hadriano laikais dvi šiauriniame gale stovėjusias šventyklas pakeitė vienas įspūdingas statinys, sumūrytas iš plytų, padengtas plonu marmuro sluoksniu ir aukštai iškeltas ant romėnams būdingo podijaus, sujungto su plačiais ištisiniais laiptais (*il. 18*). Spėjama, kad tai buvęs Kapitolijus, skirtas Jupiteriui, Junonai ir Minervai, nors ir nematyti

18 Ostijos Kapitolijus, iškeltas ant aukšto podijaus ir sujungtas su plačiais ištisiniais laiptais, stovėjo šiauriniame forumo gale

trijų įprastų šventovių. Priešais, pietiniame gale, stovėjo mažesnė Romos ir Augusto šventykla, visa iš marmuro.

Iš respublikos laikotarpio privačių namų mažai kas yra likę žemės paviršiuje, bet jie turbūt primintų erdvų Pompėjų modelį su atrijumi ir peristiliniu sodu (*il. 106*). Didėjant imperijai pavaldžių žmonių skaičiui – be abejo, įskaitant ir nemažą atleistinių dalį – buvo linkstama vietoj tokių namų statyti sostinei būdingus gyvenamųjų namų blokus arba daugiabučius namus (*il. 110*). Vienokio ar kitokio pobūdžio buveinių kokybė skyrėsi, tačiau nėra rajono, „nurašytino" kaip „lūšnynas". Priežastis, be abejo, ta, kad didžioji dalis sluoksnių, kurių atstovai laisvesnėje visuomenėje, matyt, būtų statę lūšnas, ištirpdavo tarp pagrindinių valstybės jėgų kaip bevardžiai vergai. Antra vertus, pačioje Romoje tikrų lūšnynų netrūksta.

Maždaug už 3 km į šiaurę nuo miesto vienas po kito išsidėstė du jo uostai (*il. 19*), tapę būtini ankstyvosios imperijos laikais, didėjant jūra gabenamų prekių. Smulkesni pirkliai plaukiojo upe ir net pasiekdavo

pačias Romos prieplaukas, į kurias jų laivai nuburiuodavo, nuirkluodavo arba būdavo nuvelkami. Didesni laivai, sako Strabonas, mesdavo inkarus jūroje ir pasikraudavo arba išsikraudavo naudodami baržas. Bet 42 m. po Kr., valdant Klaudijui, pagaliau buvo pradėta ilgai projektuoto imperijos uosto statyba. Uostas buvo beveik už kilometro, su dviem lenktais molais, o tarp jų įsiterpęs įprastas „teleskopinis" švyturys. Uostą su Tiberiu jungė kanalas, galbūt net du. Vis dėlto šis erdvus Klaudijaus uostas sunkiai atlaikydavo audras, tad Trajano laikais (galbūt apie 112 m. po Kr.) pietiniame, arba vidiniame, gale buvo įrengtas masyvesnis ir saugesnis šešiakampis dokas (*il. 20*), su jungiamuoju kanalu. Naujojo uosto kraštinės buvo 360 m, aplink stovėjo prekių sandėliai; o šiaurės vakarų pusėje išliko veikiausiai imperatoriaus rūmų

19 Marmurinis reljefas, vaizduojantis laivus Ostijos uoste (apie 200 m. po Kr.). Viduryje stovi Neptūnas, simbolizuojantis jūrą, o antrajame plane matyti apie 50 m. po Kr. Klaudijaus pastatytas švyturys

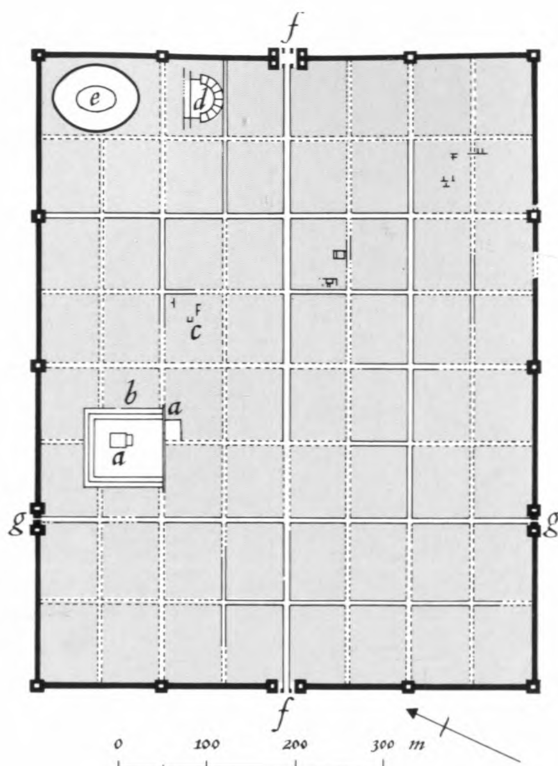
20 Apsaugoto šešiakampio uosto, Trajano pastatyto Ostijoje apie 112 m. po Kr., vaizdas iš viršaus

21 Pragręžti blokai Tiberio pakrantėje Romoje, prie kurių švartavosi laivai. Panašūs įrenginiai laivams švartuoti aptikti Ostijoje ir Leptis Magnoje

liekanos, – juose imperatorius, matyt, apsistodavo per keliones bei apžiūras. Travertino blokai su pragręžtomis skylėmis (*il. 21*), prie kurių galėjo švartuotis laivai, primena panašius įrenginius Leptis Magnos mieste Šiaurės Afrikoje (*il. 37*). Šiek tiek vėliau doką ir aplinkinius pastatus apjuosė siena, o IV a. visas kompleksas virto mažu nepriklausomu Porto miestu. Tad jis išliko svarbus ilgiau nei jo gimdytoja Ostija.

Kitose Italijos vietose pavyzdžių lengviau rasti tarp kolonijų. Jos steigtos respublikos ir principato laikais (nuo Augusto iki Nerono), siekiant įtraukti veteranus bei dislokuotos kariuomenės karius – potencialiai pavojingus – į sėslų ir vaisingą civilį gyvenimą. Kartu šie naujieji dariniai nuolatos tarnavo kariniams tikslams vis dar bruzdančiose šalies vietose, kur bendruomenė, pripratinta prie drausmės ir atitinkamai pažabota, taupiai pakeisdavo išbarstytas veikiančios kariuomenės įgulas. Čia nematome nieko, kas primintų užbaigtą miesto planą; tačiau pakankamai pagrįstai galima teigti, jog graikiškąją šachmatų lentos tradiciją, visiškai prigijusią Italijoje, čia tam tikru mastu „sutvirtino“ karinis

22 Aostos (*Augusta Praetoria*), įkurtos 25 m. pr. Kr., planas. Tarp identifikuotų pastatų – šventyklos (a), sandėliai (b), termos (c), teatras (d) ir amfiteatras (e). Pagrindiniai vartai buvo įrengti kiekviename *decumanus* (ff) ir *cardo* (gg) gale

romėnų mąstymas. Helėnistinis miestas, toks kaip Priėnė, iš esmės buvo „šachmatų lentos miestas“, įsiterpęs tarp padrikų ankstesnei tradicijai priklausančių įtvirtinimų; o romėnų kolonija, tokia kaip Aosta, Turinas ar Verona, pirmiausia buvo „karo ministerijos“ tvirtovės kopija, patobulinta miestišku turiniu.

Aostą (*Augusta Praetoria*)[15] (*il. 22*) 25 m. pr. Kr. įkūrė Augustas, kad būtų kur apgyvendinti tris tūkstančius atitarnavusių pretorionų. Kolonijos padėtis – 80 km į šiaurę nuo Turino, Monblano papėdėje, – turėjo taktinės reikšmės, ir tai atsispindėjo griežtame kariniame jos plane. Sienomis apsupta kolonija užėmė apie 40 ha plotą ir buvo suskirstyta į 16 didelių kvartalų (130×165 m), kurie savo ruožtu veikiausiai buvo dar susmulkinti. Tarp atpažintų pastatų – dvi šventyklos, sandėliai, termos, teatras ir amfiteatras; pastarasis, dažniausiai stovintis anapus sienų, čia buvo viduje; matyt, tai nulėmė vietos priežastys – siekimas užtikrinti saugumą kalnų pakraštyje.

Apie Turiną (*Augusta Taurinorum*)[16] (*il. 23*), Augusto 28 m. pr. Kr.

23 Turino (*Augusta Taurinorum*) Porta Palatina su šešiabriauniais plytų bokštais. Kolonija buvo Augusto įkurta 28 m. pr. Kr.

įkurtą koloniją, žinome mažiau. Jo schema beveik kvadratinė, tik vienu nukirstu kampu, užima apie 50 ha plotą, ir pagrindinis jo vidaus planas iki šiol atsispindi dabartiniame gatvių išdėstymo plane. Tiesios gatvės dalijo miesto pastatus į 72 kvartalus – dažniausiai kvadratinius, kraštinės – maždaug 70 m. Tik į šiaurę nuo pagrindinės rytų–vakarų gatvės, *decumanus maximus*, buvo suformuoti didesni 70×110 m kvartalai, be abejo, atsižvelgiant į forumą ir kitus viešuosius pastatus. Žymiausi išlikę augustiškosios miestų architektūros pavyzdžiai – nuostabieji vartai – Porta Palatina su šešiabriauniais plytų bokštais, rytinių vartų pagrindai ir teatro dalis Palazzo Chiablesa soduose.

Neįprasti daugiakampiai bokštai vėl pasirodo Spele (*Hispellum*) (*il. 24*), kitoje Augusto laikų kolonijoje, įsikūrusioje derlingame Chiaggio slėnyje.[17] Šie ir kiti „augustiškosios serijos“ panašumai leido spėti, jog galėjo egzistuoti Šiaurės miestų statytojų mokykla, apie kurią liudija epigrafai, pasitaikantys šen bei ten Italijos miestuose Puteoluose,

24 (*dešinėje*) Daugiakampis Spelo (*Hispellum*) bokštas, priskiriamas Augusto (imperatorius 27 m. pr. Kr.–14 m. po Kr.) laikams

25 (*apačioje*) Žvilgsnis iš viršaus į Veroną, kurią suplanavo galbūt Vitruvijus Augusto laikais. Romėniškojo miesto plano kontūras pažymėtas kartu su pratęsimu, pristatytu Galieno III a. po Kr. viduryje ir apimančiu amfiteatrą. Nuo Romos laikų Adidžės upės kryptis pasikeitė

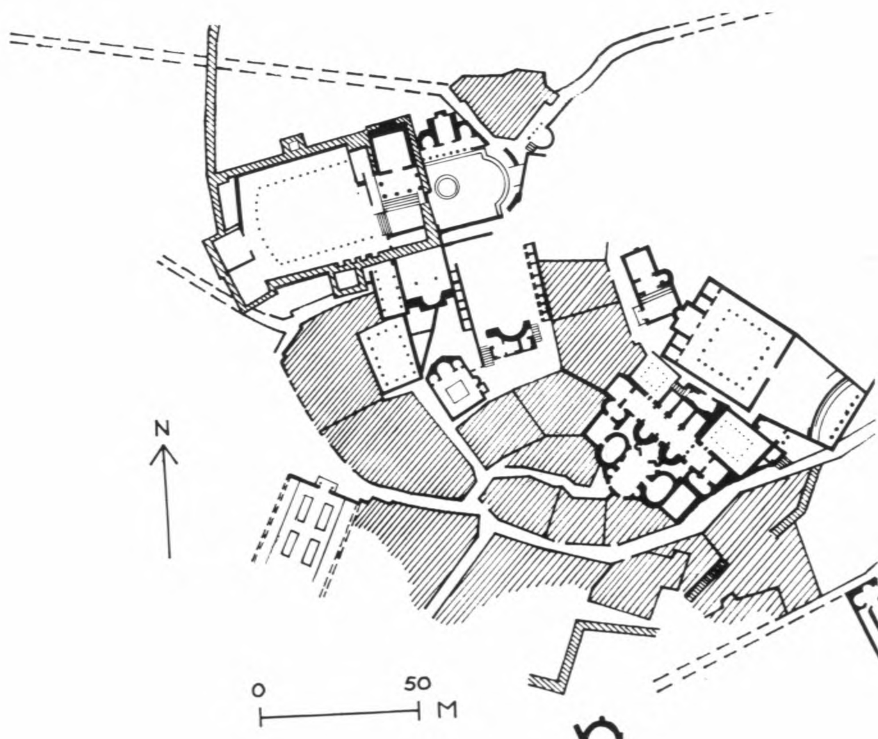

Kumose, Formijuose ir Teracinoje; be to, spėjama, kad kita statytojų grupė, galbūt vadovaujama paties didžiojo Vitruvijaus, dirbo Veronoje[18] (*il. 25*), panašioje į Turiną kaip du vandens lašai. Beveik įtikėtina, kad tuo metu, kai oficialiai skatinant sparčiai augo miestai, regionuose planuojant ir statant buvo linkstama šio to pasimokyti iš „statybų ministerijos“ palikimo.

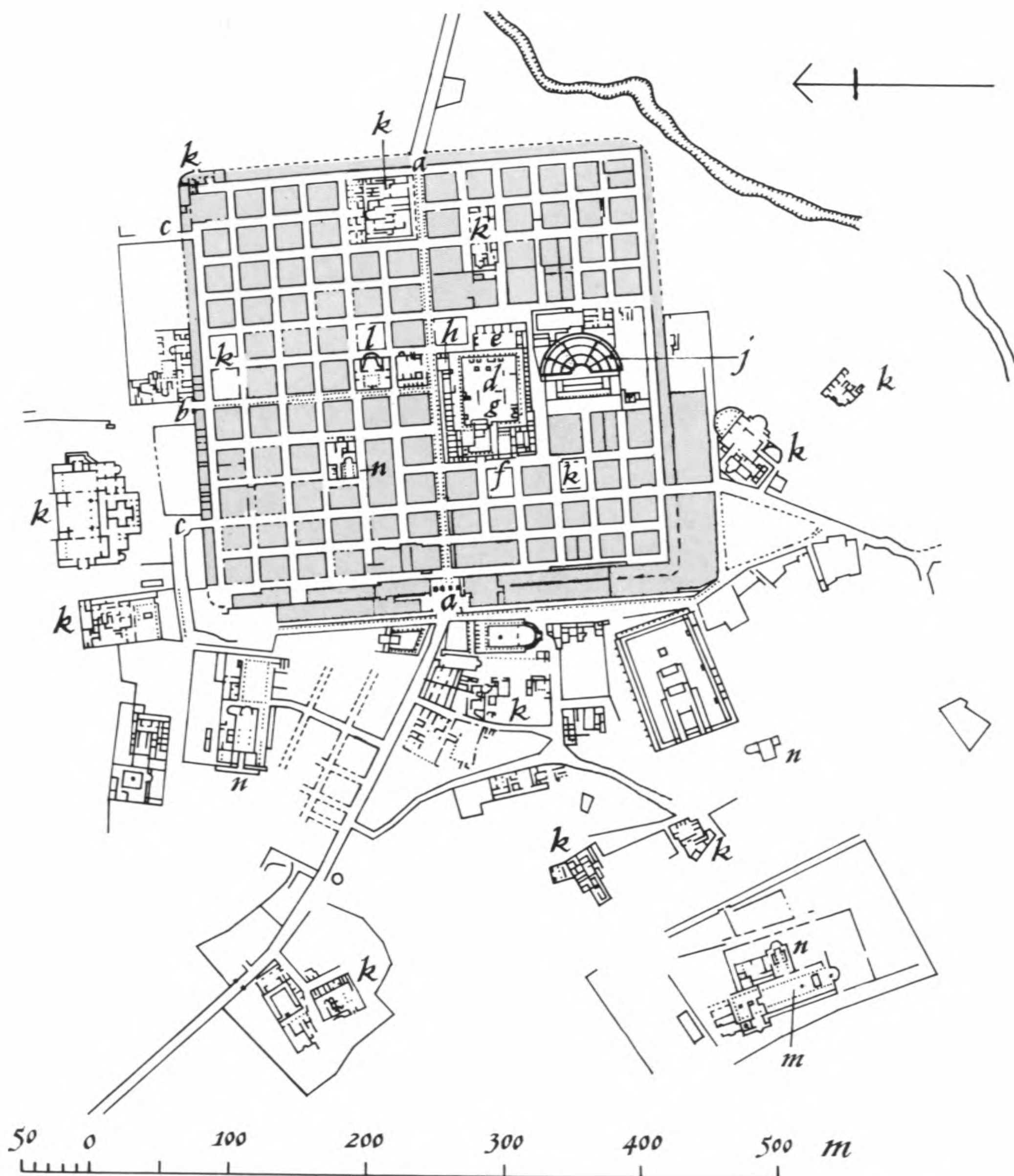
AFRIKA

Ieškodami tolimesnių pavyzdžių, pirmiausia galime atsigręžti į Šiaurės Afriką, garsėjusią ne vien grūdinėmis kultūromis, o vėliau – alyvomis, bet ir Sacharos prekėmis – iš čia į Viduržemio jūros uostus gabenta auksą ir dramblio kaulą, vergus ir žvėris renginiams; ne mažiau žymią ir savo miestais. Nuo didžiosios Kartaginos, 400 ar 600 ha ploto, iki mažųjų miestelių, tokių kaip Timgadas (iš pradžių užėmęs 14 ha) ar Tidis (nors tik 3,5 ha ploto, vienas jo pilietis – Lolijus Urbikas Antoninas (Lollius Urbicus Antoninus) – buvo Škotijos užkariautojas). Septyniose Šiaurės Afrikos provincijose knibždėte knibždėjo romanizuotų bendruomenių. Tiesa, didžioji miestų dalis nebuvo labai reikšmingi, tačiau jie pakankamai pasitarnavo kaip vietiniai kelių susikirtimo centrai, kur galima buvo surinkti Romos aruodo derlius ir nustatyti jų kainą, kur pasiturintys aplinkinių vietovių žemdirbiai ir jų šeimos galėjo susiburti miniatiūrinės sostinės aplinkoje, draugiškai, kaip dera kaimynams ir, be abejo, neapsieidami be kaimynams būdingų ginčų. Gana dažnai po rafinuota romėniška kauke slepiasi pūniška ar netgi berberiška kilmė; pavyzdžiui, Dugoje (*il. 26*), įsikūrusioje tarp kalvų už 100 km į pietvakarius nuo Tuniso, arba *Thuburbo Majus* mieste, 60-čia su trupučiu kilometrų toliau į rytus, kur tarp tradicinių romėniškų pastatų vingiuoja atsitiktinės neromėniškos gatvės. Tokioje nevienalytėje aplinkoje išaugo žymi Romos pasaulio inteligentijos dalis. Už šios žemės pietinės ribos, dykumos pakraštyje, palaikyti pakenčiamai laisvai disciplinai ir apsisaugoti nuo nomadų antpuolių ilgai pakako vienintelio legiono su pagalbinėmis jėgomis, tarp kurių buvo du britų pulkai – pėstininkų ir raitelių. Glaustas dviejų Šiaurės Afrikos miestų eskizas čia padės supažindinti su viena iš plačiausių ir sėkmingiausių Romos iniciatyvos pasireiškimo sričių.

26 Dugos planas; čia romėnų miestas išaugo tarp neromėniškų vingiuotų savo numidiškojo pirmtako gatvių

Pirmiausia – Timgadas; tai senovinis *Thamugadi*, esantis beveik 20 km piečiau Lambezės (*Lambaesis)*, Augusto 3-iojo legiono tvirtovė, labai aiškiai atspindinti romėniškąjį miestų planavimą (*il. 27, 28*).[19] Timgadas buvo Trajano įkurtas kaip *colonia* 100 m. po Kr. ir suprojektuotas jo legiono architektų; visų pirma norėta įkurdinti legiono veteranus tinkamai sutvarkytoje aplinkoje. Jo įprastą schemą iš pradžių sudarė beveik taisyklingas kvadratas, kurio kampai suapvalinti ties akmeniniais gynybiniais įtvirtinimais, pagrindiniai vartai trijų (o gal ir visų keturių) kraštinių vidury, ir dar dveji užpakaliniai. Vakarinius vartus vėliau atstojo triumfo arka. Paskui viešieji ir privatūs pastatai laisvai ir netgi netvarkingai pabiro po aplinkinį kraštovaizdį, kaip dažnai pasitaiko romėnų miestuose; ankstesnį pavyzdį matėme Ostijoje.

27 Timgado (*Thamugadi*), pastatyto 100 m. pr. Kr. pagal taisyklingos šachmatų lentos modelį, planas. Plane pažymėti dveji pagrindiniai vartai (a), šiauriniai vartai (b), dveji užpakaliniai vartai (c), forumas (d), bazilika (e), kurija (f), šventykla (g), viešoji išvietė (h), teatras (j), termų pastatai (k), biblioteka (l), donatininkų katedra (m) ir IV a. krikščioniškos bažnyčios (n)

28 Timgado vaizdas. Trajanas miestą įkūrė kaip koloniją Augusto 3-iojo legiono veteranams. Triumfo arka stovi vakariniame *decumanus maximus* gale. Aukščiau kairėje pusėje yra atviras forumas, į dešinę nuo jo – teatras

Šalia pagrindinės rytų–vakarų gatvės (*decumanus maximus*) miesto centre tysojo forumas – milžiniškas išgrįstas stačiakampis plotas, supamas portikų. Jo rytiniame krašte stovėjo bazilika, arba municipalinė salė; viename gale – apsidė, kitame – pailga alkova (galbūt teismas). Kambariai, išsirikiavę užpakalinėje dalyje, neabejotinai buvo tarnybinės patalpos, skirtos valstybės pareigūnams. Priešingame kiemo gale – *curia*, arba pasitarimų vieta, ir šventykla, veikiausiai Fortūnos, o priešais ją – iškilmėms ir iškalbai skirta pakyla – tribunolas. Iš kitų kiemo pusių stovėjo krautuvės ir viešoji išvietė (*il. 29*); pastarojoje akmeninius suolus protarpiais skyrė delfino formos ranktūriai, tačiau nematyti jokių intymesnio atsiribojimo ženklų. Šitokios „draugiškos“ išvietės –

įprastas romėnų miestų bruožas. Ant netoliese esančio laiptelio juokais iškeverzotas įrašas *venari lavari ludere ridere occ est vivere* – „medžioti, maudytis, žaisti, juoktis – tai reiškia gyventi". Vienaip ar kitaip forumas iš esmės ir visapusiškai atspindėjo miestišką gyvenimą.

Šalia forumo stovėjo teatras (*il. 30*), įsirėžęs į žemą kalvą, užbaigtas 161–169 m. po Kr. Jame buvo apie 3500–4000 sėdimų vietų ir, kaip dažname provincijos teatre, pagal projektą turėjo tilpti ir miesto, ir aplinkinių kaimų gyventojai. Tarp kitų pirmojo miesto viešųjų pastatų – milžiniškas termų kompleksas ir ketverios mažesnės termos; jeigu pridėtume dar aštuonerias kitas termas, pastatytas miestui plečiantis, pasirodytų, kad Timgade bent jau viena iš įraše pakeverzotų pilnaverčio gyvenimo sąlygų buvo tikrai sudaryta.

Intelektualesnio gyvenimo užuomina galbūt slypi įdomiame bibliotekos pastate; jį sudaro *insula*, arba namų blokas, netoli forumo. Už kiemo (iš trijų pusių jį juosia kolonados, iš šonų – maži kambariai) atsiveria salė, kurią iš pradžių pusiau dengė kupolas ir supo laiptai (arba suolai) bei nišos pakaitom su šoniniais kambariais. Pastatas buvo

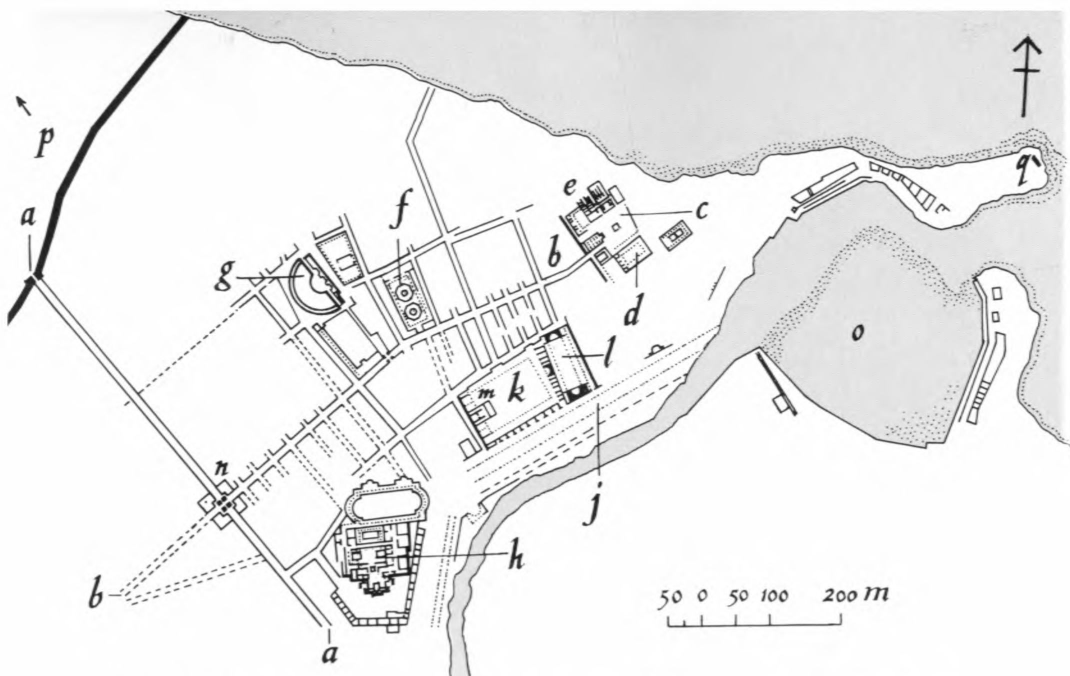
29 Viešoji išvietė Timgade, netoli forumo. Ranktūriai iškalti delfinų formos

30 Timgado teatras, pastatytas 161–169 m. po Kr. Teatras, įsirėžęs į žemą kalvą į pietus nuo forumo, galėjo sutalpinti 3500–4000 žiūrovų

mūrytas iš apdailos plytų ir atrodė šiek tiek pretenzingas. Bent jau taip manė statybą parėmęs aukotojas: jis tvirtina, kad pastatas jam atsiėjęs (tiksli pastatymo data nenurodoma) 400 000 sestercijų – tai suma, lygi maždaug 10 000–12 000 svarų sterlingų. Aplink salę išsidėsčiusiose nišose veikiausiai buvo saugomi pergamento ritiniai arba knygos. Tūlas daug atiduotų, kad tik sužinotų Timgado bibliotekos turinį jos klestėjimo metu. Ne visada ir ne visi elgėsi su ja pagarbiai; esama ženklų, jog bibliotekos kieme buvo žaidžiamos „klasės", o kolonas išmarginę užrašai – toli gražu ne akademinio turinio.

Iš kitų pastatų išsiskiria Timgado bažnyčios. Dauguma jų – už pirminio miesto plano ribų, o bent jau trys priskirtinos III–V a. Didžiausioji – 90 m ilgio bazilika su šoninėmis navomis – jungiasi su vyskupo rūmais; vyskupas buvo pripažintas donatininkų erezijos (kilusios

31 Leptis Magnos plane pažymėti: *decumanus* (aa), *cardo* (bb), senasis forumas (c) su bazilika (d), šventyklos (e), turgus (f) ir teatras (g), – visi priskiriami laikotarpiui nuo Augusto iki Tiberijaus. Vėlesni statiniai – Hadriano termos (h), gatvė su kolonadomis (j), Severo forumas (k) su jo bazilika (l) ir šventykla (m), triumfo arka (n), uostas (o) ir švyturys (q). Vadinamosios Medžioklės termos (p), netelpančios į planą, yra šiaurvakarinėje pusėje

Cirtoje ir Kartaginoje po Diokleciano persekiojimų IV a. pradžioje) sekėju.

Antrasis iš mūsų afrikietiškųjų pavyzdžių – Leptis Magna[20] (*il. 31*) Tripolitanijos pakrantėje, pastatyta vietoj finikų gyvenvietės, kuri buvo užėmusi iškyšulį šalia uosto. Ankstyvasis romėnų miestas Augusto ir jo įpėdinių laikais augo pagal šachmatų lentos modelį. Forumas buvo iškyšulio pradžioje, vienoje jo pusėje stovėjo bazilika, iš visų pusių apjuosta kolonadų, neabejotinai turėjusi „šviesaukštį"*, o viename gale – stačiakampes eksedras. Kitoje forumo pusėje stovėjo trys šventyklos; vidurinioji 14–19 m. po Kr. buvo paskirta Romai ir Augustui kartu su kitais Julijų-Klaudijų giminės nariais. Ši šventykla turėjo dvi celes; ji

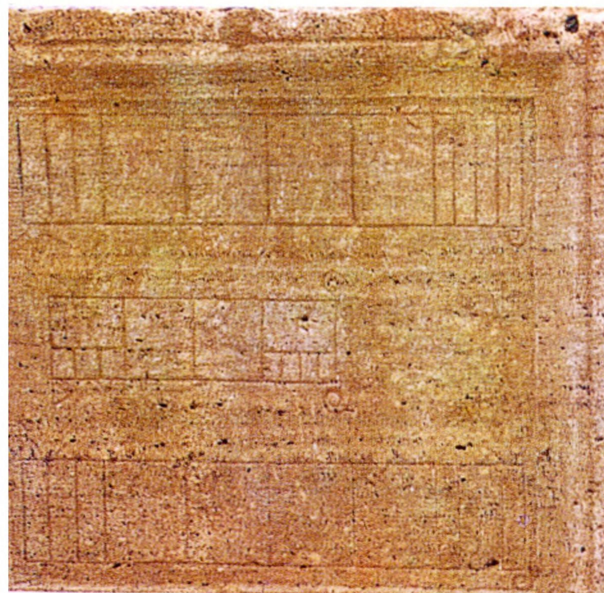
*Bazilikos centrinės navos siena su langais, tarsi antras aukštas iškilusi viršum šoninių navų stogų.

stovėjo ant aukšto podijaus, galėjusio būti ir oratoriaus pakyla. Toliau į pietvakarius – turgavietė (9–8 m. pr. Kr.) (*il. 32*) ir teatras (1–2 m. po Kr.) (*il. 35*). Abiejų statybą parėmė tas pats labdarys, kurio dosnumą įamžina užrašai lotynų ir naująja pūnų kalbomis viršum dviejų pagrindinių įėjimų į teatrą. Vertas dėmesio turgus: jame buvo dvi apvalios prekybos salės, akmenys su standartiniais ilgio ir tūrio matais (*il. 33, 34*).

Ties šiais dviem pastatais ėjo riba tarp ankstesniosios „šachmatų lentos" ir jos pietinio tęsinio, kuris netoliese keitė kryptį pagal pagrindinio kelio, atstojusio jo ašį (*cardo*), liniją. Šis tęsinys vėl vystė tiesialinijinį planą su pailgomis naujai išrikiuotomis insulomis, ir netrukus pasisavino iš šiaurės vakarų į pietryčius ėjusį magistralinį pakrantės kelią, tapusį jo *decumanus maximus*. Kokio dydžio pietinis miestas, nebuvo nustatyta nei tada, nei vėliau. Tacitas pažymi, kad įtvirtinimų būta jau 69 m. po Kr., kai vietovę apsiautė garamantai, galinga berberų gentis, veikusi išvien su Ojos (Tripolio) miestu, Leptis Magnos priešininku; šie įtvirtinimai apytikriai buvo sutapatinti su pylimo linija, esančia gerokai toliau į pietus ir, be abejo, pagal projektą turėjusia saugoti ir aplinkinių kaimų gyventojus kartu su jų gyvuliais.

109–110 m. po Kr. Leptis gavo kolonijos (*colonia*) statusą, suteikiantį Italijos balsavimo teisę. Netrukus po to, valdant Hadrianui (127 m. po Kr.), jau naujai suskirstytoje rytinėje miesto dalyje, šalia Vadi Lebdos, iškilo puikus milžiniškas imperijos masto termų pastatas (*il. 86, 87, 88*). Tačiau nepaprasto išskirtinumo vietai teikia būtent Septimijaus Severo laikų pastatai. Severas gimė Leptis Magnoje, o mirė Jorke; tad jo gyvenimo tarpsnis tiksliai atspindėjo jo imperijos tarpsnį; ir Severas buvo dosnus savo gimtajam miestui, daugiau švaistydamas jo meno lobiams negu paisydamas ekonominės ir politinės svarbos. Šalia Hadriano termų driekiasi viena iš tam laikotarpiui būdingų jungčių, siejusių su Viduržemio jūros rytine pakrante, – nauja gatvė su kolonadomis; tokios labai būdingos romėniškiesiems Artimųjų Rytų miestams. O visų pirma Severas sukūrė naująjį prabangųjį forumą ir baziliką, nepaprastai išsiskiriančius iš imperijos laikotarpio pastatų tiek savo architektūra, tiek skulptūra. 305×180 m dydžio forumą (*il. 40*) juosė kolonados; iš sustingusiais lapais papuoštų kapitelių kilo arkos. Pietiniame forumo gale liko nežinia kam skirtos šventyklos podijus; šiaurrytiniame

32, 33, 34 Leptis Magnos turgavietė, pastatyta 9–8 m. pr. Kr. Viršuje matyti viena iš apvalių turgaus salių, o apačioje – akmenys su standartiniais ilgio (kairėje) ir tūrio (dešinėje) matais

35 Leptis Magnos teatras, pastatytas 1–2 m. po Kr. Gerai išsilaikė scenos „užnugaris“, arba *scaenae frons*, ir lenktos suolų eilės

stovi įspūdinga bazilika (*il. 36*), pakreipta įstrižai, tarsi kompromisas tarp dviejų pagrindinio miesto plano krypčių. Tai trinavė salė su apsidėmis abiejuose galuose, iš pradžių buvusi ne žemesnė kaip 3 m. Jos kolonos buvo iš raudonojo Egipto granito ir žaliojo Eubojos marmuro, o balto marmuro piliastrus abiejuose galuose puošė reljefai, vaizduojantys Severų šeimos dievų globėjų – Dioniso ir Herkulio – nuotykius. 216 m. po Kr. Karakala užbaigė pastatą, o VI a. jis buvo paverstas bažnyčia.

Kitas Severo statinys, ėmęs kilti imperatoriui aplankius gimtąjį miestą 203 m. po Kr., – keturskliautė triumfo arka, pastatyta *cardo* ir *decumanus maximus* sankirtoje. Rekonstruojant nustatyta, kad arka buvusi nuostabios kompozicijos, ją puošė įsidėmėtina skulptūrų eilė su išgremžtais ir iškaltais Artimųjų Rytų stiliaus raiškiais reljefais.

36 Leptis Magnos bazilika šiaurrytiniame forumo gale. Pastatas, turėjęs tris navas ir kiekviename gale – apsides, buvo baigtas 216 m. po Kr., VI a. paverstas krikščionių bažnyčia

Kitas šio perdėm didingo periodo architektūros laimėjimas – Vadi Lebdos žiotyse atstatytas uostas (*il. 37*), beveik 10 ha užimantis dokas, iš šonų supamas krantinių su sandėliais, šventykla ir sargybos bokštu, su švyturiu, stovėjusiu šiauriniame iškyšulyje. Bet čia miestas persistengė. Nėra jokių ženklų, kad krantinėse įrengti švartavimosi blokai su pragręžtomis skylėmis būtų buvę panaudoti; visa sistema jau gimė negyva, ir uostas netrukus buvo užneštas dumblu – toks jis ir šiandien.

Galiausiai vakariniame miesto pakraštyje įrengtų vadinamųjų Medžioklės termų[21] (*il. 38*) svarba architektūrai kur kas įspūdingesnė už jų dydį. Termų kupolai ir skliautai, išvaduoti iš ilgai juos saugojusių kopų smėlio, – beveik nesugadinti, iš išorės – netvarkingi ir itin pa-

prasti. Pagrindinės cilindrinės skliautuotos salės sienų tapyba (*il. 39*) leidžia spėti, kad pastatas priklausė medžiotojų draugijai, tiekdavusiai žvėris vietiniams ir Italijos amfiteatrams.

Trumpai tariant, Leptis Magnoje matyti augimo tendencijos, realizuotos kitų miestų projektuose: tai šachmatų lentos plano branduolys, kurį praplečia einančios į šalis, tačiau dažniausiai tiesios linijos. Šiandien mus domina būtent politinės aplinkybės, nulėmusios ekstravagantišką šio miesto plėtrą vadovaujant vienam žymiausių jo sūnų Septimijui Severui ir pavertusios Leptis Magną didingiausiu išlikusiu pereinamojo tos epochos meno bei architektūros pavyzdžiu.

37 Tikslus maketas, atkuriantis Leptis Magnos uosto, atstatyto III a. po Kr. pradžioje, vaizdą. Nors gausiai aprūpintas viskuo, kas būtina judriam prekybos uostui, jis greitai buvo užneštas dumblu ir atrodo, kad vargu ar juo buvo naudotasi

38 Vadinamosios Medžioklės termos Leptis Magnos apylinkėse. Kupolų ir skliautų sangrūda puikiai išsilaikė smėlynuose apie 1500 metų

39 Freska pagrindinėje Leptis Magnos vadinamųjų Medžioklės termų salėje. Šiaurės Afrikos medžiotojai tiekdavo žvėris vietiniams ir Italijos amfiteatrams

40 Leptis Magnos forumas, Septimijaus Severo pastatytas 200 m. po Kr. Užima 305×180 m plotą; buvo apsuptas kolonadų; tiesiog iš kolonų kapitelių skleidėsi arkos

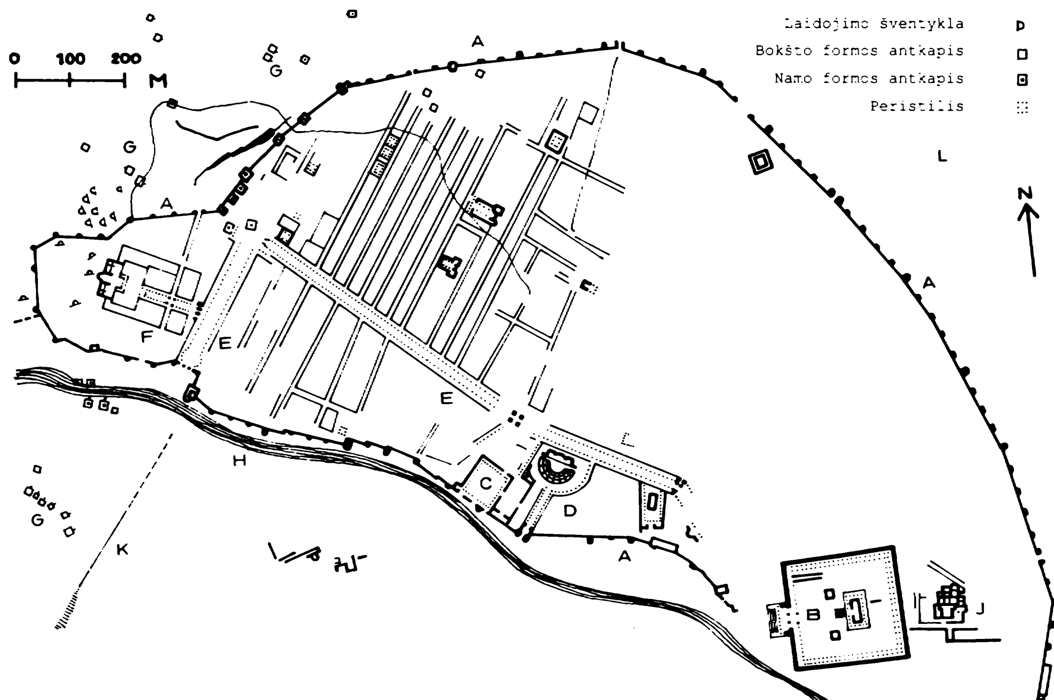
ARTIMIEJI RYTAI

Jau buvo užsiminta apie Šiaurės Afrikos (Leptis) ir rytinės Viduržemio jūros pakrantės architektūrinius saitus; tad natūralu tęsti mintį, pasiremiant Artimųjų Rytų pavyzdžiu, parodančiu, kaip romėnų „mados" skverbėsi į rytietišką aplinką. Mąstant kultūros kategorijomis, teisinga teigti, kad tolimiausia reali Romos imperijos riba rytuose driekiasi pačiu Antilibano kalnų virtinės pakraščiu nuo garsiosios Damasko oazės iki Emesos, Hamos, Apamėjos ir Antiochijos. Toliau viešpatavo dykuma, išskyrus keletą imperijos užkampių, iš kurių plačiausiai žinomas Dūra Europas Eufrato pakrantėje. Daug arčiau šios upės žemupio įsikūrusi helėnistinė Seleukija rungėsi su Partija dėl prekybos Rytuose, tačiau dar prieš imperijai išsiplečiant, ji jau buvo netekusi reikšmės ir tapusi Vakarų nuosavybe. Tiktai Palmira, kvadratu išsidėsčiusi Sirijos dykumoje tarp Damasko ir Dūros, laidavo prekybinę ir kultūrinę Rytų ir Vakarų pusiausvyrą dvejetą su puse veiklių amžių, trukusių nuo

Tiberijaus laikų, ir nebe taip tvirtai – dar trejetą amžių. Garsieji Palmiros griuvėsiai padės glaustai atskleisti kai kuriuos aspektus, būdingus daugeliui rytinių imperijos miestų.[22] Kaip ir Leptis, Palmira už savo grožybes turėjo būti dėkinga Severui – jo žmona, imperatorienė Julija Domna, buvo sirė iš Emesos.

Iš to, kas liko, išsiskiria korintinės kolonados (*il. 44*), vis dar atkarpomis tebestovinčios palei dvi pagrindines miesto gatves; tai liekanos portikų, kitados pagal visuotinę Artimųjų Rytų madą teikusių šešėlį svarbiausių gatvių kelkraščiams ir likusiam Romos pasauliui nebuvusių visai nežinomų. Palmiroje iš portikų kolonų apie vidurį kyšo lentynos, ant kurių kitados stovėjo bronzinės paminklinės statulos. Tokių dalykų reta Vakaruose, tačiau pasitaiko Dūroje, Hatroje, Jeraše, Pompėjopolyje (Mersine) ir kitose Artimųjų Rytų vietose, kartkartėmis statulos statytos ant mažų korintinių piliastrų, kuriais Pakistano šiaurės vakaruose esančios tolimosios Gandaros skulptoriai pirmaisiais amžiais

41 Palmiros plane pažymėtos miesto sienos, karalienės Zenobijos pastatytos 271 m. po Kr. (a), Belo šventykla (b), forumas (c), teatras (d), gatvės su kolonadomis (e), Diokleciano fortas (f), kapavietės (g), upės vaga (h), senieji namai (j), ankstesnioji įtvirtinimų siena (k) ir dabartinio kaimo vieta (l)

42 Kolonadų apsupta aikštė Jeraše – ovali, apie 90 m ilgio

po Kr. įrėmindavo savo budistinius reljefus. Šis ir kiti romėniški bei iranietiški bruožai atspindi mados plitimą į rytus. Palmiros kolonos seniai be savo statulų; tačiau užfiksuota, jog kai garsioji ledi Hester Stanhope, apsirengusi kaip beduinė, narsiai įjojo į miestą 1813 m., arabų šokėjos buvo užkeltos ant kyšančių lentynų ir tarsi gyvos ir ryškios statulos stovėjo viršum triukšmingai sveikinančios minios galvų!

Kaip ir Leptis Magnoje, gatvių kolonados Palmiroje iškilo II ir III a., kai miestas, iš pradžių statytas iš džiovinto molio plytų (išskyrus didesniuosius viešuosius pastatus), buvo iš dalies atstatinėjamas iš akmens. Iš pietvakarių į šiaurės rytus krypstanti plati *cardo* (jeigu šiame neįprastame plane ją apskritai galima taip vadinti) dabar šiek tiek demonstratyviai žymėjo miestišką pagrindinio kelio, ėjusio iš Damasko, tęsinį.

43 Triskliautė triumfo arka skersai gatvės su kolonadomis Palmiroje. Pastatyta maždaug II a. po Kr.

Kolonų, stovinčių šalia jo arba netoliese, pastatymo datos svyruoja tarp 110 ir 139 m. po Kr.

Panašiai kaip Jordanijos mieste Jeraše, gatvė vienoje vietoje buvo paplatinta ir sudarė ovalią aikštę (*il. 42*). Grubokas *decumanus* atitikmuo stačiais posūkiais lydėjo bukais kampais ringuojančią išdžiūvusios upės vagą, vesdamas prie didžiosios Belo šventyklos (*il. 45*); dviejose vietose krypties pasikeitimus maskavo keturbriaunis monumentas ir triskliautė triumfo arka (*il. 43*). Ši gatvė arba jos puošmenos atsirado šiek tiek vėliau; rašytiniuose šaltiniuose ji minima nuo 158 iki 225 m. po Kr., o pagrindinio jos statinio data gali suktis apie Severo arba Karakalos, suteikusio miestui garbingą kolonijos statusą, viešpatavimo metus (193–217).

Šalia vienos *decumanus* atšakos stovi taip pat Severo laikų teatras; netoliese – prekyvietė, susisiekianti su lengviau pastebimais miesto įtvirtinimais. Prekyvietės ir pylimų kaimynystė teikia pakankamą pagrindą minčiai, jog šie statiniai nepriklausė pirminiam planui. Iš tikrųjų jie suręsti iš jau naudotų plytų, ir kartu su plokščiais kvadratiniais bastionais priskirtini arba karalienės Zenobijos, 272 m. stojusios prieš baudžiamąją Aurelijaus kariuomenę ir turėjusios skubiai aptverti svarbiausius savo sostinės kvartalus, laikams, arba šiek tiek vėlesniam laikotar-

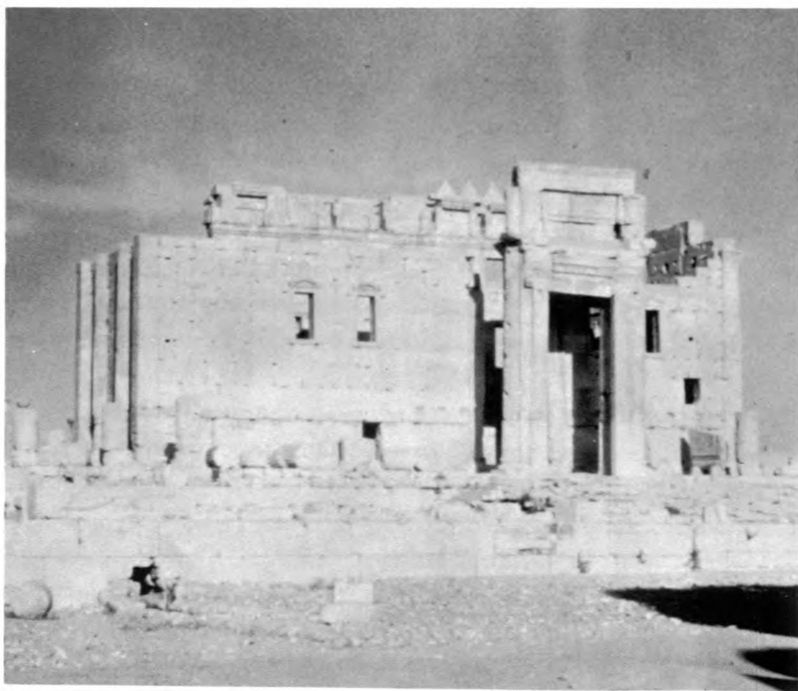
44 Korintinė kolonada palei vieną iš pagrindinių Palmiros gatvių. Iš kolonų kyšo bronzines paminklines statulas laikiusios lentynos; šios rytietiškos mados pavyzdžių Europoje retai tepasitaiko

piui, kai romėnai griuvėsiais paversto miesto šerdį paskubomis atitvėrė nuo viešųjų pastatų liekanų. Šiaip ar taip, įtvirtinimai atsirado dar iki Diokleciano; pastarasis vakariniame jų išsikišime pastatė mažą tvirtovę. Galima iš dalies atsekti ankstesniuosius, kur kas didesnio perimetro gynybinius įtvirtinimus, tačiau neįmanoma jų logiškai paaiškinti, kol neatlikti tolesni tyrinėjimai. Vėliau, VI a., Justinianas, atnaujindamas labai apirusį miestą, prie III a. antrosios pusės įtvirtinimų sienos pristatė naujus iš priekio suapvalintus bastionus, taigi paprastai visas darbas priskiriamas jam.[23]

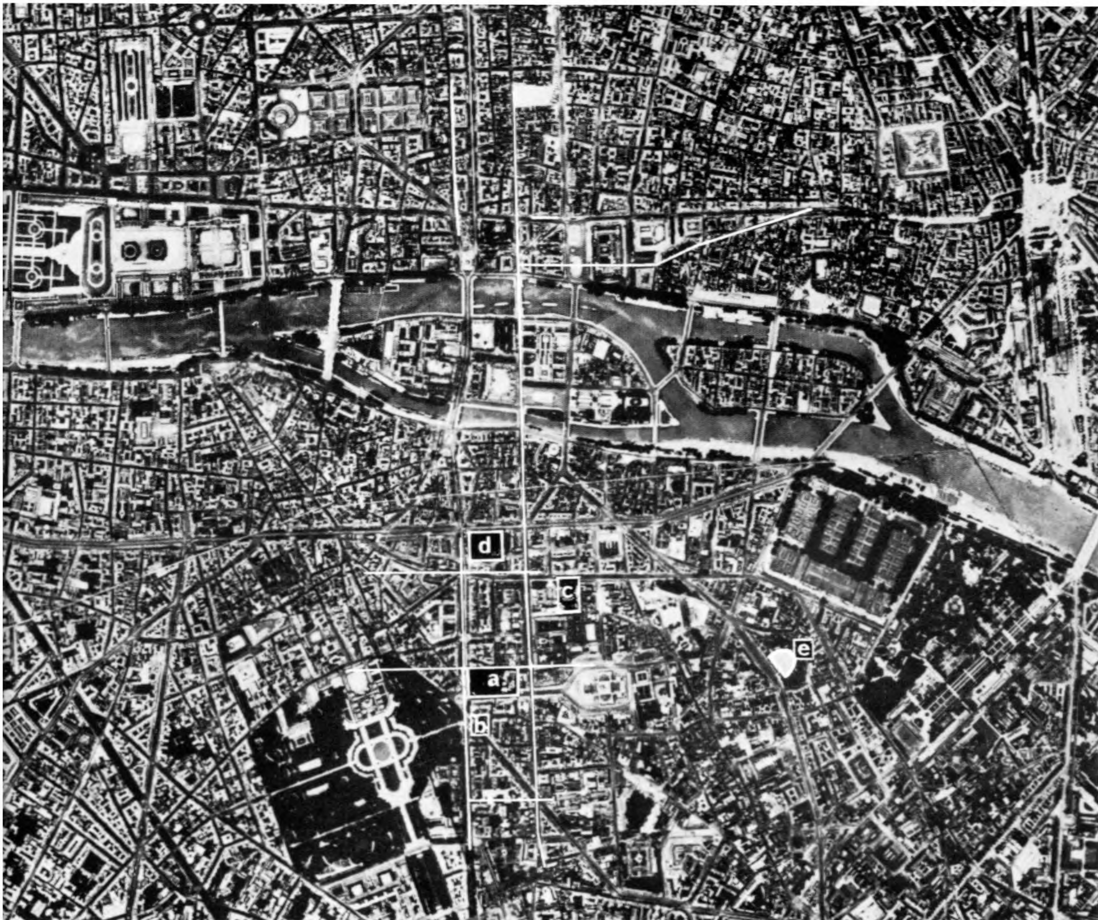
Pagrindinė miesto šventykla (*il. 45*) – neįprastai heterodoksinis ir raiškus klasikinių bei semitiškų elementų rinkinys: tai didžioji Belo ar Bolo šventykla, pašventinta 32 m. po Kr., vėliau ne sykį perdirbta ir vis dar iškilusi viršum aplinkinio vaizdo. Jos maždaug 4 kv. km ploto aptvaras, arba *temenos*, dirbtinai pakeltas virš žemės paviršiaus – pagal stilių, kurio pavyzdžių pasitaiko Baalbeke ir kuris neabejotinai yra semitiškos kilmės. Į šventyklą būdavo patenkama milžiniškais laiptais, praeinant pro durininko būdelę, – kaip pasakoja įrašas, joje kitados buvę įrengtos šešerios bronzinės durys. Iš vidaus ją juosė korintiniai portikai (trys iš jų – dvigubi), po kuriais stovint galima buvo dairytis

pro ornamentais puoštus langus. Šiaurvakariniame kampe nuožulni plokštuma, susisiekianti su rūsiu, vedė prie aukojamų gyvulių. Tarp jos ir tikrosios šventyklos stovėjo aukojimo aukuras.

Šventovę apjuosusio peristilio kolonų kapitelius iš pradžių puošė metalo apdaila; pati šventykla buvo pasukta šonu, o dabartinis įėjimas (išlikęs po antrojo perstatymo) įrengtas į šalį nuo centro vienoje ilgųjų jos sienų. Iš vidaus galinėse sienose įrengtos nišos, praturtinančios šventyklos architektūrą; viena niša suprojektuota taip, kad joje tilptų Belo bei kitų trejybės narių, Jarhibolo ir Aglibolo, atvaizdai. Trijų kampinių bokštų laiptai (ketvirtasis tuščias bokštas buvo priderintas prie anų trijų) vedė į viršų, į stogo terasą, veikiausiai skirtą apeigoms. Antikos gerbėjui visa ši vieta atrodo gerokai groteskiška ir netgi šiek tiek grėsminga. Romėnų architektūros transformavimas pagal svetimas tradicijas

45 Belo šventykla Palmiroje, pašventinta 32 m. po Kr. Visas šventyklos aptvaras, apie 4 kv. km, yra dirbtinai pakeltas virš žemės paviršiaus

46 Paryžiaus (*Lutetia*) vaizdas iš viršaus. Parodytos tiksliai identifikuotos romėnų gatvės ir pastatai: forumas (a), forumo termos (b), termos, esančios žemiau Collège de France (c), Cluny termos (d) ir amfiteatras (e)

bei papročius vargu ar galėjo būti tęsiamas, išskyrus nebent keletą labai įžymių bokšto ir namo formos antkapių, išsibarsčiusių po aplinkinį peizažą, tačiau už dabartinio plano ribų.

GALIJA

Paryžius[24] (*il. 46*) mezgėsi skirtingai negu Londonas (p. 82), neabejotinai ikiromėniškais laikais. Į istoriją miestas įžengė 53 m. pr. Kr., kai Julijus Cezaris, naudodamasis nuosavybės teise, perkėlė į „Liuteciją,

parizijų miestą" (*Lutetia Parisiorum*) galų atstovų susirinkimą, – kad kartkartėmis galėtų išgirsti genčių požiūrį į permainingą Romos ginklų bei diplomatijos sėkmę. Patys parizijai nebuvo sukūrę nei didelės, nei galingos valstybės, tačiau jų gyvenamoji vieta – dviejų arterinių upių santaka – turėjo prekybinę ir strateginę reikšmę, o tai galiausiai paskatino plėsti šį svarbų romėnų miestą ir net įkurti imperatoriaus rezidenciją. Jaunasis Cezaris Julianas, vadovaudamas Galijai ir Vakarams, čia kurį laiką gyveno ir vadino miestą savo „brangiąja Liutecija". Tačiau tikrieji miesto privalumai politinėje srityje nebuvo iki galo realizuoti, kol 508 m. Merovingų karalius Chlodvigas I nepaskelbė šio miesto savo sostine.

Julijaus Cezario laikais, kaip jis pats mums pasakoja (*Commentarii de bello Gallico*, 7.57.1), Liutecija buvo „parizijų *oppidum* (tvirtovė), išsidėsčiusi Sekvanos upės [t.y. Senos] saloje" ir tiltais sujungta su abiem krantais, taigi dabartiniame žemėlapyje – Île de la Cité. Vienu metu, 52 m. pr. Kr., ji buvo atsidūrusi sunkaus mūšio, vykusio tarp galų kariuomenės ir Cezario legato Labieno, centre. Nuo tada ji įsiliejo į smarkiai romanizuotą Galijos tribų sistemą kaip parizijų *chef lieu*, ir, kaip kiti panašūs galų centrai, į istoriją įėjo veikiau čia gyvenusios genties, o ne vietos pavadinimu. Jeigu, o tai visai tikėtina, parizijų kantonas buvo įamžintas Viduramžių vyskupystėje, vadinasi, jo plotas siekė apie 2,5 tūkst. kv. km – du trečdalius Kento grafystės dydžio.

Apie saloje glūdintį miesto branduolį, dabar palaidotą po 6 m storio sankaupų sluoksniu, nežinoma nieko, išskyrus keletą sienų fragmentų, aprašytų prieš daugelį metų vykusių statybos darbų metu, ir tai, kas liko iš paskubomis suręsto įtvirtinimo, kai, trečiajame III a. ketvirtyje įsiveržus germanams, vietiniai gyventojai buvo nugrūsti atgal į salą. Kaip ir kiti šio vėlyvojo periodo gališki gynybiniai įtvirtinimai, pati siena panaši į ankstesniųjų pastatų architektūrinių nuolaužų muziejų. Tačiau pagrindinės šiaurės–pietų gatvės, arba *cardo*, linija yra ryški; ji tęsė Petit Pont – Mažojo tilto ir Grand Pont – Didžiojo tilto (Pont Notre Dame) linijas; dabar tarp jų yra Rue de la Cité. Nuo ten pagrindinė gatvė šiaurės kryptimi kilo Senlis link, o į pietus ėjo Orleano link tiesiai pro Lotynų kvartalą, žemiau Rue St. Jacques, kur buvo pastebėti svarbūs jos tęsiniai. Sausa, tolokai nuo pelkėtų pakrančių esanti žemė atvi-

liojo miestą iš salos ir paskatino jį plėstis būtent ant Šv. Ženevjevos (Sainte-Geneviève) ir Monparnaso šlaitų. Čia II a. pr. Kr. ir III a. pradžioje pirmąsyk pagal plano tinklą imti statyti viešieji miesto pastatai, – erdvi grupė, užimanti ne per didžiausią plotą, bet pasižyminti originalia architektūra. Spėjama, kad juose turėjo gyventi 6000–9000 žmonių.

Į vakarus nuo Panteono, tarp *cardo* (Rue St. Jacques) ir lygiagrečios romėniškos gatvės, kurią apytikriai atitinka Boulevard St. Michel, stovėjo forumas. Didžiulis plotas (161×105 m) aptvertas aukšta siena; iš vidaus pailgą atvirą aikštę rėmino parduotuvės ir portikai. Viename jos gale stovėjo bazilika arba municipalinė salė su vidine kolonada iš keturių pusių, galbūt turėjusi „šviesaukštį"; priešingame gale buvo nežinia kam skirtos šventyklos podijus. Visas forumas suplanuotas pagal imperijoje pripažintą modelį, kurį galima būtų palyginti, pavyzdžiui, su Saint Bertrand de Comminges forumu Aukštutinėje Garonoje ir Augsto forumu Šveicarijoje; jis iš esmės pastatytas sekant Vitruvijaus tradicija (*Vitr.* 5.1).

Šalimais pietų pusėje stovinti insula – vienas iš trijų viešųjų termų pastatų, kuris, puikiai ir tvirtai sumūrytas iš plytų, pakankamai gerai išsilaikė ir patraukia dėmesį. Nurodoma, kad pastatas buvęs apie 180×73 m dydžio, nesudėtingo stačiakampio plano. Rytiniame insulos gale, šalia *cardo*, ėjo akveduktas; juo tekėjo vanduo iš šaltinio, buvusio už 16 km į pietus.

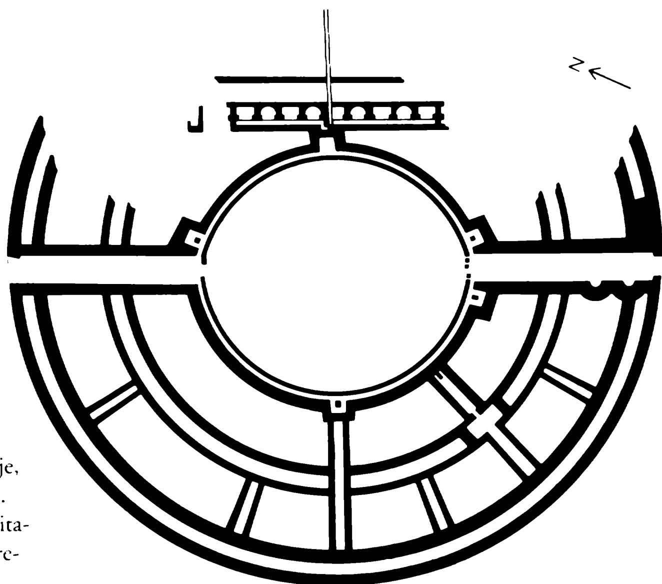
Vienas iš kitų dviejų termų pastatų stūksojo rytinėje *cardo* pusėje, žemiau Collège de France, prie Rue des Écoles, dabar einančios vietoj romėniškos rytų–vakarų gatvės. Šio statinio planas nėra visiškai aiškus, tačiau yra žinoma, kad jį turėjo sudaryti dvi ar trys apvalios patalpos, apšildytos hipokausto būdu. Už maždaug 270 m į šiaurės vakarus, šalia Boulevard St. Michel, stovėjo ir iš esmės nepasikeitęs tebestovi vienas garsiausių romėniškų pastatų Vakarų Europoje – vadinamieji Termų rūmai, žinomi tokiu pavadinimu nuo XII a.; kaip tradiciniai rūmai, XV a. pabaigoje įjungti į prašmatnų gotikinį dvarą, Hôtel de Cluny. Romėniško plano pastatą iš visų pusių buvo apjuosę vandentiekio arba kanalizacijos vamzdžiai; jis užėmė 100×60 m plotą ir buvo gana simetriškas. Jo dalių seką išnagrinėjo P.M. Duvalis, rėmęsis naujausių

47 Cluny termų Paryžiuje frigidarijus su įspūdingomis skliautuotomis lubomis. Iškyšos ties skliautų burėmis vaizduoja laivus, prikrautus karinės įrangos

kasinėjimų duomenimis. Geriausiai išlikusi pastato dalis – įspūdinga skliautuota pagrindinė salė (*il. 47*) su alkovoje esančia šalta vonia, – čia galima atpažinti frigidarijų. Iš čia buvo galima nueiti į šiltas ir karštas patalpas, įrengtas gana pretenzingai. Neįprasta frigidarijaus ir kitos į pietryčius nuo jo esančios didžiulės salės detalė – eilė iškyšų ties skliautų burėmis, vaizduojančių laivų pirmagalius su karine įranga. Buvo pareikšta nuomonė, esą tai nuoroda į *nautae Parisiaci*, laivų krovinių siuntėjų gildiją, kaip žinoma, egzistavusią Paryžiuje dar ankstyvaisiais Tiberijaus laikais; iš tiesų įtikėtina, kad judriosios Senos jūreivius ir didįjį statinį siejo ypatingi ryšiai. Nenustatyta, kokia šios vietos paskirtis buvo anksčiau, tačiau pagal plytinio pastato stilių galima spręsti, jog vargu ar jo atsiradimo data ankstesnė nei antroji II a. pusė. Panašu, kad pastatas priklauso paskutiniajam miesto plėtimosi į šiaurę iki pakrantės pelkių pakraščio periodui.

Miesto vaizdą papildo du kiti viešieji pastatai – miesto, aprūpinto visais įprastais miestiškais patogumais. Už 90 m į pietvakarius nuo Cluny termų išliko neryškūs mažo teatro pėdsakai – gal netgi *odeum*, arba koncertų salės; toliau į rytus už 650 m nuo forumo, šalia Rue Monge ir šiandien regime restauruotus milžiniško teatro, galėjusio talpinti apie 15 000 žiūrovų, griuvėsius (*il. 48*). Plane, vienoje ovalios arenos pusėje, matyti scena; taigi statinys patenka į „gaidžių peštynių teatrų" arba „*amphithéâtres à scène*", būdingų Vidurio ir Šiaurės Galijai, gretas; kitas tokio teatro pavyzdys yra Verulamijuje, Britanijoje. „Plaukuotojoje Galijoje" (*Gallia Comata*) ir už jos ribų scena turėjo dvigubą paskirtį – čia buvo ir juokinama, ir liejamas kraujas, – be abejo, taupumo sumetimais. Tai, kad nėra plytų eilių ir naudojami maži kvadratiniai akmenėliai (*petit appareil*), atitinka Paryžiaus pavyzdžio datą – I a. po Kr. pradžią; kadangi nukrypstama nuo forumo erdvės tinklo, vadinasi, amfiteatras, sujungtas su rūsiais, stovėjo miesto pakraštyje, – dažnai pasitaikydavęs atvejis.

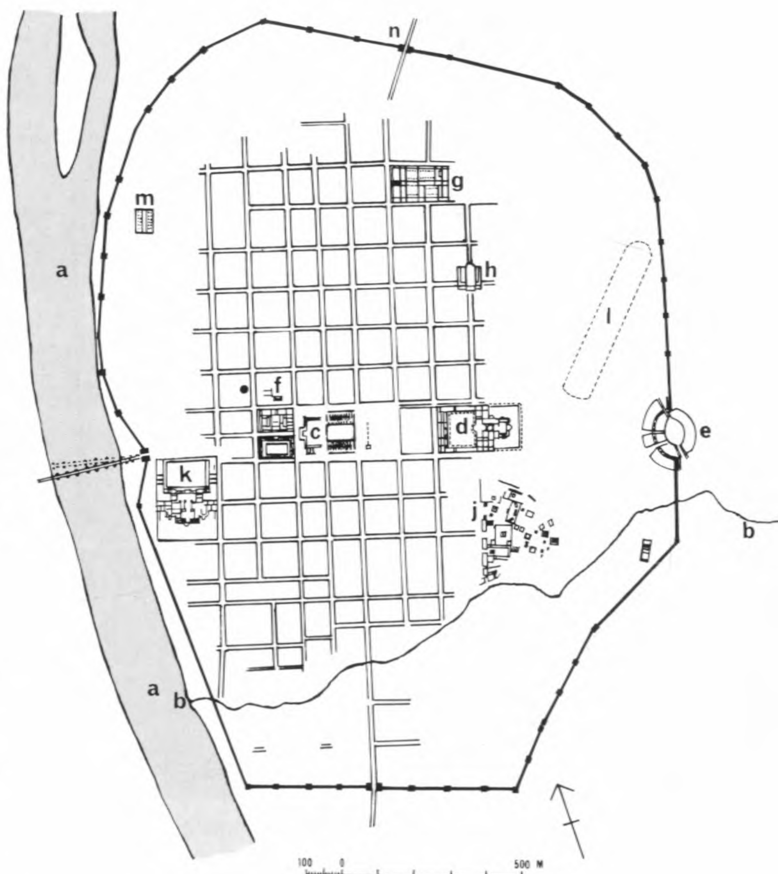

48 Amfiteatro, stovėjusio Paryžiuje, šalia ir žemiau Rue Monge, planas. Tai būdingas Vidurio Galijai ir Britanijai tipas, derinantis amfiteatro areną ir šoninę sceną

49 Dabartinio Tryro vaizdas iš viršaus. Šiandieniniame plane vis dar galima įžvelgti kai kurių pradinių romėniškų gatvių linijas

Nėra žinių nė apie vieną vertingą romėniškojo Paryžiaus privatų pastatą. Namo dalis, aptikta Monmartre dar 1739 m., priklauso kaimo vietovei. Išskyrus saloje rastas sienas, daugiau nebuvo pastatyta – taigi lieka vien užuomazginiai insulų griaučiai. Atrodo, kad jos, stovėjusios forumo kaimynystėje, buvo 30×180 m. Tačiau vakarinės insulų ribos neįmanoma nustatyti (jei apskritai įmanoma) neatlikus kasinėjimų Liuksemburgo soduose; apie rytinę ribą tegalime teigti, kad insulos baigėsi netoli amfiteatro ir šalia jo esančių kapaviečių. Pietinėje pusėje, šalia Port Royal buvusios erdvios kapinės priglaudė daugybę žmonių ir veikiausiai žymėjo gyvenvietės plėtimosi šia kryptimi ribą II ir III a. Ji ėjo visai netoli nuo Monparnaso viršūnės ir maždaug už 1,5 km nuo Petit Pont.

50 Tryro (*Augusta Treverorum*) planas. Miestas įsikūręs Altbacho (b) ir Mozelio (a) santakoje. Identifkuoti pastatai: forumas (c), Konstantino termos (d), amfiteatras (e), imperatoriaus Viktorino namas (f), Konstantino rūmai (g), Aula Palatina (h), šventyklos kvartalas (j), vadinamosios Barbarų termos (k), spėjamas cirkas arba hipodromas (l), sandėliai (m) ir Porta Nigra (n)

Antikos laikais kur kas didesnis ir reikšmingesnis už Paryžių buvo Tryras, *Augusta Treverorum*, įsikūręs šalia Mozelio[25] (*il. 49, 50*). Jis tapo vadinamosios Galų imperijos, kurią įkūrė Galieno karvedys Postumas 258 m. po Kr., tikruoju centru ir oficialiai buvo pripažintas vakarinių provincijų sostine, Cezariui Konstancijui pavertus jį savo rezidencija 293 m. Vieta iš dalies buvo apgyvendinta dar ikiromėniškais laikais; valdant Augustui, čia stovėjo ispaniškosios kavalerijos pulkas. Vis dėlto Augusto miesto pavadinime nuo pat pradžių atsispindėjo ypatingi ryšiai su galinga keltų-germanų gentimi – treverais; tie ryšiai nebuvo užmiršti ir kai Klaudijus netrukus po 41 m. po Kr. suteikė miestui kolonijos statusą. Viešpataujant Klaudijui, Pomponijus Mela jau galėjo aprašyti Tryrą kaip „turtingiausią treverų miestą“ – *in Treveris*

urbs opulentissima. Įspūdingi vėlesniojo amžiaus romėniški statiniai tebestovi ir šiandien, o palaidotos gatvės ir pastatai buvo kruopščiai aprašyti vietinių mokslininkų.

Miesto centras, forumas, plytėjo už 800 m į rytus nuo dviejų gretimų romėniškų tiltų ir apėmė keturias kolonijos insulas; visas jo plotas buvo apie 210×150 m. Arkados šiaurinėje ir pietinėje pusėje skyrė aikštę nuo parduotuvių, sustatytų viena prie kitos. Vakarinėje aikštės dalyje veikiausiai stovėjo bazilika, tuo tarpu teoriškai spėjama, jog stačiakampė projekcija vakariniame kampe – tai buvusi *curia*, arba pasitarimų rūmai. Gretimas insulas vakarų ir šiaurės vakarų pusėje užėmė gerokai pretenzingi gyvenamųjų namų tipo pastatai. Vieno iš jų mozaikoje buvo įrašytas galų imperatoriaus (268–270 m. po Kr.) M. Piavonijaus Viktorino (M. Piavonius Victorinus) vardas.

Atrodo, kad ankstyvojo plano miestas driekėsi apie 1,5 km nuo katedros pietų link ir užėmė apie 80 ha. Jį sudarė stačiakampės insulos, kurios žymiai skyrėsi savo plotu (vidutinė – apie 1 kv. km); daugelis jų galbūt buvo padalytos smulkiau. Į pietryčius, Altbacho pakrantėje, stovėjo kruopščiai užstatytas šventyklos kvartalas; jo vadinamoji romėnų-keltų šventykla – su kvadratine cele, iš visų pusių apsupta portiko, arba verandos. Abi čia garbintos dievybės ir neklasikinė garbinimo aplinka grąžina atgal, į ikiromėniškus laikus, nors romėniškuoju periodu pačios šventyklos ne sykį buvo atnaujintos. Šis plotas, kaip galima spėti, neįėjo į kolonijos planą.

Pradinėje schemoje forumo plotą galbūt dalijo *cardo* ir *decumanus maximus* linijos, tačiau atrodo, kad II a. ir vėliau, padidėjus miestui, ašys šiek tiek pasislinko į rytus ir pietus. Šiaip ar taip, jos veikiausiai nebuvo ypač svarbios. Garsiosios Konstantino termos rytinėje miesto dalyje (*il. 51*) spietėsi aplink spėjamą kolonijos plano *decumanus*; maždaug palei tą pačią liniją stovi akmeninis amfiteatras, pastatytas II a. pradžioje, galbūt savo medinio pirmtako vietoje. Jis buvo apie 70 m ilgio ir galėjo sutalpinti apie 7000 žiūrovų. Iki palyginti vėlyvų laikų šis amfiteatras turėjo kraugerišką paskirtį; pirmojo krikščionio imperatoriaus laikais čia būriais buvo skerdžiami frankų belaisviai, nors tuo pat metu jis tarnavo ir kaip romėniškų miesto sienų stiprioji vieta ir vartai. Į šiaurę nuo jo, šiapus gynybinių įtvirtinimų, spėjama stovėjus cirką;

51 Konstantino termos Tryre, pastatytos rytiniame miesto pakraštyje 300 m. po Kr.

jis, kaip teigė Panegirikas, kreipdamasis į Konstantiną 310 m. po Kr., konkuravo su Romos Circus Maximus.

Dėl minėtų įtvirtinimų ir didžiausios išlikusios jų įžymybės – Porta Nigra (*il. 52*) – statybos datos ginčytasi. Siena buvo aptvertas ne mažesnis nei 280 ha plotas – didžiausias Vakarų miestas. Įtvirtinimai veikiausiai statyti vadinamosios Galų imperijos laikais (259–274 m.), tačiau Porta Nigra (*il. 52*) pristatyti IV a., galbūt ant šiek tiek ankstesnių pamatų.

Į planą įeina keturi kiti žymūs pastatai. Šalia gretimų tiltų per Mozelį bei numanomos Augusto forto vietos stovi vadinamosios Barbarų termos, – platus simetriško plano pastatas, datuojamas skirtingais I a. tarpsniais. Į pietryčius nuo katedros stovi „sulopyta" iš daugybės plytų „bazilika", žyminti miesto ribą, dabar žinoma kaip Aula Palatina, arba

52 Porta Nigra, pagrindiniai šiauriniai Tyro vartai, datuojami IV a. po Kr. pradžia

Konstantino rūmų audiencijų salė (*il. 53*). Tai neturintis šoninių navų pastatas su apside, 67 m ilgio ir 33 m aukščio, iš pradžių šildytas hipokausto būdu, su kanalais sienose, išeinančiais kiaurai pro išorines sienas ties žemesniąja (iš dviejų) langų eilių. Priešais abiejų eilių langus buvo balkonai. Išorines sienas saugojo tinko sluoksnis; viduje dalį jų dengė mozaikos, dalį – kruopščiai ištapytas tinkas; grindis puošė mozaikos. Pietiniame gale buvo po prieangį; iš pastato šonų – kiemai su kolonadomis. Žemiau stovėjo mažesnysis jo pirmtakas, taip pat su apside; jis sudarė dalį dar ikikonstantininiais laikais stovėjusių rūmų, kuriuos turbūt sugriovė alemanai 275–276 m. po Kr.

Konstantino rūmai stovėjo dabartinės katedros vietoje; ten 326 m. pr. Kr. ant rūmų likučių buvo pradėta statyti dviguba bažnyčia su per

vidurį įsiterpusia krikštykla. Gana įtikinamas padavimas, paplitęs XI a. (jo užuomazgų aptinkama dar VIII a.), skelbia, esą Elena, Konstantino Didžiojo motina, atidavusi savo rūmus Tryre, idant jie būtų paversti bažnyčia; ir romėniškojo pastato dalys liko įtrauktos į dabartinį statinį.

Galiausiai reikėtų paminėti porą romėnų *horrea*, arba sandėlių, galbūt IV a., rastų šiaurės vakarų kvartale, prie upės. Abu buvo dviaukščiai, 70 m ilgio, dviejomis stulpų eilėmis padalyti į tris praėjimus, tarp jų – 25 m pločio nedengtas kiemas. Ir išorinės, ir vidinės sienos turėjo langų kiaurymes. Tai įprastas modelis, pasitaikantis Ostijoje (*il. 15*), Peše, Kelne-Miungersdorfe ir kitur.

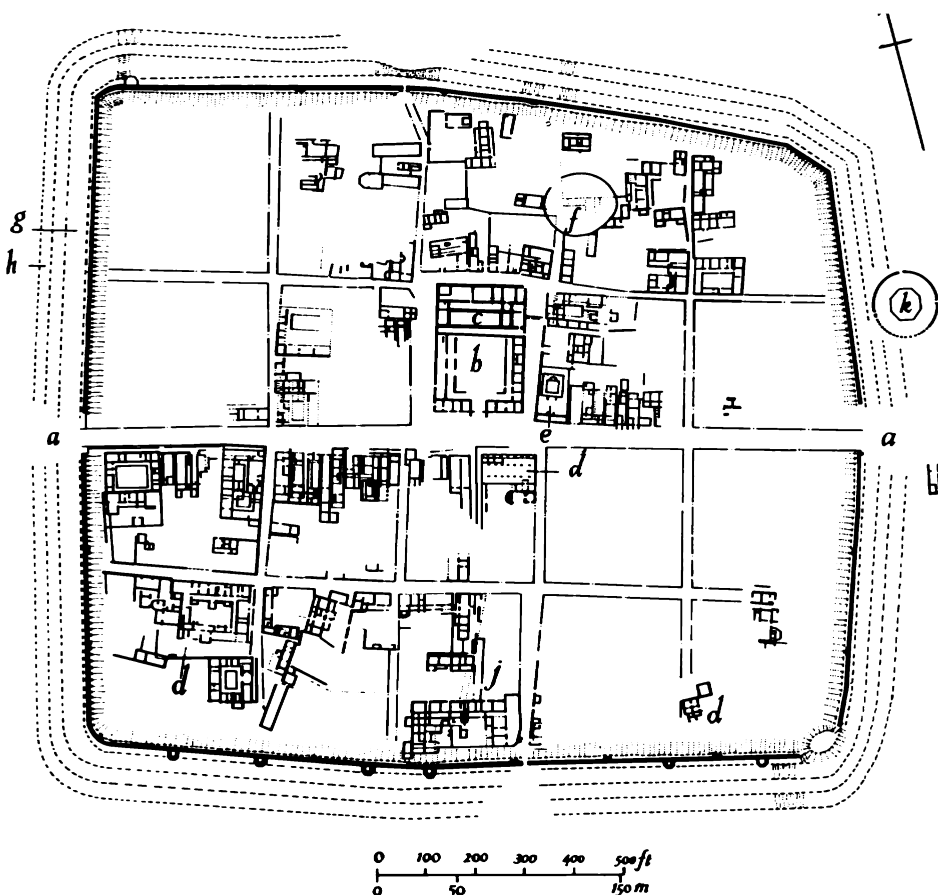
53 Aula Palatina, arba Konstantino rūmų Tryre audiencijų salė. Daug sykių restauruota, tačiau anksčiausia data – maždaug apie 300 m. po Kr.

Apskritai Tyras simetriškai plėtėsi palei savo tinklinio plano linijas, tačiau per daug nesirūpindamas teoriniu *cardo–decumanus* viešpatavimu. Aplinkui iš visų pusių tvarkingai kilo didžiuliai viešieji pastatai, bet galiausiai statant gynybinius įtvirtinimus buvo atsisakyta bet kokių pretenzijų į karišką tvarką ir statiniai išrangyti po peizažą, išraižytos upės, kloniai ir kitos patogios vietos, neorganizuotai stengiantis pasitarnauti gimtajam *oppidum*, arba įtvirtintai gyvenvietei. Dar sykį galime žvelgti per amžius atgalios į helėnistinius prototipus, ir bendroje didelio romėnų miesto schemoje nedaug terasti tikrai charakteringų romėniškų bruožų.

BRITANIJA

Čia trumpai apžvelgsime du labai skirtingus romėniškus miestus, kuriuos dėl jų planavimo pasirinkome iš visos tolimiausios imperijos provincijos, plytinčios šiaurės vakaruose, – „anapus apgyvendinto pasaulio“, kaip kad atrodė sunerimusiai įsiveržėlių kariuomenei. Vienas jų, *Venta Silurum*, arba dabartinis Kajerventas (Manmutšyre), įsispraudęs į vakarinę pasienio zoną. Kitas, *Londinium*, buvo vienas didžiausių imperijos uostų periferijoje. Pradedame nuo Kajervento.

Šis nedidelis maždaug 18 ha ploto miestukas[26] įsikūręs už 11 km nuo Augusto 2-ojo legiono pasienio tvirtovės Karlaene prie Usko (*Isca Silurum*), šalia pagrindinio gilyn į provinciją vedančio kelio. Atrodo, kad iš esmės taisyklingas jo planas, ribojamas rytinės pakrantės, priskiriamas I arba II a. po Kr., tokiam artumui suteikia prasmės ir primena 3-iojo legiono tvirtovės Lambezėje (*Lambaesis*), Šiaurės Afrikoje, ir už 19 km nuo jos įkurto legiono miesto Timgade junginį. Analogija tik iš dalies teisinga. Timgadas buvo įkurtas kaip kolonija, visų pirma apgyvendinti atitarnavusiems legionieriams ir aprūpinti juos miestiškais malonumais dienos kelio atstumu nuo jų tvirtovės. Be abejo, vietiniai ir kiti – svetimieji anksti įsiskverbė tarp gyventojų ir plėtojo savarankišką ūkį. Tačiau vietos ištekliai, kuriais miestiečiai galėjo pasistiprinti arba naudotis, buvo labai riboti, tad galime spėti, jog Timgadas veikiau iš įpročio negu iš didelio noro gyvavo ilgiau nei buvo perkeltas paskutinis legionas.

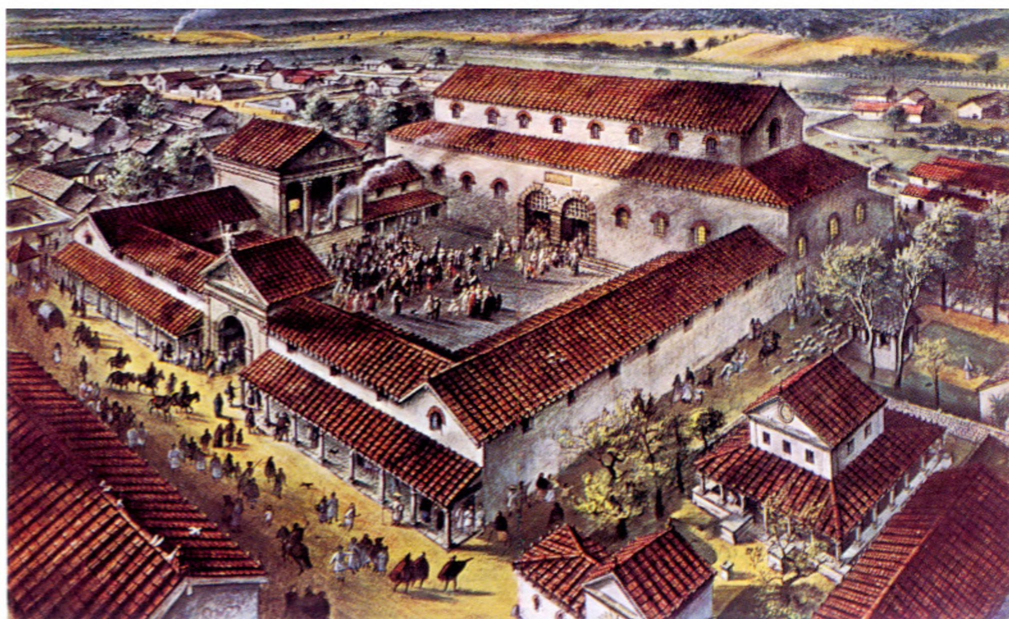

54 Romėnų Kajervento (*Venta Silurum*) plane matyti *decumanus* (a), forumas (b), bazilika (c), termos (d), romėnų-keltų šventykla (e), amfiteatras (f), vidiniai ir išoriniai grioviai (g, h), spėjami užeigos namai (j) ir daugiakampė šventykla (k) už rytinių vartų. Taisyklingas miesto planas priskiriamas I a. po Kr.

Tam tikru mastu Kajerventas galbūt turėjo priglausti atitinkamą Karlaeno legionierių perteklių. III a. paminklas Karlaeno legiono karvedžiui, pastatytas mažo miestelio viduryje, ir aukuras, skirtas jaunesniajam karininkui, nepriartina mūsų prie tiesos. Antra vertus, trūksta įrodymų egzistavus gyvenvietę anapus sienų pačiame Karlaene, kur kuriuo nors metu galėjo būti netgi kolonija (nors tai tik spėjimas). Vis dėlto panašu, jog Kajerventas niekad nepakilo aukščiau apygardos

55, 56 Kajervento šventyklų kvartalo rekonstrukcija (viršuje) ir mažos kvadratinės romėnų-keltų šventyklos pamatai. Šventyklą supo portikas, o šiauriniame jos gale buvo apsidė

57 Žvilgsnis iš pietryčių į Kajervento forumą. Iš *decumanus maximus* įrengtas arkinis įėjimas; priešais jį kitoje kiemo pusėje stovi 54 m ilgio bazilika su dviem šoninėmis navomis. Forumą supa portikai ir parduotuvės, o dūmai kyla iš vakariniame pakraštyje stovinčios šventovės

miestelio rango. Pirmiausia jis turėjo aprūpinti vieną iš šių romanizacijos centrų, o vietiniai gyventojai, pasak garsiosios Tacito pastraipos, buvo nepastebimai pripratinti prie užkariautojų ir civilizacijos. Kajerventas, neabejotinai suprojektuotas legiono matininkų, karingųjų silūrų žemėse vis dėlto labiau tarnavo ne karinei, o civilinei strategijai. Tai buvo genties sostinė, pervilkta patraukliu romėnišku rūbu.

Šios įžangos reikėjo norint paaiškinti, kodėl Kajervento planas tvarkingas ir kartu nerūpestingas – pastarasis bruožas ryškus tik toje dalyje, kurią galima pavadinti „paminklu antianalitiškumui“. Pailgą aptvertą plotą simetriškai dalijo pagrindinis rytų–vakarų kelias, *decumanus maximus* pagrindas. Į šiaurę ir į pietus nuo jo buvo dešimt gana taisyklingų insulų (kiekvienos plotas apie 0,6 kv. km). Aiškių *cardo* nėra; pietinių vartų link einanti gatvė ribojasi su vienu centrinio forumo šonu, o krypstanti šiaurinių vartų link – su kitu. Pats forumas (*il. 57*) buvo provincijose paplitusio tipo: atvirą prekyvietę iš trijų pusių supo portikai ir

parduotuvės, iš ketvirtosios stovėjo bazilika arba municipalinė salė. Pastaroji buvo 54 m ilgio, turėjo dvi šonines navas, o kiekviename gale – stačiakampes alkovas, skirtas teismo ir kitiems reikalams. Šešetą ar daugiau išsirikiavusių galinių patalpų galima laikyti municipalinėmis įstaigomis.

Gretimame rytiniame kvartale stovėjo maža kvadratinė romėnų-keltų šventykla (*il. 55, 56*), turėjusi apsidę šiaurės pusėje, apjuosta portiko. Kita šventykla anapus miesto vartų – daugiakampio plano, irgi apsupta apskrito portiko. Tarp kitų viešųjų pastatų – pagrindinės termos priešais forumą ir du kiti jų kompleksai, primenantys, jog termos buvo viena iš pagundų, Tacito vadintų provincijos vilionėmis. Menkavertis mažas vėlesnio laikotarpio amfiteatras užtvėrė gatvę šiaurinėje pusėje. Parduotuvių ir dirbtuvių, ypač ankstesniojo periodo, pastatai buvo pailgi, niekuo neišsiskiriantys; ilgosios jų ašys sudarė stačius kampus su gatvėmis; tačiau geresnieji privatūs pastatai, suplanuoti kaip ir įprasti klasikiniai prototipai, turėjo kiemus. Didžiulis, gerokai iškrikas pastatas šalia pietinių vartų gana pagrįstai laikomas užeiga. Paprastas pirmųjų miesto gynybinių įtvirtinimų pylimas nenustatytu metu buvo sutvirtintas akmenine siena (*il. 59*); remiantis analogija galima manyti, jog tai įvyko II a. pabaigoje; savo ruožtu naujojoje sienoje ne anksčiau kaip 330 m. po Kr. įrengti tuščiaviduriai daugiakampiai bokštai (*il. 58*). Kai jau vėliau pakrantėms vis labiau ir labiau nedavė ramybės airiai bei kiti užpuolikai, šiauriniai ir pietiniai vartai buvo uždaryti.

Apskritai atrodo, kad visame Kajervento plane nelauktai atsispindi Viduržemio jūros pakrantėms būdinga pakraipa; tai galėjo paskatinti daugybė veiksnių. Iš tiesų visa aplinka buvo pernelyg aiškiai barbariška, kad taikant romėnų idėjas jos praturtėtų. Galbūt tos pačios aplinkybės privertė miesto statytojus romėnus „įkalinti“ savo planą tarp masyvių gynybinių įtvirtinimų, kurie, skirtingai negu belgų-romėnų miesto Silčesterio Hempšyre sienos, įgavo grynai romėnišką pavidalą. Taip suspaudus erdvę, pastatai susigrūdo, ypač palei pagrindinį kelią. Vienokia ar kitokia prasme Kajerventas paženklintas ryškiu oficialiosios Romos antspaudu, mažiau pastebimu ramesniame Anglijos žemumų modelyje.

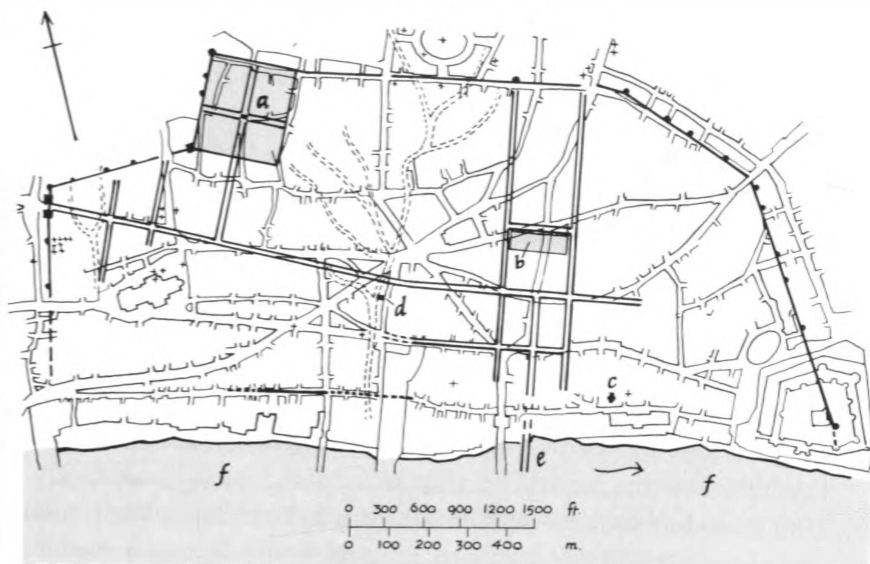
58 Vienas iš tuščiavidurių daugiakampių bastionų, kažkada po 330 m. po Kr. pristatytų prie akmeninės gynybinės sienos

59 Pietinė Kajervento gynybinė siena, pastatyta iš akmenų greičiausiai II a. po Kr. pabaigoje, siekiant sutvirtinti ankstesnįjį rytinį pylimą

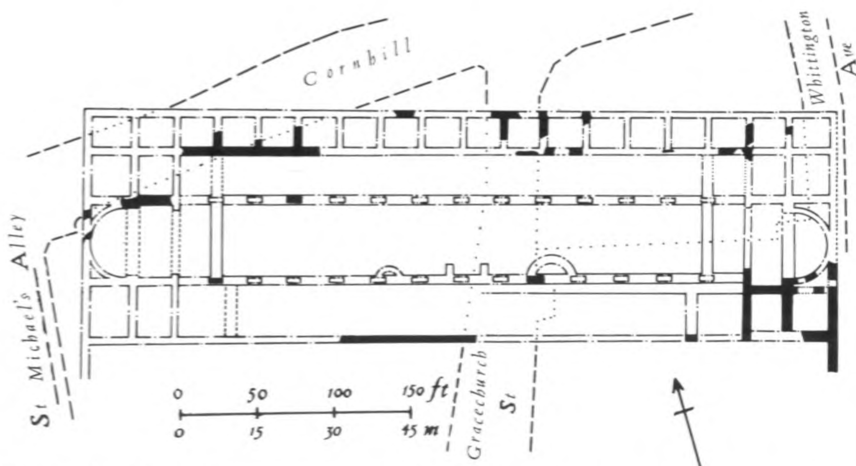
Nuo mažo pasienio miestelio nukreipdami žvilgsnį į romėnų Londoną[27] (*il. 60*), užimantį per 130 ha (tai vienas iš penkių didžiausių romėnų miestų, įsikūrusių į šiaurę nuo Alpių), išvystame visiškai kitokį pasaulį. *Londinium* buvo įkurtas prie Temzės, žemiausioje vietoje, kur dėl žvyringų krantų buvo lengviau nuolat kilotis, – labai galimas dalykas, kad tai priklausė nuo potvynių ir atoslūgių ritmo. Čia krovinius, be jokio vargo gabenamus gilyn į šalį, buvo galima tolygiai paskirstyti nuo abiejų krantų; krantus jungė patogus tiltas. Iš tiesų visai pagrįstai galima tvirtinti, jog *Londinium* prasidėjo kaip Londono tilto „parazitas". Reikėjo tik papildomos sąlygos: apsirūpinti maisto atsargomis ir tiesti viešuosius kelius per gūdžias girias, tuo metu laikiusias nelaisvėje Londono įlanką. Todėl suprantama, kad, nepaisant keltiško vietovės pavadinimo, nėra jokių duomenų, įrodančių egzistavus ikiromėnišką Londoną.

Kartu galima suprasti, jog gyvenvietė tikriausiai augo kaip naujosios provincijos svarbiausioji vieta. Įsiveržėlių kariuomenė jau buvo pasiekusi netoliese esančią didžiąją genties sostinę – Kolčesterį. Skvarbus romėnų žvilgsnis netruko pastebėti karinius ir prekybinius Londono kelio privalumus, kurie skatino veikti nedelsiant. 17 metų trukusio Klaudijaus puolimo metu Tacitas *Londinium* apibūdino kaip miestą, „nepaprastai pagarsėjusį pirklių ir prekių vilkstinių gausybe" (*Annales*, 14.33).

Iš pradžių miestas užėmė kalvą (Cornhill), stūksančią į šiaurę nuo upės ir į rytus nuo Walbrooko; jo *cardo*, be abejo, pratęsė Londono tiltą, stovėjusį 50-čia metrų žemiau nei dabartinis. Pietiniame krante prietilčio gyvenvietė sudarė Southwarko pagrindą. Cornhillo viršūnę vainikavo bazilika (*il. 61*); turimos žinios leidžia teigti, kad ji buvusi trijų navų ir stulbinančio 152 m ilgio. Viename gale (galbūt abiejuose) centrinė nava baigėsi apside, o užpakalinėje dalyje rikiavosi maždaug 18 patalpų, veikiausiai įstaigų, o ne parduotuvių. Šis pagrindinis tarnybinis pastatas derino municipalinės salės, teismo ir visuotinio prekybos centro funkcijas; vien jo dydis iškalbingai byloja apie administracinę ir prekybinę *Londinium* reikšmę. Didžioji Romos Basilica Ulpia tebuvo keturiolika metrų ilgesnė.

60 Londono plane matyti: I a. fortas prie Cripplegate'o (a), bazilika (b), termų pastatas (c), Mitrėjus (*Mithraeum*) (d) šalia Walbrooko, pažymėto punktyrinėmis linijomis. Medinis tiltas (e) per Temzę (f) stovėjo šiek tiek ryčiau dabartinio Londono tilto

61 Milžiniškos bazilikos – administracinio romėnų Londono centro planas. Pastatas buvo per 150 m ilgio, su trimis navomis, apside rytiniame gale (galbūt ir vakariniame), o šiaurinėje pusėje rikiavosi įstaigų patalpos. Data nenustatyta, tačiau bazilika turbūt pastatyta jau Boudikai sugriovus senąjį miestą 60–61 m. po Kr.

Šen bei ten pasitaikančios užuominos liudija, jog miestas su centru – bazilika – buvo suplanuotas pagal šachmatų lentos pavyzdį, su milžiniškomis apie 2 kv. km ploto insulomis, savo ruožtu dar padalytomis į perpus mažesnius vienetus. II a. apgyvendintas plotas driekėsi į vakarus per Walbrooką, palei į šalis nukrypstančius pagrindinius kelius ir per ankstyvąsias kapines bei deginimo krosnis netoli Ludgate Hillo. Augimą veikiau paspartino nei sustabdė garsusis gaisras, kai neaptvertą siena miestą, neabejotinai statytą daugiausia iš medžio, 60–61 m. po Kr. sudegino Boudikos* gentainiai. Tačiau vargu ar dėl to amžiaus gale 230×210 m, arba apie 5 ha, ploto fortas buvo pastatytas – netoli Cripplegate'o, augančio miesto pakraštyje. Šis fortas, W. F. Grimeso atrastas 1949 m., turėjo apie 1,2 m pločio sienas, suręstas iš daugybės skaldytų akmenų, be surišimo eilių; užpakalinė forto dalis rėmėsi į rytinį pylimą. Vienas iš suapvalintų kampų laikė vidinį bokštelį, palei šonus stovėjo tarpiniai bokšteliai; yra nustatyta vakarinių ir pietinių vartų vieta; pietinių link per medinį tiltą vedė kelias, kirsdamas nelabai gilų griovį.

Galima tik spėlioti apie šio civilinėje provincijos dalyje apkasais įtvirtinto forto ypatingą paskirtį. Tačiau ieškant paralelių nėra reikalo keliauti iki pat Romos ir jos pretorijų. Nuo Tiberijaus laikų galų sostinėje *Lugdunum*, arba Lione, daugiau negu du amžius nuolatos keitėsi miesto kohortos, vyrų skaičius siekė nuo 1000 iki 1200, – tai buvo vienintelė nuolatinė įgula Galijoje; kai 197 m. po Kr. 13-oji *Cohors Urbana* stojo pralaiminčio Albino pusėn kovoje su Septimijum Severu dėl valdžios Lione, ji buvo pakeista nauju mišriu junginiu, surinktu iš įvairių Reino legionų karių.[28]

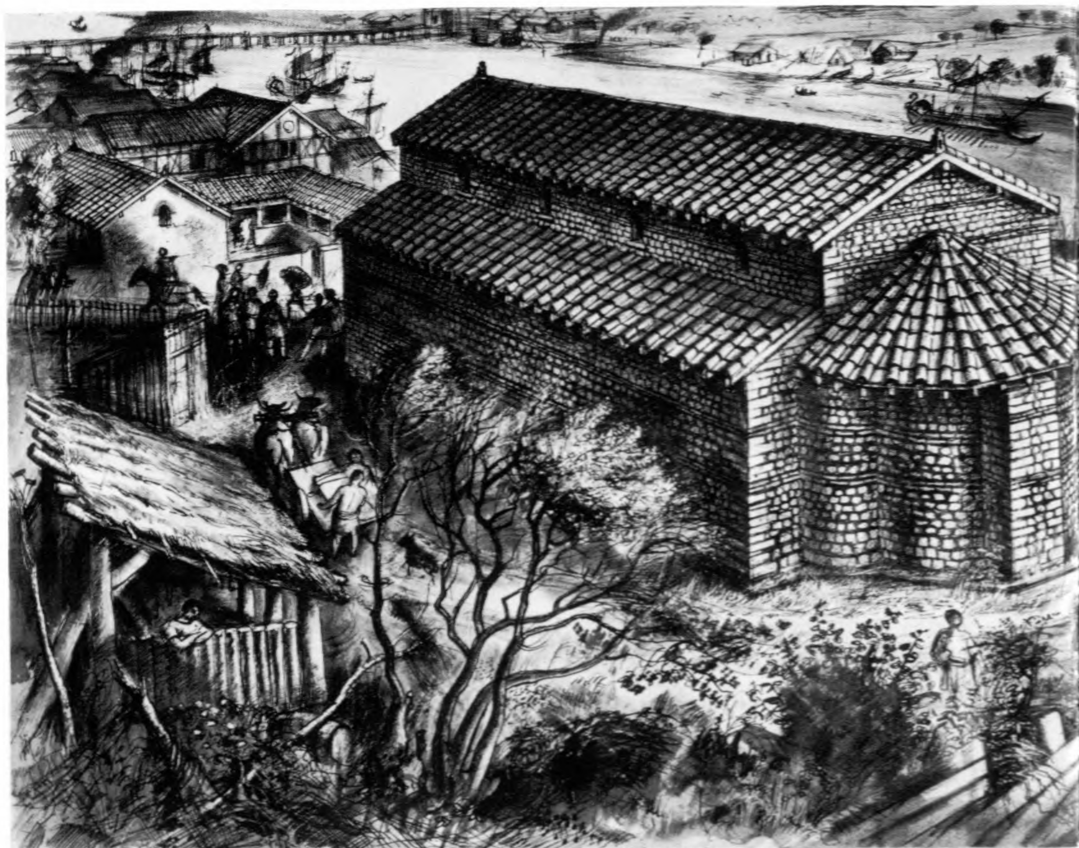
Čia matome analogiją, kurios pakanka teorijai apie Londono forto įgulą I ir II a. Apie karių pareigas galime spėlioti remdamiesi įrašu, jog viena iš ypatingųjų Liono kohortos funkcijų buvo pinigų kalyklos apsauga. Analogiškas užduotis galėjo turėti ir panašus Londono įrenginys; be to, karinė bazė dideliame mieste galėjo pasitarnauti kaip žmo-

* Boudika – ikėnų, keltiškos britų genties, karalienė, nuo 60 m. po Kr. vadovavusi sukilimui prieš romėnus.

nių ir atsargų paskirstymo vieta, turint galvoje didelį karinį aktyvumą, susijusį su šiaurinės sienos žymėjimu arba jos planavimu.

Kažkada po 180 m. po Kr., galbūt pačioje amžiaus pabaigoje, visas miestas buvo aptvertas siena. Fortas atsidūrė šiaurvakariniame naujųjų gynybinių įtvirtinimų kampe, – panašiai kaip pretorionų fortas išsikišusio stačiakampio pavidalu buvo įtrauktas į Aureliano Romos planą. Dvi Londono forto sienos, šiaurinė ir vakarinė, miesto plane sudariusios išsikišimą, dabar buvo dvigubai pastorintos, kad prilygtų vidutiniam naujosios miesto sienos storiui – apie 3 m. Komodo (180–92 m. po Kr.) moneta guli žemiau sutvirtintos sienos. Vėliau (gal jau poromėniškais laikais) prie gynybinių įtvirtinimų buvo pristatyti iš priekio suapvalinti bokštai.

Sunkiomis Londono sąlygomis tiriant kitus romėniškus statinius, nustatyta, jog pastatas, ilgai laikytas termomis, – ankstesniojo Coal Exchange vietoje, priešais Billingsgate Market ir greta upės–sienos linijos, – iš tiesų puikiausiai galėjo būti viešosios įstaigos dalis. Tačiau žymiausias naujas radinys (taip pat W. F. Grimeso, 1953 metų) – gerai išsilaikęs *Mithraeum* (*il. 62, 63*) šalia Walbrooko, netoli Mansion House. Persų dievas Mitra, tapatintas su vyriškumu ir teisingu sandoriu, prekybininkų bendruomenei buvo ne mažiau artimas negu kariuomenei, su kuria dažnai siejamas jo garbinimas. Walbrooko šventykla, pastatyta galbūt apie 180 m. po Kr., buvo 18 m ilgio ir 7,5 m pločio, su apside vakariniame gale ir portiku rytiniame. Viduje centrinę navą nuo aukštų šoninių skyrė pakopų pertvaros, į kurias remdavosi maldininkai. Kiekviena pertvara turėjo septynias plytų kolonas, galbūt sietinas su septyniais Mitros laiptais. Vėlesni pakitimai daugiausia susiję su grindų lygiu – jis vis keltas, siekiant apsisaugoti nuo drėgmės, besisunkiančios nuo upės; savo galutiniu pavidalu – po ilgo naudojimo, apie ką liudija nudilęs slenksčio akmuo, ir po to, kai buvo suklotos aštuonerios grindys – šventykla tikrai veikė dar iki IV a. vidurio. Ne taip aišku, ar šventykloje rastos kai kurios iš daugybės skulptūrų, palaidotų įvairiame gylyje, atspindi kraštutinį krikščionių ikonoklazmą. Tačiau panašu, jog vėlesniaisiais gyvavimo laikais Mitrėjus, kaip ir kitos vėlyvosios romėnų šventovės, sukaupė gausų dievybių būrį ir ėmė panėšėti į Panteoną.

Šalia įprastų mitraizmo apraiškų būta skulptūrų, vaizdavusių Minervą, Serapidą, Merkurijų ir Dionisą, dažniausiai marmurinių, žemyno meistrų darbo. Sienoje buvo rasta ir sidabrinė cilindro formos dėžutė, arba *pyxis* (*il. 64*), su medžioklės scenomis, galbūt vaizduojančiomis medžiojantį Mitrą.

Tad pagrindinė *Londinium* plano istorija yra gerai žinoma. Nuo šachmatų lentos branduolio jis plėtėsi palei kaimyninius kelius (detalių nežinome); kažkuriuo neišvengiamu arba patogiu metu šis „mišinys" buvo aptvertas gynybiniais įtvirtinimais, kurių statytojai, mažai tesirūpindami geometrija, pasirinko kompromisą tarp egzistuojančio apgyvendintos vietos modelio bei karinio dalinio. Kažką panašaus, su tam tikromis variacijomis, matėme kituose mūsų nagrinėtuose planavimo

62 (*kairėje*) Londono Mitrėjaus (*Mithraeum*), stovėjusio šalia Walbrooko, rekonstrukcija. Apie 180 m. po Kr. pastatyta šventykla buvo 18 m ilgio ir 7,5 m pločio, su apside vakariniame gale ir portiku rytiniame

63 Walbrooko Mitrėjaus vidaus rekonstrukcija. Navą nuo pakeltų šoninių navų skyrė pertvaros; kiekviena jų turėjo septynias plytų kolonas. Šventykla veikė mažiausiai iki IV a. vidurio

pavyzdžiuose, visų pirma Ostijoje (*il. 11*). O ir po Ostijos tą pačią istoriją mums pasakoja helėnistiniai miestai. Išskyrus polinkį pabrėžti svarbesniąsias plano ašis (čia galima įtarti auguro ir kario įtaką), iš esmės romėnų planuotojai stulbinamai nedaug kuo papildė graikų tradiciją. Romėniškasis individualumas labiau pasireiškė projektuojant pavienius pastatus. Kai kuriuos iš jų dabar mums reikėtų ir apžvelgti.

64 Cilindrinė sidabrinė piksidė ir koštuvas, rasti šiaurinėje Londono Mitrėjaus sienoje. Medžioklės scenos ant dėžutės galbūt vaizduoja Mitrą, kaip mirties ir blogio persekiotoją. III a. antroji pusė – IV a. po Kr.

Pastatai

ŠVENTYKLOS

Nuo VII a. pr. Kr. tipiška graikų šventykla – tai pailgas plotas, skirtas dievybės statulai, viename arba abiejuose galuose prieangiai, o iš visų pusių – kolonada. Pastato pagrindą sudarė žema akmeninė pakyla su ištisiniais laiptais. Čia nesigiliname nei į šio pagrindinio plano pakeitimų, nei į jo kilmės klausimus. Pakanka paminėti, kad graikų šventyklai atstovavo iš esmės simetriškas iš visų pusių pakeltas statinys, kurio ypatinga paskirtis iš išorės nebuvo pabrėžiama, išskyrus netoliese įrengtą aukurą.

Panašiai apibendrinant pažymėtina, jog romėnų šventykla, akivaizdžiai priklausanti tai pačiai tradicijai, buvo visiškai kitokios dvasios. Pakelta ant aukštos pakylos (podijaus) į beveik 3 m aukštį, ji (*il. 66*), be to, turėjo reikšmingą gilų portiką su kolonadomis ir vis rečiau beišlaikydavo formą su išilgai šventovės šonų ir užpakalinės pusės prišlietomis kolonomis. Lyginant su graikų modeliu, romėnų šventykla pasižymėjo dviem dimensijomis. Užpakalinė dalis nebuvo svarbi; ją netgi galėjo slėpti siena tolimiausiame vidiniame priešais šventyklą esančiame ploto, arba *temenos*, gale; panašiai kaip šis plotas, vėliau priešais krikščionių bažnyčią atsiras priešakinis kiemas, arba *atrium*. Svarbi romėnų šventyklos paskirtis buvo vadovauti miniai, susirinkusiai į religines apeigas ar į pasaulietiškesnius viešosios iškalbos renginius, nuo priešais žmones iškilusio podijaus. Prie jo galėjo šlietis pagrindiniai laiptai tarp šoninių pakylų, arba net slaptesni šoniniai vartai, kaip Romos ir Augusto šventykloje Leptis Magnoje (*il. 65*).

Beprasmiška ginčytis, kiek šiuos ar kitus helėnų modelio pakitimus lėmė tarpininkai etruskai ar patys „romėnai“, vartojant pastarąjį žodį siaurąja prasme. Skirtumai išryškėja tiriant specifines atmainas, aiškintinas perkėlimu iš vienos aplinkos į kitą. Jos ne daugiau (ar ne mažiau) paslaptingos negu specifinės ir vietinės gotikinių Vakarų Europos

65 Romos ir Augusto šventyklos Leptis Magnoje podijus, į kurį galima buvo pakilti šiais kukliais šoniniais laiptais

katedrų atmainos. Galima apžvelgti skirtumus, jaučiant tikrą dėkingumą už tą įvairovę.

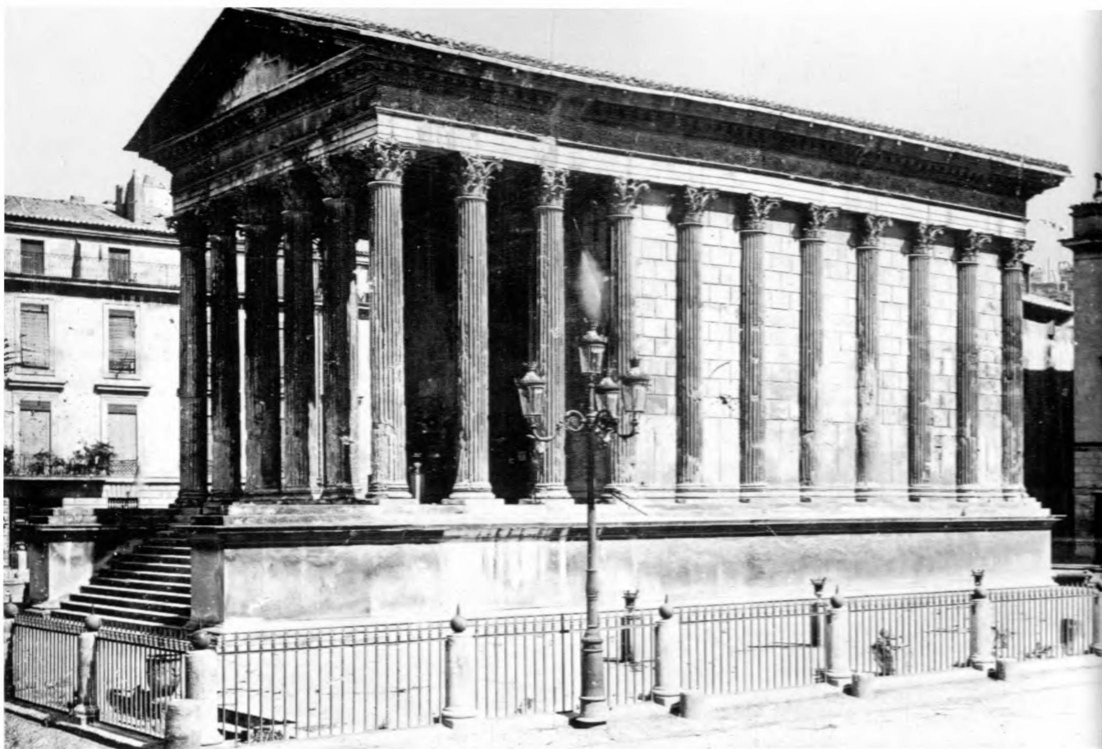
Didžiausia iš ankstyvųjų Romos šventyklų buvo paskirta Jupiteriui 509 m. pr. Kr., ankstyvaisiais respublikos laikais[29] (*il. 67*). Ne sykį ji buvo sudeginta ir perkurta; tačiau akivaizdu ją buvus 56 m pločio ir 61 m ilgio, turėjus aštuoniolikos kolonų, išdėstytų trimis eilėmis po šešias, portiką. Kolonų eilės rikiavosi ir palei abu šonus, susidurdamos su lygios galinės sienos šoniniais pratęsimais (antais). Šiomis šoninėmis kolonadomis šventykla skyrėsi nuo Vitruvijaus modelio etruskų šventyklų, kurios tokių neturėjo. Kitais atžvilgiais ji iš esmės panėšėjo į Vitruvijaus schemą (*Vitr.* 5.7) ir turėjo įprastą trigubą celę, skirtą Kapitolijaus triadai – Jupiteriui, Junonai ir Minervai. Iš etruskų miesto Vejų buvo pakviestas skulptorius, vardu Vulka (Vulca), kad papuoštų šventyklą terakotinėmis skulptūromis.

Tai graikiškos-etruskiškos šventyklos, staiga įkurdintos dar nebrandžioje Romoje, pavyzdys, jau su užuomina į tankiai užstatyto kolonomis įėjimo – fasado pabrėžimą, vėliau tapusį dažnos romėnų šventyklos ypatybe.

66 *Thuburbo Majus*, netoli Tuniso. Įspūdingi laiptai veda aukštyn į šventyklos (Kapitolijaus) podiją

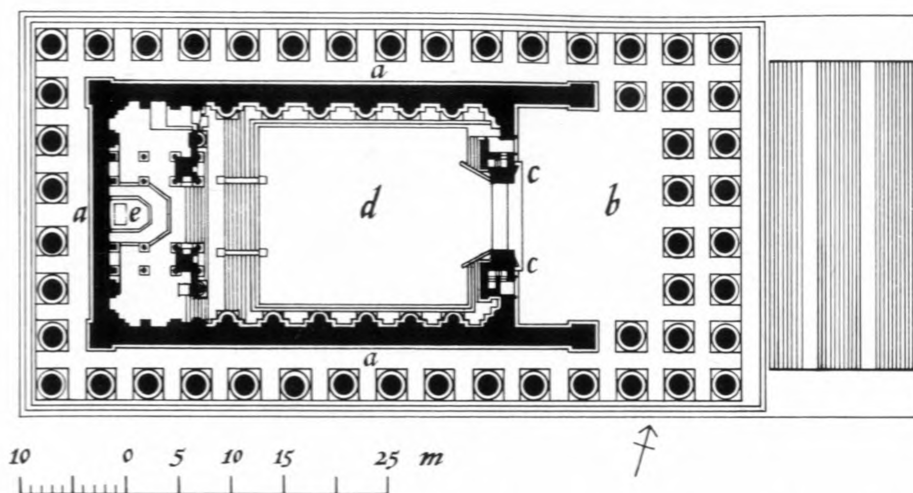

67 Šventyklos, 509 m. pr. Kr. paskirtos Kapitolijaus Jupiteriui, sienos fragmentas. Tai buvo didžiausia iš ankstyvųjų Romos šventyklų, 61×58 m dydžio

68 Maison Carrée šventykla Nime, pastatyta greičiausiai 16 m. pr Kr. Tai geriausiai išsilaikęs Augusto amžiaus šventyklų architektūros pavyzdys

Kaip tipiškas vėlesniojo amžiaus pavyzdys mums tiks gerai žinoma šventykla – Maison Carrée Nime, Pietų Prancūzijoje[30] (*il. 68*). Ji tikriausiai buvo pastatyta 16 m. pr. Kr., iš lauko visai išsilaikė; tik išlikęs podijus pradžioje stovėjo ant pakylos, apsuptos portikų, rėminusių kolonijos forumą. Jo gilaus priekinio portiko abiejose pusėse yra po tris atvirus tarpkolonius, o palei šventovės šonus bei galinį kraštą rikiuojasi prišlietos kolonos; kitaip sakant, tai heksastilinis pseudoperipteris. Šventykla yra korintinio orderio, iš puikiai apdoroto kalkakmenio, su nuostabiu augalinio ornamento frizu. Abakus puošia panašių į fleitą lapų grupės – pastebėta, jog tai būdinga ankstyvosios imperijos laikams detalė. Pastatas nepriekaištingas, netgi jaudinantis monumentaliosios Augusto laikų architektūros pavyzdys, – tuo metu korintinis orderis buvo bepradedąs prisiderinti prie varžančių normų.

69 Vadinamosios Bakcho šventyklos Baalbeke planas. Neįprasta romėniškai šventyklai – ją juosianti kolonada (a). Platus portikas (b) (jo šonuose – bokštai su laiptais (c)) veda į *cella* (d). Vakariniame gale ant pakylos stovėjo garbinto dievo atvaizdas

Galima paminėti kitą šventyklą, priklausančią graikų-romėnų tradicijai, tačiau visiškai nepanašią detalėmis ir reikšme, – vadinamąją Bakcho šventyklą Baalbeko mieste, Libane[31] (*il. 73*). Tai labai savotiškas pastatas, išsilaikęs pakankamai gerai, kad lankytojas turėtų galimybę vizualiai jį rekonstruoti. Garsioji šventyklų grupė buvo baigta Karakalos laikais (211–217 m. po Kr.), o jai priklausanti Bakcho šventovė yra galbūt II a. vidurio arba antrosios pusės. Šventykla stovi ant aukšto podijaus; peripterinę kolonadą sudaro korintinės kolonos be kaneliūrų; gilus priekinis portikas turi šešias kolonas su kaneliūromis. Aplinkinį portiką (*il. 70*) dengia išgaubtos monolitinių blokų lubos su gausiais reljefais, kuriuose pavaizduoti įrėminti Marso, Ganimedo, Cereros, Vulkano, miesto deivės ir kitų biustai. Tačiau svarbiausias yra pastato vidus – kontrastas griežtesnei ir ekstravertiškesnei graikų tradicijai. Abipus įėjimo, apsupto kone maištingai ornamentuotais rėmais (*il. 73*), stovi du bokštai su laiptais, vedančiais aukštyn iki pat stogo, – kuriam tikslui – neaišku; tai būdinga ne vienai Artimųjų Rytų, Sicilijos ir pietų Italijos šventyklai.[32] Viduje (*il. 72, 76*) celės (*cella*) šonuose ant cokolių stovinčius piliastrus papildo korintinės puskolonės ant pjedestalų.

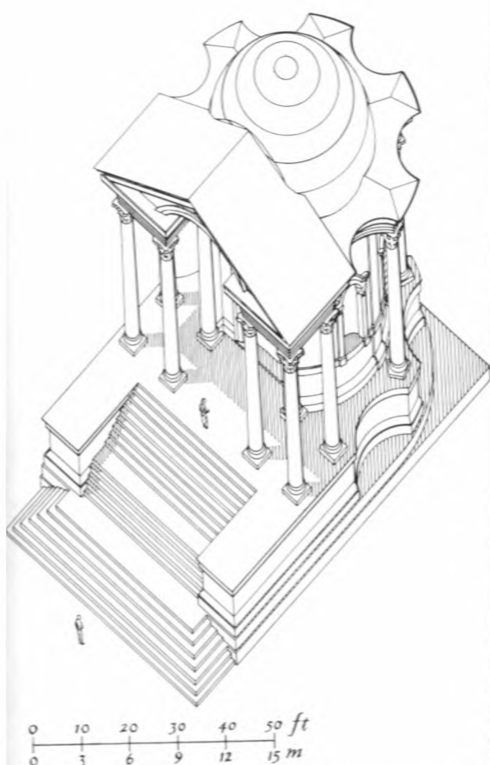
70 Vadinamąją Bakcho šventyklą Baalbeke juosusio portiko lubas puošiantys gausūs reljefai; tarp jų – įrėminti Marso, Ganimedo, Cereros, Vulkano ir kitų biustai

71 (*viršuje*) Vadinamoji Bakcho šventykla Baalbeke. Pastatyta 150–200 m. po Kr., pakelta ant podijaus, iš visų pusių apsupta kolonadų
72 (*apačioje*) Vaizdas iš celės (*cella*) vidaus

Tarp piliastrų yra du nišų aukštai; apatinės nišos – viršuje suapvalintos, viršutinės – su trikampiais frontonais; pastarosiose bent jau iš pradžių stovėjo statulos. Vidiniame (vakariniame) gale esantys didingi laiptai vedė prie puošnaus baldakimo, dengiančio garbinamą statulą. Visas sumanymas pasižymėjo stulbinančia prabanga, – akmuo, kaip pastebėjo Lamartine'as, „dejavo nuo savo paties puošnumo naštos". Būdamas kone vienalytiškiausias išlikęs tokio pobūdžio pavyzdys, pastatas užima išskirtinę vietą architektūros istorijoje.

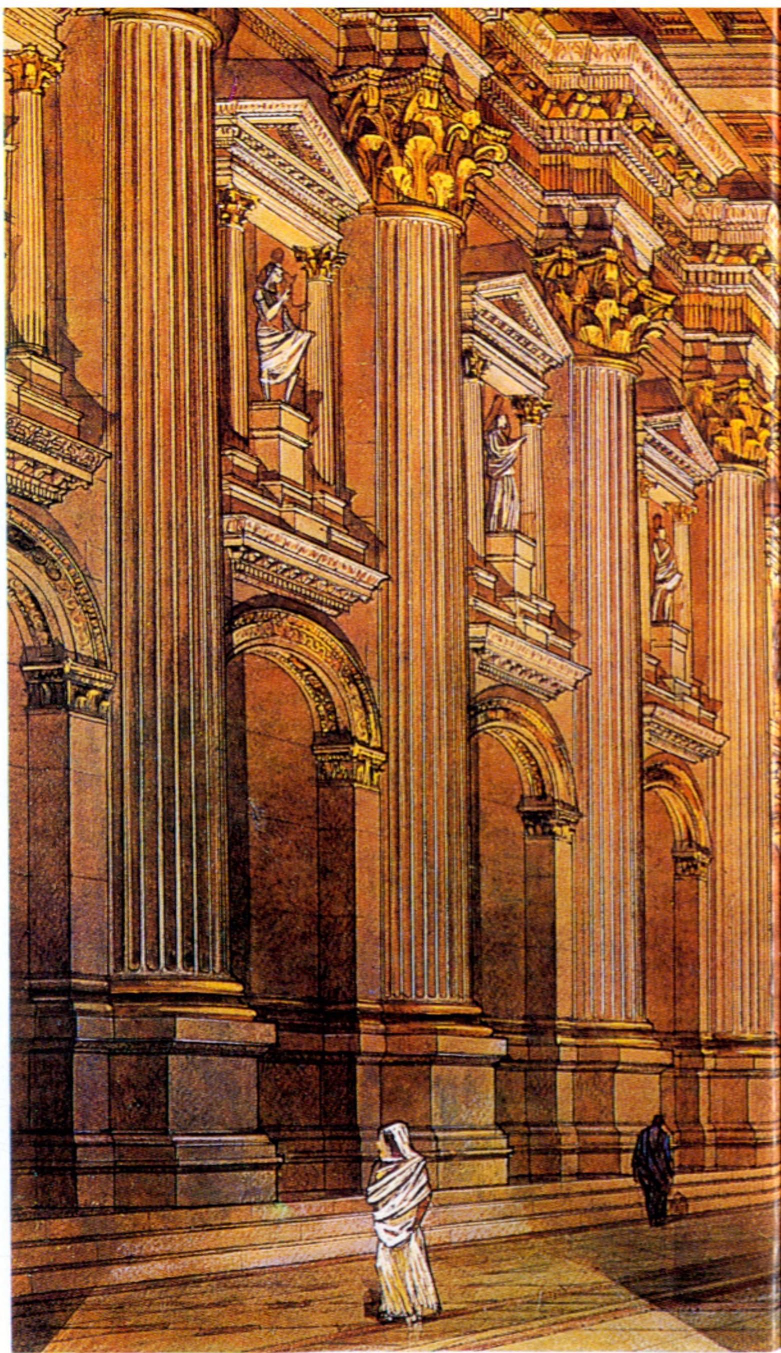
73 Išpuošti įėjimo į vadinamąją Bakcho šventyklą Baalbeke rėmai. Abiejose pusėse stovinčių bokštų laiptai vedė iki pat stogo

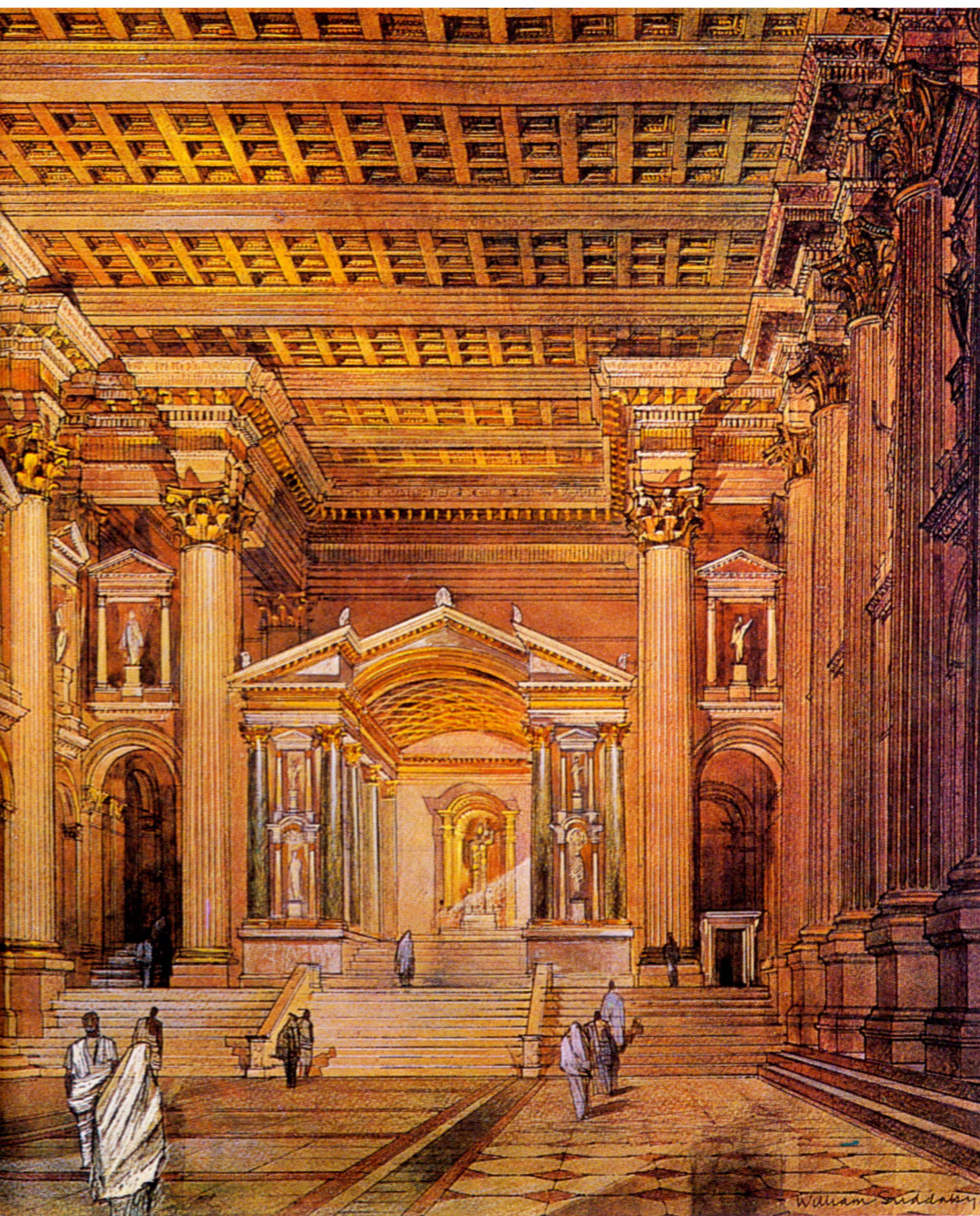

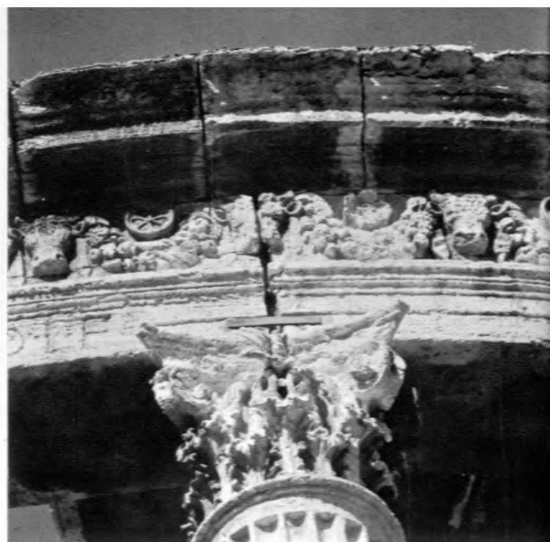
74, 75 Maža grakšti Baalbeko šventyklėlė, kartais vadinama Veneros šventykla, priskiriama maždaug II a. po Kr. arba III a. pradžiai. Perskeltą frontoną laikė korintinės kolonos be kaneliūrų, o celę (*cella*) dengė kupolas

Tačiau Baalbeke galime mesti žvilgsnį ir į kitą klasikinės architektūros rudens šedevrą; rudens, persmelkto nuojauta. Atsiskyrusi nuo pagrindinės šventyklų grupės, stovi neregėtai žavi maža apvali šventyklėlė (*il. 75*). Ji taip tiko vėlesniesiems amžiams, jog galėjo vėl pasirodyti, jau prašmatnesniu pavidalu, apie 1650 m., kaip Borromini Šv. Yvo bažnyčios Romoje žibintas.[33] Dažniausiai priskiriama Venerai Baalbeko šventyklėlė priklauso II arba III a. pradžiai ir pasižymi sudėtingu apskritu planu (*il. 74*). Į stačiakampį portiką atgręžtos apskritos celės šiaurvakarinėje arkoje įrengtas įėjimas; celę juosia korintinės kolonos su penkiabriauniais kapiteliais, jungiamais įgaubtų architravų. Pastatas stovi ant 3 m aukščio podijaus; jį vainikuoja iš plytų sumūrytas kupolas. Tai tikras šedevras.

76 Vadinamosios Bakcho šventyklos Baalbeke vidaus rekonstrukcija. Tai viena iš prašmatniausiai išpuoštų romėniškų šventyklų; buvo paversta krikščionių bažnyčia, greičiausiai imperatoriaus Teodosijaus (392–395 m. po Kr.)

William Suddaby

77 Ypatingo tipo Tivolio vadinamosios Vestos šventyklos kolonų kapiteliai. XVIII a. juos nusikopijavo seras Johnas Soane'as Anglijos banko fasadui

Galima paminėti dvi kitas apskritas šventyklas. Puikus I a. pr. Kr. korintinio stiliaus pavyzdys – vadinamoji Vestos šventykla Tivolyje, netoli Romos (*il. 79*). Įprastą helėnistinį frizą puošė girliandomis sujungtos jaučių galvos. Kolonų kapiteliai (*il. 77*) – ypatingos atmainos; seras Johnas Soane'as XVIII a. juos nusikopijavo Anglijos banko fasadui (*il. 80*). Spėjimai, esą šventyklą dengęs betoninis kupolas, nepakankamai pagrįsti.

Tivolio šventykla buvo iš tufo, travertino ir betono, o paprastutė apvali šventykla, dabar – maža S. Maria del Sole bažnytėlė (*il. 78*), stovinti Romoje netoli Tiberio, – visa iš Pentelės marmuro, išskyrus tufo podiją, kurį, skirtingai nuo Tivolio šventyklos podijaus, pagal graikišką manierą iš visų pusių supa laiptai. Antablementas neišliko, ir pastatymo data nėra žinoma; tačiau jeigu, kaip buvo spėjama, šventykla pastatyta jau ankstyvosios imperijos laikais, ją reikėtų laikyti archaizmu. Turbūt jos pastatymo data ankstesnė, nesiekianti toliau I a. pr. Kr. vidurio.[34]

Imperijos provincijose gausu vadinamųjų romėnų-keltų šventyklų – jos apvalios arba daugiakampės, apsuptos portikų. Nesugriuvęs pavyzdys tebestovi Perižė, Prancūzijoje; kelių tokių šventyklų pagrindai yra

78 Apvali šventyklėlė netoli Tiberio Romoje, dabar – S. Maria del Sole bažnyčia. Pastatyta iš Pentelės marmuro ant tufo podijaus ir priskiriama maždaug I a. pr. Kr.

79 (*kairėje*) Apvali vadinamoji Vestos šventykla Tivolyje – puikus korintinio orderio pavyzdys iš I a. pr. Kr.

81 (*gretimame puslapyje*) Romos Panteono vidus, nutapytas Pannini 1750 m. Didžiausiąją iš visų išlikusių romėniškų šventyklų pastatė Hadrianas 126 m. po Kr.

80 Anglijos banko vadinamasis Tivolio kampas. Banką XVIII a. pabaigoje suprojektavo seras Johnas Soane'as; projekto pagrindas – Tivolio vadinamoji Vestos šventykla

DOMINVM IN SANCTIS EIVS
LAVS EIVS IN

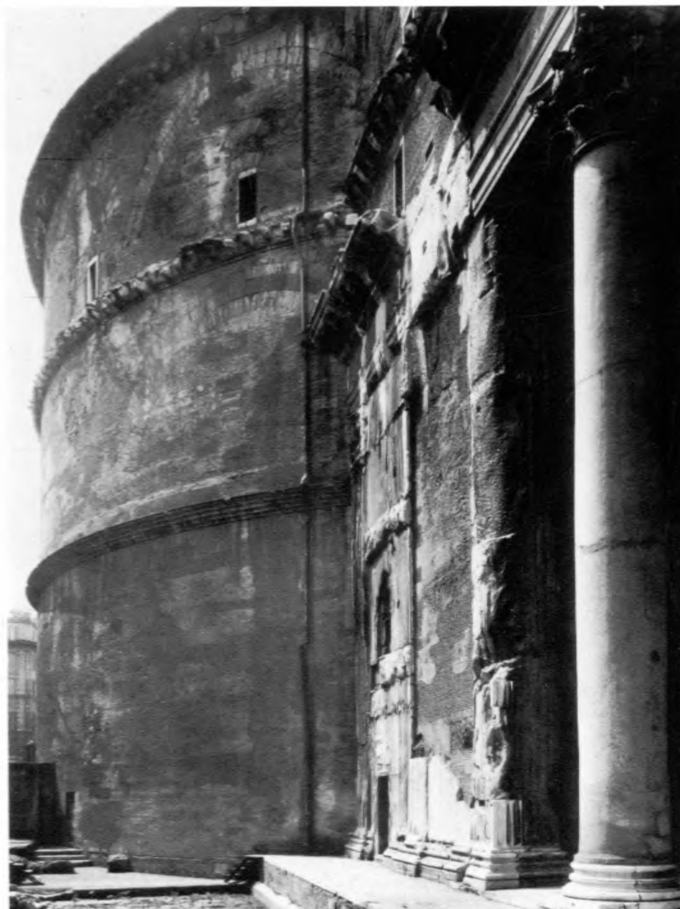
82 Romos Panteono vaizdas iš viršaus. Ryški anga kupolo viršuje – 8,2 m skersmens

Britanijoje, pavyzdžiui, Silčesteryje ir Kajervente. Tačiau būdingiausias Galijos (už Provanso ribų) ir Britanijos provincijų modelis, kurio pavienių pavyzdžių pasitaiko Vidurio Europoje, – stačiakampė šventovė, iš visų pusių apjuosta portiko su ištisinėmis kolonomis arba su mažais pilioriais, stovinčiais ant krūtinės aukštį siekiančių sienų. Antrojo pasaulinio karo metu Londono oro uosto vietoje buvo rasti tokios pačios formos pastato, tiktai medinio, pėdsakai; tai galėtų būti vietinis pirmtakas, tačiau įrodymui trūksta detalių.

Be abejo, iš visų išlikusių apvalių romėniškų šventyklų išsiskiria Romos Panteonas[35] (*il. 81*) – pastatas, stovįs vienoje gretoje su Partenonu ir Šv. Sofijos soboru kaip architektūros istorijos gairė. Panteono struktūros detalės ir diskusija apie jo dalių chronologiją lieka už šio pasakojimo. Turbūt pakaks priminti, jog pastatas, kurį regime beveik nepa-

sikeitusį, yra Hadriano darbas, datuojamas maždaug 126 m. pr. Kr. Jis, skirtas septynioms planetų dievybėms, iš esmės buvo architektūrinis visa apimančio kosmo atvaizdas.

Pastato išorė nėra itin reikšminga – netgi atsižvelgiant į tai, jog tinkas ir viršutinis apdailos sluoksnis buvo pašalinti. Iš tiesų portiko ir rotondos disharmonija netgi glumina (*il. 82, 83*); geriausiu atveju portikas pateisintinas tik kaip duoklė tradicijai, pakankamai savarankiška ir dar labiau pabrėžianti didžiojo jos slepiamo pastato originalumą. Tačiau Panteono vidus – neprilygstamas; statinys ir buvo sumanytas kaip vidus. Pagyvintas sieninių nišų, įgavęs jėgos iš galingų prašmatniai kesonuoto kupolo linijų, – raiškios kupolo viršūnėje žiojinčios angos jungiamos su dangaus skliautu, – Panteono vidus yra vienas nuostabiausių žmogaus sukurtų šedevrų. O be to, pirmasis tokio pobūdžio pastatas; kai kurios jo ypatybės buvo aptartos anksčiau (žr. p. 12).

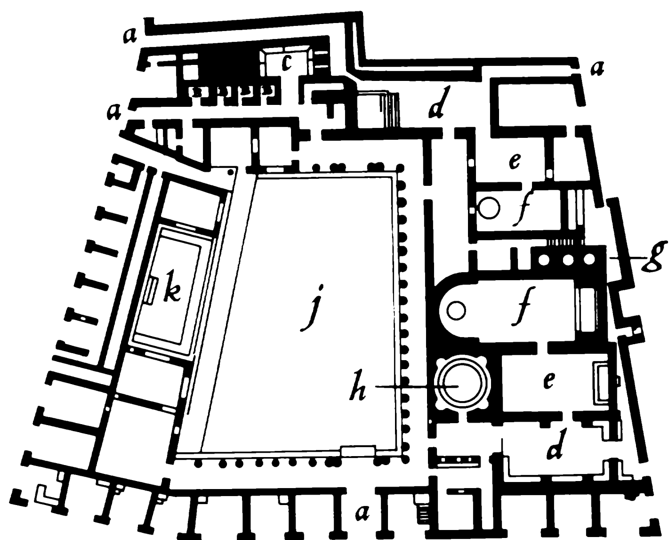
83 Romos Panteono išorės vaizdas atskleidžia, kaip nedarniai prie rotondos buvo prijungtas įprastas portikas

Technikos prasme Panteono projektą ir kokybę nulėmė betonas ir plytos, iš kurių pastatytas jo neaprėpiamas kupolas. Graikai ir jų kaimynai dar VI a. pr. Kr. šen bei ten yra iš plytų mūriję skliautus (Pila Kipre), o Pergamo gyventojai juos kartkartėmis naudojo rūsiams ir antkapiams. Tačiau kupolas buvo romėnų išradimas; jį pradėta visuotinai naudoti architektūrinėse konstrukcijose II a. pr. Kr., sugalvojus „betoną", t.y. skiediniu sustingdytą skaldą. Ankstyviausias abejonių nekeliantis išlikęs kupolo pavyzdys – Stabijų termų Pompėjuose frigidarijus (*il. 84*), – jo apskrita kūginio kupolo anga dviem su puse amžiaus ankstesnė nei centrinė Panteono anga.

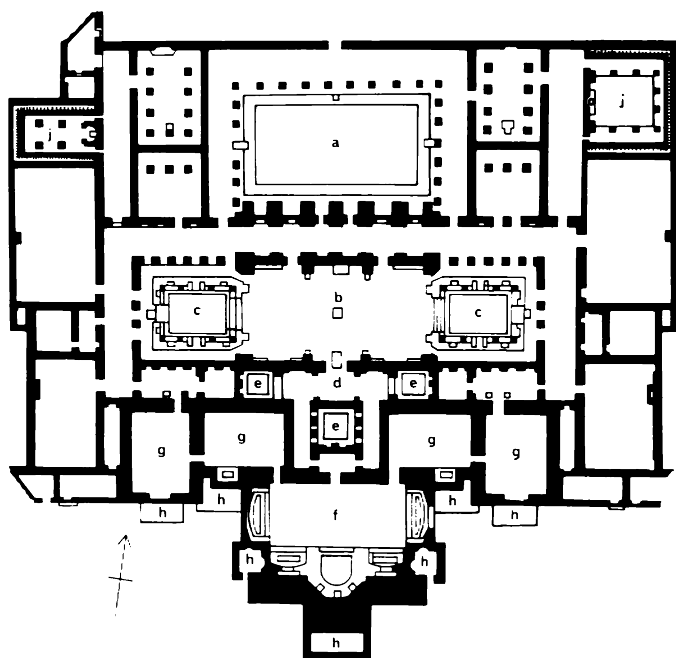
Nesuskaičiuojamos po Romos imperiją išsibarsčiusios viešosios termos žymiai prisidėjo prie visuotinės planavimo ir statybos raidos – tai architektūros istorijos aksioma.[36] Be abejo, termoms būdingų elementų pasitaiko ir kitur; pavyzdžiui, bazilikose ir kituose viešuosiuose pastatuose arba rūmuose, kurių išlikusių pavyzdžių yra ne tiek daug. Tačiau netgi mažas miestelis puikiausiai galėjo turėti porą ar daugiau viešųjų termų – vertų dėmesio ar netgi ekstravagantiškų; ir, planuojant skirtingo dydžio bei pavidalo pastatų grupę, varžomą griežtai nustatytų funkcijų, kaskart iš naujo tekdavo spręsti kūrybinę užduotį – kaip visas patalpas nuosekliai išdėstyti. Dėl to planams iš pradžių trūko nuoseklumo; šią nebrandą iliustruoja ir pačios Stabijų termos (*il. 85*), ir Forumo termos (taip pat Pompėjuose), priklausančios I a. pr. Kr. pradžiai, nors pastarosiose jau ryškesnė simetrija. Atrodytų, jog kažkada I a. po Kr. (įrodymų trūksta, tačiau tarp jų – Palladio pamėgtas Nerono termų (62 m. po Kr.) planas) iš esmės buvo išplėtotos bendrosios linijos, vyravusios viduriniajai ir vėlyvajai imperijai būdinguose erdviuose ir simetriškuose statiniuose; gali būti, kad paskutinį tašką čia padėjo Apolodoras Damaskietis, dirbęs Trajanui. Kad Hadriano laikais modelis iš tiesų jau buvo nusistovėjęs, liudija jo didžiosios termos Leptis Magnoje (126–127 m. po Kr.).

84 Stabijų termos Pompėjuose: grakščios arkos, išpuoštos stiuko dekoracijomis. II a. pr. Kr.

85 Ankstyvosios Stabijų termos buvo pastatytos pagal netvarkingą, nepakankamai apgalvotą planą. Šiaurvakariniame kampe yra du įėjimai (a), mažos privačios pirtys (b) ir išvietė (c). Rytinėje pusėje buvusias tiek vyrų, tiek moterų pirčių patalpas sudarė: persirengimo kambarys (d), *tepidarium* (e) ir *calidarium* (f). Dar buvo šildymo sistemos įrenginiai (g), *frigidarium* su kupolu (h), palestra (j) ir baseinas (k)

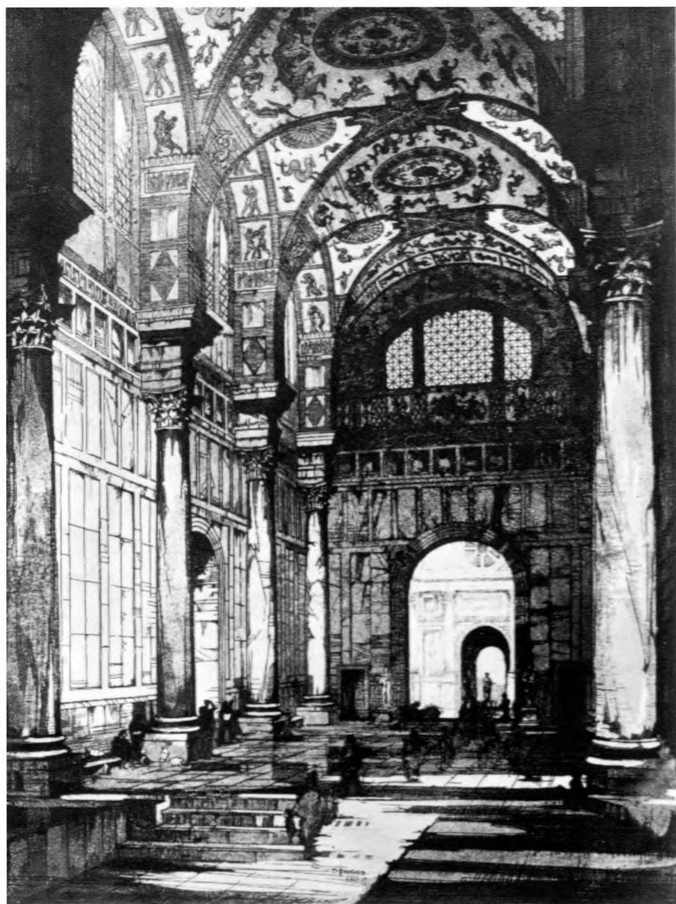

86 Hadriano termos Leptis Magnoje, pastatytos (126–127 m. po Kr.) pagal brandų ir simetrišką planą. Pastate buvo atviras plaukymo baseinas (a), *frigidarium* (b), gilios vonios (c), *tepidarium* (d) su didele pagrindine ir dviem mažesnėmis voniomis (e), *calidarium* (f), labai karštos patalpos (g), krosnys (h) ir išvietės (j)

Šį pastatą[37] (*il. 86*) galima laikyti pavyzdžiu stiliaus, apgaubusio visa apimančia harmonija ir sutaikiusio skirtingiausių vidaus patalpų seką; tam buvo pasitelktos skliautų bei kolonadų perspektyvos ir gausybė jungiamųjų arba išsiskiriančių ornamentų. Tolimiausias skyrius – plaukymo baseinas (*natatio*) atvirame ore, iš trijų pusių apsuptas korintinių portikų, o šonuose – po dvi sales su kolonadomis. Už jų kiekvienoje pusėje – po išvietę (*il. 87*); čia lankytojai sėdėdavo ant sėdynių palei tris sienas, stebimi ketvirtosios sienos nišoje stovinčios statulos. Iš baseino ketverios durys vedė į koridorių, einantį aplink šaltąją patalpą, arba *frigidarium* (b), – prašmatnią marmuro plokštėmis aptaisytą salę; ją dengė trys betoniniai kryžminiai skliautai, besiskleidžiantys nuo aštuonių korintinių kolonų (*il. 88*). Kiekviename salės gale arkinės durų angos atsiverdavo į šaltas gilias vonias. Užpakalinėje sienoje esančios pagrindinės durys jungė salę su šiltąja patalpa, arba *tepidarium* (c), kur stovėjo didžiulė pagrindinė vonia ir dvi mažesnės šoninės vėlesnio laikotarpio vonios. Dar toliau buvo karštoji patalpa, arba *calidarium* (d), – didžiulė salė su cilindriniais skliautais ir arkiniais langais, veikiausiai įstiklintais. Kiekviename šone buvo po dvi ypač karštas patalpas –

87 Viena iš Hadriano termų Leptis Magnoje išviečių. Marmurinės sėdynės išdėstytos palei tris patalpos sienas

88 Hadriano termų Leptis Magnoje frigidarijaus rekonstrukcija. Salės grindys buvo išklotos marmuru, sienos aptaisytos marmuro paneliais, lubos – betoniniai kryžminiai skliautai

laconica, arba prakaitavimo pirtis. Kitų apartamentų, priklausiusių periferinei plano daliai, paskirtis nenustatyta, tačiau didesnėse termose, panašiose į šias, neretai būdavo biblioteka ir mankštinimosi kambariai.

FORUMAI IR BAZILIKOS

Turgaus aikštė – graikų *agora* ir romėnų *forum* – buvo klasikinio miesto prekybinės veiklos bei visuomeninio gyvenimo centras; tik romėnų termos galų gale perėmė iš jos visuomeninio bendravimo elementų. Helėnų laikais *agora* reiškė iš esmės atvirą vietą; ją šiek tiek įvairino viešieji pastatai ir paminklai, o visų pirma *stoae* – stojos, arba stogais uždengtos kolonados, kurių pavėsyje galima buvo tęsti pokalbį nesibai-

89 II a. pr. Kr. Atėnų agoros rekonstrukcija. Tokie atviri plotai, supami pastogių su kolonadomis (stojų), išaugo į romėnų forumą

minant lietaus ar saulės spindulių. Helėnistiniu laikotarpiu šios stojos paprastai suformuodavo daugiau ar mažiau geometrinį agoros rėmą, kaip Priėnėje, kur agora (iki 300 m. pr. Kr.) iš pradžių buvo pailga, iš trijų pusių apsupta taisyklingų stojų, tačiau vėliau ir likusioje pusėje buvo pristatyta didesnė ketvirtoji stoja. Vėlgi II a. pr. Kr. Atėnuose Atalo stoja rytuose ir Vidurinė stoja pietuose nauju geometriniu kontūru įrėmino padriką grupę, iš pradžių teikusią įvairumo miesto centrui (*il. 89*).

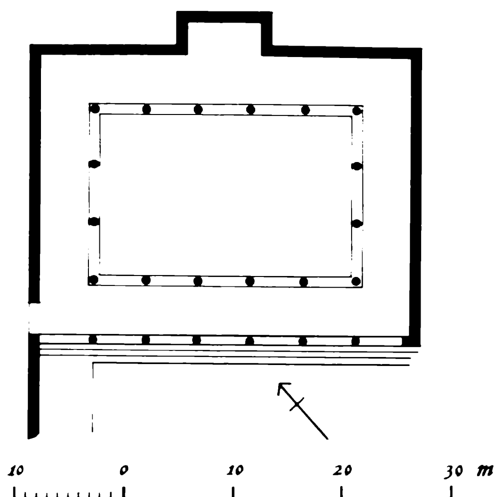
Tačiau turgavietės buvo gana nerūpestingai planuojamos dar ilgai, kartkartėmis net ir Augusto laikais. Tripolitanijos Leptis Magnoje netoli uosto Senasis forumas plytėjo maždaug keturšoniame plote, tačiau tas plotas vis dėlto asimetriškai sviro šiaurės pusėn ir tik 53–54 m. po Kr. iš trijų kraštų jį papuošė kolonados. O imperijos laikais forumą dažniausiai sudarė kvadratinė arba pailga erdvė, ją iš trijų pusių rėmino kolonų eilės, iš ketvirtosios stovėjo bazilika arba municipalinė salė – išties ne kas kita, kaip stogu uždengta forumo tąsa. Tai dar vienas pavyzdys, iliustruojantis romėnų pomėgį aptverti visų susirinkimų vietas;

šį pomėgį ypač ryškiai atspindi antikinio teatro raida: graikų laikais pradėjęs gyvenimą kaip struktūra, iš esmės atvira gamtovaizdžiui, romėnų laikais, sujungus sceną ir auditoriją, teatras virto uždara sale.

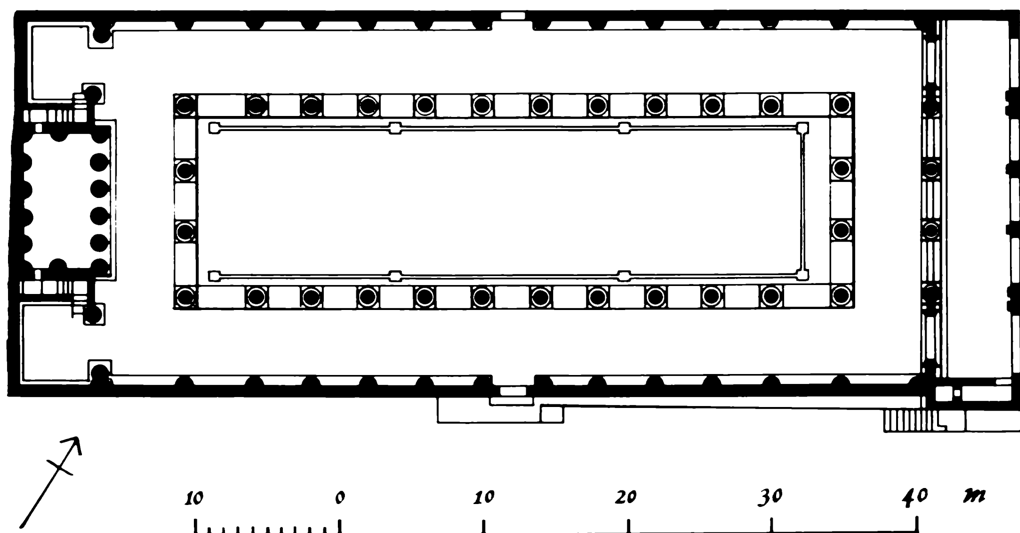
Salės su kolonadomis, arba bazilikos, graikams nebuvo visai svetimas dalykas, tačiau municipijaus bazilika – įprastas turgaus aikštės pratęsimas – jau grynai romėniška naujovė. Ankstyviausi žinomi pavyzdžiai siekia kuriamąjį II a. pr. Kr., kuomet, kaip matėme, prasidėjo nauja architektūrinio mąstymo era, ėmus vartoti betoną ir statyti kupolus, tuo pat metu drąsiai tobulinant skliautų projektavimą. 184 m. pr. Kr. Katonas Vyresnysis Romos forumą papildė Basilica Porcia, o dar po keleto metų šalimais buvo pastatyta Basilica Aemilia. Pastarąją sudarė pailga salė, viduje iš visų pusių apsupta kolonadų, galbūt laikiusių viršutinę (apšviečiančiąją) sienos dalį su langais („šviesaukštį"). Vienoje iš ilgųjų sienų tarp kolonų vėrėsi išėjimas į forumą. Pietų Etrūrijoje, Kozoje buvo atkasta panaši mažesnė bazilika, datuojama ne anksčiau kaip II a. pr. Kr. vidurys (*il. 90*); galinėje sienoje priešais įėjimą buvo išsikišusi pakyla (tribunolas) posėdžiaujančiam magistratui. Visas planas primena Fano bazilikos, Vitruvijaus pastatytos apie 27 m. pr. Kr. ir jo aprašytos (*Vitr.* 5. 1. 6), planą.

Pompėjų bazilika, pastatyta prieš 78 m. pr. Kr., atstovauja kitai bazilikų „serijai", nepanašiai į „vitruviškąjį" modelį. Čia į pailgą su vidine galerija salę patenkama pro įėjimą, įrengtą vienoje iš trumpųjų sienų, o vieta tribunolui (pakylai) atskirta pastato gilumoje; taigi funkcinė ašis eina išilgai, o ne skersai salės. Panaši ir ankstyvoji Leptis Magnos bazilika (prieš 53 m. po Kr.); akivaizdu, jog respublikos pabaigoje ir imperijos pradžioje buvo madingi abu stiliai – „vitruviškasis" ir „pompėjiškasis".[38]

Šiuos archetipus galima papildyti daugybe atmainų, pradedant didžiąja Romos bazilika, veikiausiai turėjusia keturias vidines kolonadas bei didžiules apsides galuose, ir baigiant gana nuosaikiomis salėmis, visiškai neturinčiomis vidinių kolonadų, tokiomis kaip Doklėjos mieste Dalmatijoje arba Timgade Afrikoje (abi statytos II a. po Kr.). Arba vėl: du pirmieji stiliai kartais gali būti derinami, kaip Kirėnėje, kur bazilika suplanuota palei išilginę ašį, viename gale turi didžiulę (hadrianišką) apsidę, tačiau ištisinė kolonada atsiveria į forumą vienoje iš

90 Maža bazilika Kozoje, pastatyta II a. pr. Kr. viduryje. Tai Vitruvijaus aprašytas modelis su įėjimu vienoje iš ilgųjų sienų ir priešais jį įrengtu magistrato tribunolu (pakyla)

91 Į Pompėjų baziliką, pastatytą iki 78 m. pr. Kr., buvo patenkama pro įėjimą vienoje iš trumpųjų sienų; priešingame gale – tribunolas. Šis „pompėjiškasis“ bazilikos modelis darė poveikį krikščionių bažnyčių projektams

92 Romos Basilica Nova, pastatytos netrukus po 313 m. po Kr., liekanos. Trys masyvūs kryžminiai skliautai kilo į beveik 35 m aukštį skaičiuojant nuo grindų

ilgųjų kraštinių. Šiuo atveju bazilika iš esmės tėra padidinta stoja – be abejo, graikų įtakos dėka.

Vakarinėse provincijose, ypač Britanijoje, imperijos laikais dažniausiai buvo pasirenkamas nesudėtingas, nuodugniai suderintas planas, kurį sudarė kvadratas, arba kvadratinis forumas, iš trijų pusių rėminamas portikų, o iš ketvirtosios – bazilikos. Pastarosios ilgoji ašis lygiagreti jos šonui, atgręžtam į forumą. Bazilikos gilumoje dažniausiai išsirikiuodavo tarnybinės patalpos, abiejuose galuose būdavo tribunolai (kartais su apsidėmis), ilgojoje į forumą atsuktoje kraštinėje – įėjimai. Panašus kiemo ir salės derinys būdingas romėnų tvirtovės štabo centro planui; deramas karinių bei civilinių funkcijų pasiskirstymas plano raidoje – neišsprendžiamo ginčo, siekiančio antikinius laikus, dalis. Gali būti, kad organizuota civilinė tvarka darė įtaką karinių centrų planavimui; tačiau atokesnėse provincijose, kur planuojant pirmuosius civilinius pastatus reikšmingą vaidmenį veikiausiai vaidino karo inžinieriai, norminiu pavyzdžiu tapo būtent karinis variantas.

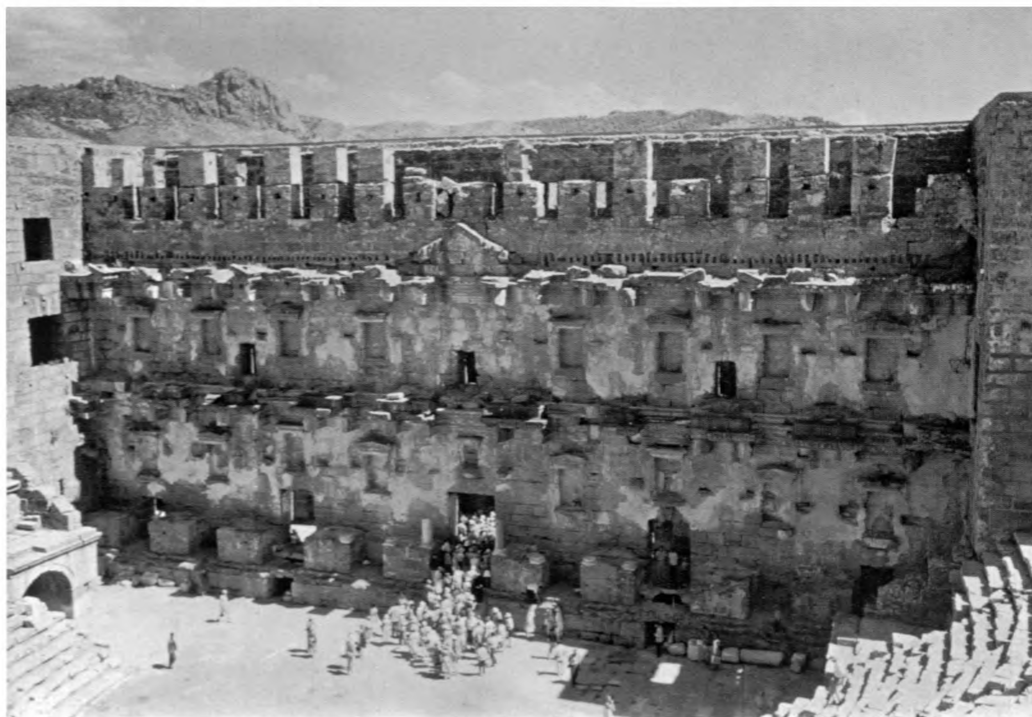
93 Basilica Nova, stovėjusi Romos forume. Vidaus rekonstrukcija. Apsidėje vakariniame centrinės salės gale – didžiulė sėdinčio imperatoriaus Konstantino statula

Įspūdingiausiai tarp visų išlikusių (arba bent iš dalies išlikusių) Italijos bazilikų atrodo fragmentas didžiosios salės, Basilica Nova, kurią Romos forume pradėjo statyti Maksentijus, o baigė Konstantinas 313 m. po Kr.[39] (*il. 92, 93*). Trys masyvūs jos navos kryžminiai skliautai kilo į 35 m aukštį, o jų svorį šonuose mažino dalijančios pertvaros, abiejose pusėse einančios skersai plačių šoninių navų. Vakarinį galą sustiprino apsidė, rytinį – siauras prieangis, kuriame buvo keturios durų angos. Stogą dengė ir puošė bronzos lakštai; o puošnusis statinio vidus, kai iš pradžių sienos ir grindys dar buvo aptaisytos marmuro plokštėmis ir kintant šviesai spindėjo besimainančiomis spalvomis, tikriausiai sukurdavo neužmirštamą reginį. Konstantinas pakeitė funkcinę pastato ašį, šiaurinėje pusėje pristatydamas apsidę, o pietinėje – išorinį įėjimą.

Galima trumpai tarti, kad graikų teatras iš esmės buvo statinys atvirame ore, o romėnų teatras, nepriklausomai nuo to, ar turėjo nuolatinį stogą, ar ne, atitiko romėnišką uždarų erdvių pomėgį. Jo *scaenae frons*, prašmatniai išpuošta užpakalinė scenos siena, kilo iki pat pusapvalės žiūrovų salės (*cavea*) viršaus; su pastarąja ją jungė šoniniai priestatai, tad žiūrovai ir aktoriai buvo visiškai atskirti nuo išorinio pasaulio. Nedidelius teatrus (tokie dažniausiai buvo vadinamieji odeonai (*odea*), arba koncertų salės) paprastai dengdavo medinis stogas. Prireikus didelį teatrą galima buvo užtiesti audeklo dangomis, ir dažnai priešakinėse kai kurių žemesniųjų suolų eilių briaunose galima išvysti skyles, skirtas pritvirtinti priekiniams lynams. Gali būti, kad iš plytų sumūrytos atramos virš žiūrovų salės ir scenos pastatų laikė stiebus šių dangų užpakalinei pusei pritvirtinti, kaip romėnų teatre Oranže, Provanse (*il. 99*). Kartais bent jau sceną dengdavo nuolatinis nuožulnus stogas.

Ankstyvųjų graikų teatrų orchestra buvo apvali, jos viduryje stovėdavo aukuras, ir spektaklio metu dalis aktorių vaidindavo joje. Romėnų teatruose orchestra sumažėjo, virsdama pusskrituliu, įterptu į žiūrovų salę ir skirtu kilnojamoms arba pusiau nuolatinėms „parterio vietoms“. Pavyzdžiui, Verulamijaus, esančio Hartfordšyre, teatre vienu metu šiame plote stovėjo masyvūs mediniai suolai.[40] Perėjimas nuo graikiško prie romėniško varianto atspindi staigius paskirties pokyčius: nuo religinių apeigų ir epinės dramos prie intymaus komiško reginio. Šia prasme romėnų teatras buvo romėniškas kūrinys, nors ir paremtas graikiškais prototipais. Ilgą laiką jo struktūra apsiribodavo mediniais persirengimo kambariais ir medine scena; Vitruvijus (*Vitr.* 5.5.7) kalba apie „daugybę teatrų, kasmet pastatomų Romoje“. Akmeninio teatro nebūta iki pat 55 m. pr. Kr., kai Pompėjus, įkvėptas graikų teatro Mitilėnėje, tokį pastatė sostinėje. Išskirtinis imperijos teatrų požymis buvo užpakalinė scenos siena, arba *scaenae frons*, kurią, kaip Pamfilijos Aspende (*il. 94*), Tripolitanijos Sabratoje arba Oranže (*il. 99*), galėjo puošti ištaigingos nišų eilės su kolonadomis ir statulomis: skoningas fonas dažnai ne itin pamokomo turinio pramogai.

Tačiau dar mažiau pamokomi reginiai rodyti amfiteatruose, arba ovaliuose (retkarčiais apvaliuose) aptvaruose. Šie reginiai imperijos lai-

94 Aspendo teatras, pastatytas II a. po Kr.; *scaenae frons*. Tai geriausiai išsilaikęs romėniškas teatras Mažojoje Azijoje

kais buvo įprastas romanizacijos simbolis; tik labiau helėnizuotose rytinėse provincijose – garbė humanistinei graikų tradicijai – jie niekada giliai neįsišaknijo. (Pergamo amfiteatras ir romėniškuoju laikotarpiu amfiteatrais paversti helėnistiniai Dodonės Epire bei Ksanto Likijoje teatrai – retos išimtys). Įvairiausios žiaurumo, kuriam išreikšti amfiteatrai buvo statomi, formos iš pradžių demonstruotos atvirose turgaus aikštėse (*Vitr.* 5.1.1); ankstyviausias amfiteatras pastatytas Pompėjuose (*il. 96, 97, 98*) po 80 m. pr. Kr. Paradoksalu, kad Italijos daliai, daug ką perėmusiai iš kolonizatorių graikų, šioje srityje buvo lemta tapti pradininke, tačiau graikų apologetas galėtų pabrėžti iš esmės oskiškus, o ne graikiškus šio Kampanijos miesto struktūros elementus, ir būtų teisus. Toliau į pietus, Pesto mieste, lukanai jau IV a. pr. Kr. ant antkapių vaizdavo gladiatorius ir kumštininkus. Pirmasis akmeninis amfiteatras Romoje buvo pastatytas tik Augusto laikais; tačiau galbūt didžiausias

95 Sabratos teatras ir skoningas jo *scaenae frons* su kolonadomis primena kitą Šiaurės Afrikos pavyzdį – iš Leptis Magnos (*il. 35*)

architektūrinės inžinerijos pavyzdys, likęs mums iš antikinės Romos laikų, – Romos Koliziejus (*il. 103*), kurį paskutiniajame I a. po Kr. ketvirtyje Flavijų giminės imperatoriai pastatė Nerono Auksinių rūmų tvenkinio vietoje. Arkiniai Koliziejaus aukštai, orderiai, vienas virš kito išrikiuoti puskolonių eilėmis, ir apvainikuojanti piliastrų eilė tapo pavyzdžiu Renesanso architektams.

Tarp šio milžiniško statinio, turėjusio talpinti 45 000 žiūrovų, ir mažų aptvarų (kartais vargu ar didesnių už gaidžių peštynių arenas), kurių pakakdavo patenkinti karių bei civilių reikmėms imperijos pakraščiuose, – taigi tarp jų nusidriekia ilga didingų amfiteatrų eilė; šie amfiteatrai ir dabar dar kartkartėmis naudojami tikslams, ne visiškai nutolusiems nuo jų pirminės paskirties. Kartais pakakdavo rytinių pylimų,

96 (*dešinėje*) Sienų tapyba iš Pompėjų. Vaizduojamos kovos amfiteatre ir aplink jį. Audeklo danga saugojo žiūrovus nepalankiu oru

97 (*apačioje*) Pompėjų amfiteatro (pastatyto 80 m. pr. Kr.) išorės vaizdas. Matyti laiptai, vedę prie suolų eilių

98 Pompėjų amfiteatro vidaus vaizdas. Gladiatoriai ir žvėrys įeidavo pro tunelius iš abiejų pusių

atitvėrusių ovalų plotą, papildžius juos medinėmis konstrukcijomis arba trupučiu mūro. Netgi legionų tvirtovėse, tokiose kaip Česteris, vėliau turėjęs puikų mūrinį statinį, pirmasis amfiteatras galėjo būti medinis, įgulos suręstas pirmosiomis užkariavimo dienomis, kaip kad šių laikų kareiviai gali greitosiomis įrengti futbolo aikštę. Tačiau šios neįmantrios amfiteatrų atmainos provincijose, nors ir reikšmingos papročių ir etikos istorijai, architektūros istorijoje užleidžia vietą puikiems tvirtiems betono ir tašyto akmens statiniams, – tokių vis dar galima pamatyti Arlyje arba Nime, Veronoje arba Leptis Magnoje (*il. 100, 101*). Jie buvo nuolatinis akstinas Romos ir ypač Renesanso laikų projektuotojui bei statytojui – dėl meistriškumo, pasiekto išrikiuojant išradingas skliautuotas laikančiąsias struktūras (*il. 103*) ir netgi tvarkingai pritaikant dekoratyvines detales. Atmetus liūdną šių niūrių memorialų pasakojamą istoriją apie pralietą žmonių ir gyvūnų kraują, nevalia užmiršti jų teigiamosios ir kuriamosios vertės.

99 Oranžo teatro *scaenae frons*. Iš plytų sumūrytos iškyšos auditorijos ir scenos pastatų viršuje veikiausiai turėjo prilaikyti uždangas

100 Gerai išsilaikęs Nimo amfiteatras, turbūt pastatytas netrukus po 30 m. pr. Kr. Po visą Italiją ir vakarines Romos imperijos provincijas išsibarstę amfiteatrai liudija, kad ten jie buvę labai populiarūs; tačiau labiau helėnizuotuose Rytuose jų retai tepasitaiko

101 Leptis Magnos amfiteatras kasinėjimų metu. Žvėris jam veikiausiai tiekdavo tokie medžiotojai, kokie pavaizduoti ant vadinamųjų Medžioklės termų sienų (*il. 39*)

Reikia paminėti ir cirkus (*il. 105*). Įprastas Romos laikų cirko modelis buvo graikiškųjų pirmtakų atspindys. Pastatyti didžiuliuose tinkamos lygios žemės plotuose, kai kurie cirkai tarsi niūriausi vaiduokliai nesugriuvę tebestūkso tarp judrių šiuolaikinių gatvių. Vieną puikiausių šiandien galima pamatyti Pergėje (*il. 104*), netoli pietinio Turkijos pajūrio, kur nuošalioje kaimo vietovėje išliko pasvirę akmeniniai laikantieji skliautai, pastatyti veikiausiai II a. po Kr. paremti suolams; jie atskleidžia įprastą ištįsusio hipodromo, suapvalinto viename gale ir atviro arba kvadratinio – kitame, planą. Apačioje per vidurį iš pradžių stovėjo skiriamoji *spina*; ją žymėjo tokie monumentai, kokie ir šiandien žymi garsiojo Konstantinopolio (Stambulo) cirko ašį, arba ant arkadinio pjedestalo užkeltos didingos piramidės, kaip cirke, gulinčiame po Vieno (piečiau Liono) gyvenamuoju priemiesčiu.

102 (*dešinėje*) Romos Koliziejus, arba Flavijų amfiteatras, pastatytas I a. po Kr. pabaigoje. Galėjo sutalpinti apie 45 000 žiūrovų

103 (*apačioje*) Romos Koliziejaus vidaus vaizdas. Grindys buvo iškastos, siekiant atidengti sudėtingas skliautuotas laikančiąsias struktūras

104 Pergės cirkas; matyti lėkšti akmeniniai skliautai, laikę žiūrovų suolus. Cirkas pastatytas tikriausiai II a. po Kr.

NAMAI

Čia galime pabandyti tik bendrais bruožais apžvelgti skirtingas tradicijas bei adaptacijas, kurios atsispindi romėnų miestų namuose.[41] Pagrindinį vidutinio klasikinio namo planą, kaip daugelio ankstyvesnių namų Rytuose planą, sudarė neuždengtas stogu vidinis kiemas, apsuptas kambarių; vienas iš jų galėjo būti didesnis. Mūsų glaustame pasakojime „romėniškas variacijas šia tema“ ir vieną ar porą kitų tipiškų atvejų pailiustruosime pavyzdžiais iš pagrindinių vietų.

Pirmiausia – Pompėjai. Čia seniausius namus, siekiančius maždaug 300 m. po Kr., sudarė kambariai, negraikiškai simetriškai išdėstyti aplinkui kiemą, arba *atrium*, kuriame paprastai būdavo lietaus vandens baseinas (*il. 108, 109*). Šį kiemą (atrijų) Varonas ir Vitruvijus laikė svarbiausiu kambariu; tačiau nėra aišku, ar jis atsirado iš centrinės salės, ar ir iš pradžių tai buvo atviras kiemas, tik ilgainiui vis brangstant miestiškiems patogumams uždengtas stogu, paliekant vidury angą viršum lietaus vandens baseino (*impluvium*). Tobulinant toliau, aplink

105 Romos dalies aplink Circus Maximus maketas gana tiksliai atkuria vaizdą, buvusį IV a. po Kr. Cirkas buvo 610 m ilgio, beveik 200 m pločio ir galėjo sutalpinti 255 000 žiūrovų

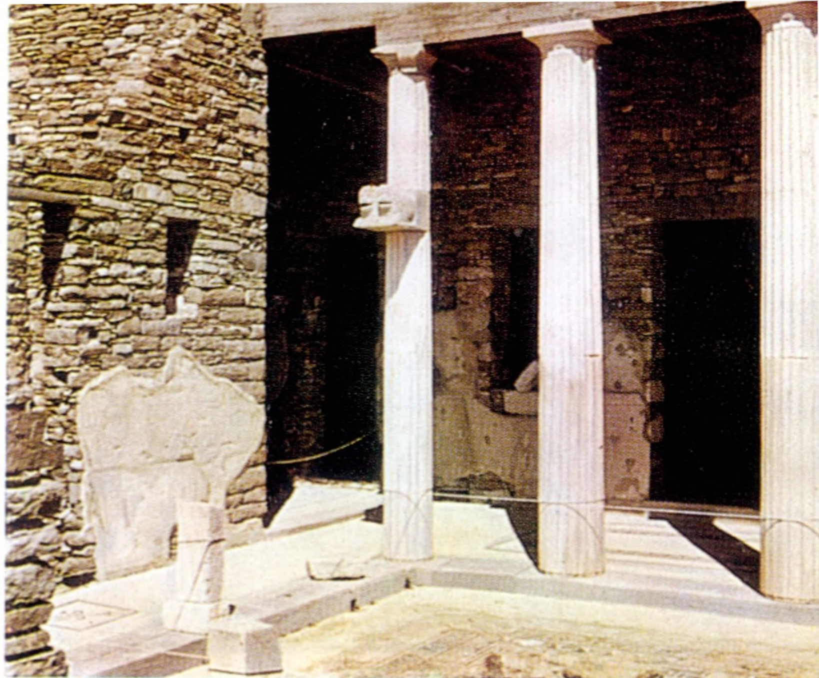

106 Atkurtas Vetijų namo Pompėjuose (iki 79 m. po Kr.) sodas ir peristilis. Tai tipiškas anų laikų mažas skoningas miestiškas namas

vandens baseiną buvo supratingai pastatytos keturios (arba daugiau) kolonos, tokiu būdu sukuriant kažką panašaus į graikų stoją.

Už atrijaus – pagrindinis kambarys, *tablinum*, iš priekio atviras arba daugių daugiausia pridengtas užuolaida; į dešinę ir į kairę nuo jo – dvi *alae*, arba nišos, pro kurias buvo galima praeiti į galinius kambarius, nekertant *tablinum*. Tarp *alae* ir priešakinės namo dalies rikiavosi atskirų kambarių eilės. Išskyrus vietą viršum *tablinum*, pastatas turėdavo ir viršutinį riboto aukščio aukštą, kartais su balkonais; vidinėje pusėje galėjo būti mažas sodelis. Gana dideliame turtingesnių namų sode (*il. 106*) II a. pr. Kr. arba vėliau galėjo būti pastatytas graikų manieros peristilis, paprastai apsuptas kambarių.

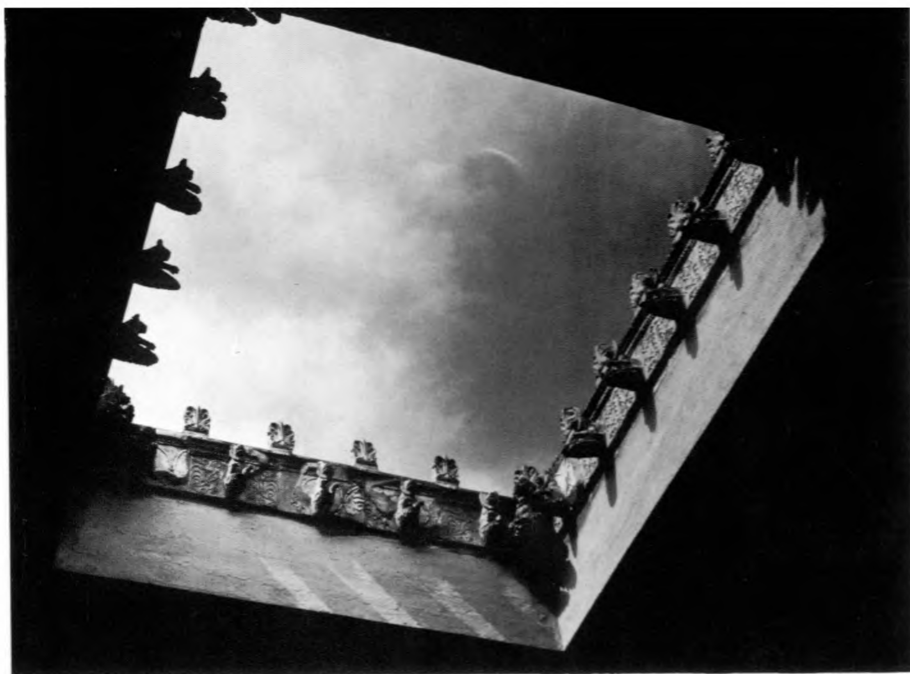
Už Italijos ribų vargu ar būta namų su atrijumi. Dele, kur nemaža Romos pirklių bendruomenė klestėjo prekybos pakilimo metu, buvusiu

107 Romėniškas namas Delo saloje; tai tipo, Vitruvijaus kildinto iš Rodo, pavyzdys. Prie vienos iš aukštų kolonų liko lentyna, prilaikiusi žemesniojo šoninio portiko stogą

108 Vadinamojo Medinės sienos namo Herkulanėjuje *atrium*; už jo matyti *tablinum*. Baseine, įrengtame grindyse, turėjo rinktis lietaus vanduo, čia patekdavęs pro centrinę stogo angą

109 Stogo anga virš *atrium* Vetijų name Pompėjuose; pro angą lietaus vanduo subėgdavo į baseiną apačioje

po Korinto užgrobimo 146 m. pr. Kr., kurį laiką tebesitęsusiu netgi Mitridato laivynui 88 m. pr. Kr. nusiaubus patį Delą, romėnų kvartalo namai statyti pagal graikų pavyzdžius. Tarp jų esama puikių modelio, Vitruvijaus kildinto iš Rodo, pavyzdžių (*il. 107*): vidinė kolonadomis apsupto kiemo erdvė aukštesnė už šoninius portikus, o pastarųjų stogai gula ant lentynų, kyšančių iš kampinių kolonų. Šis išradimas pabrėžė giliausiojo kambario svarbą; tas kambarys prilygdavo pompėjiškosios schemos *tablinum*.

Didžiuosiuose miestuose respublikos pabaiga kurį laiką reiškė ir paplitusios erdvių „pompėjiško" tipo privačių namų statybos baigtį. Romoje ir Ostijoje ankstyvosios imperijos darbymečiu knibždėte knibždėjo gyventojų ir augo žemės nuomos kaina; tad, kaip panašiomis aplinkybėmis atsitinka kur kas modernesniais laikais, pastatai buvo linkę augti, o ne plėstis. Tiesą sakant, aukšti būstai Romai nebuvo naujiena. Juos žinota dar III a. pr. Kr.; o Vitruvijus (*Vitr.* 2.8.17),

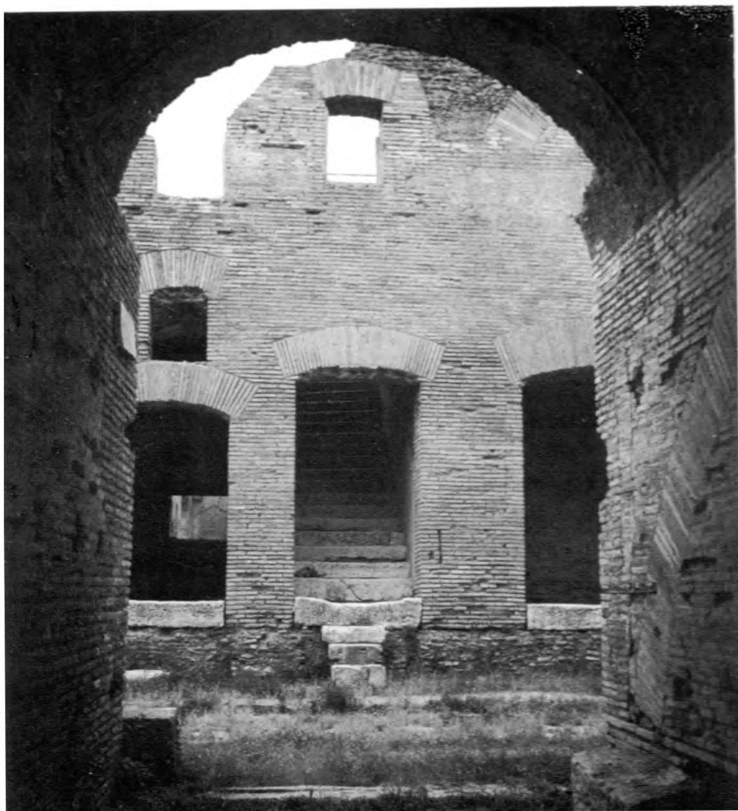

110 Daugiabučio bloko Ostijoje maketas-rekonstrukcija; jis užėmė vieną gyvenamosios miesto dalies insulą

užsimindamas apie jų statyboje naudotas plytas bei betoną (nors plačiai naudotas ir medis, ypač viršutiniams aukštams), pareiškė nuomonę, jog aukšti pastatai ne tik buvo neišvengiami daugėjant gyventojų, tačiau kartu puikiausiai derėjo prie sostinės didybės. Kiti, iš jų ir Strabonas, manė priešingai. Žinoma, reikėjo užkirsti kelią gaisrų ir griuvimų pavojams, kuriuos vainikavo didysis Nerono principato gaisras; tai galima buvo padaryti apribojant pastatų dydį: Augustas aukščio ribą nubrėžė ties 21 m, Trajanas – ties 18 m. Netgi tada penkiaaukščiai ir šešiaaukščiai namų blokai nesunkiai išsitekdavo normose. Galima abejoti, ar jie turėjo ką nors bendra su garsiaisiais šešiaaukščiais namais, nuo kurių paskutiniosiomis Kartaginos valandomis praradę viltį gynėjai pylė strėlių ir akmenų lietų ant gatves užplūdusių romėnų;[42] ten anie iškilūs pastatai taip pat žuvo liepsnose. Be abejo, labiau prigrūstuose Viduržemio jūros pakrančių miestuose aukšti būstai buvo įprasti; jų pasitaiko Herkulanėjuje; ir romėnų namas Dele

111 Dianos namas Ostijoje – tipiškas daugiabutis pastatas, turėjęs balkonus. Kartais balkonai neatitikdavo grindų lygio ir buvo grynai dekoratyvinis elementas

112 Į Dianos namo Ostijoje apartamentus būdavo patenkama iš gatvės einančiais laiptais, įrengtais tarp pirmojo aukšto parduotuvių

113 Romėniškas namas Delo saloje, iš pradžių buvęs penkių aukštų

vis dar išsaugojo buvusių penkių aukštų pagrindus (*il. 113*), nors čia galėjo lemti ir nuožulnus kalvos šlaitas.

Būtent Ostijoje išliko daugiausia materialių duomenų apie daugiabučius romėnų namus (*il. 110*). Jų išorinės vaizdas dažniausiai būdavo labai kuklus. Paprastai juos statė iš neapdailintų plytų, arkų arba durų ir langų sąramas kartais nudažydavo ryškiai raudonai, o pagrindinį įėjimą dar galėjo papuošti paprasti apvadai, pilioriai ar piliastrai. Kai kurie blokiniai namai turėdavo balkonus; juos laikė kyšančios medinės sijos arba akmeninės iškyšos, rečiau – plytinės skliautuotos iškyšos (*il. 111*); tačiau kruopščiai ištyrus buvo nustatyta, kad šie balkonai bent jau kartais nesutapdavo su grindų lygiu ir iš esmės nenaudoti pagal paskirtį – tokio įgeidžio atitikmenų sunku rasti iki pat Edvardo VI valdymo laikų (1547–1553) Anglijos baroko. Į butus arba kambarius vedė laiptai iš kiemo arba iš gatvės pusės, dažnai įrengti tarp pirmojo aukšto parduotuvių (*il. 112*). Dažniausiai pasitaikantį patalpų planą sudaro penki ar

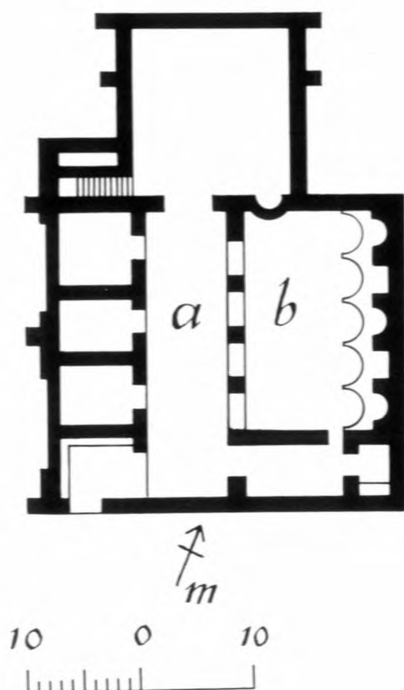

114 Vadinamasis Tapytų skliautų namas Ostijoje taip pavadintas dėl kruopščios apdailos. Jo savininkas veikiausiai buvo labai pasiturintis

šeši kambariai, jungiami erdvaus koridoriaus, iš kurio matyti gatvė; koridorius baigdavosi didesniu už kitus kambariu. Geresniųjų insulų lubos būdavo kruopščiai ištapomos (*il. 114*); galima spėti, jog būta ir tam tikrų patogumų, nors trūkdavo centrinio šildymo, dažniausiai – ir paprasčiausios sanitarijos.

Kai vėlyvuoju imperijos periodu gyventojų didėjimo keliami rūpesčiai Ostijoje ėmė slūgti, labiau nuo centro nutolusiuose kvartaluose vėl pradėjo kilti saviti ir patrauklūs pastatai. Oportunistiškai iš naujo pritaikant ankstesniąsias sienas, planai darėsi įvairesni, tačiau turėjo ir kai kurių bendrų bruožų. Kitaip negu daugiabučiai su didžiuliais langais, šie vėlesnieji namai dažniausiai žvelgdavo vidun ir, vėlgi skirtingai nuo daugiabučių, turėjo šildymo sistemą su sienose įrengtais šildymo kanalais. Atrodo, kad paprastai namai turėdavo vieną pagrindinį aukštą su mažesniais kambariais viršuje. Vienas geriausių

išlikusių pavyzdžių – plačiai žinomas Amoro ir Psichės namas (*il. 115*) vakarinėje Ostijos dalyje. Svarbiausia jo ypatybė – platus centrinis koridorius, vienoje pusėje pro arkadą atsiveriantis į mažą sodą, užsibaigiantį nimfėjumi (*nymphaeum*), kurį sudaro penkios nišos – pakaitomis apvalios ir stačiakampės; priešais jas plytinės arkos skleidėsi nuo mažesnių korintinių kolonų (*il. 117*). Kitoje koridoriaus pusėje – maži kambariai, laiptai ir išvietė (*il. 116*); gale – didelis kambarys su niša vienoje sienoje. Bendras malonumo, žavesio ir patogumo įspūdis dvelkia beveik XVIII a. elegancija, kartais ženklinusia paskutiniąsias imperijos dienas.

115 Amoro ir Psichės namą Ostijoje, statytą veikiausiai IV a. po Kr., sudarė platus pagrindinis koridorius (a), pro arkadą atsiveriantis į mažą sodelį (b), o koridoriaus gale buvo nimfėjus

116 Privati išvietė Ostijoje. Įprastesnės buvo „draugingesnės" išvietės su ilgomis akmeninių sėdynių eilėmis

117 Amoro ir Psichės namas Ostijoje – vienas iš geriausiai išsilaikiusių privačių prabangesnio tipo namų. Už žavingos skulptūrinės grupės, kurios vardu pastatas buvo pavadintas, matyti nimfėjus

Palikę suspaustą miesto erdvę pasukame į kaimą. Čia rikiavosi namai – nuo lūšnelių iki didžiulių rūmų, – priklausę smulkiems žemdirbiams, veikėjams ir turtingiems savininkams – pastariesiems kaimas iš dalies reiškė užsiėmimą, iš dalies – prasiblaškymą, ramią vietą, kur netrūksta gero maisto ir kuri tinka geram pokalbiui (*il. 118*). Netgi atokiame Glamorgane*, – tolimiausioje vandenyno pakrantėje, – užmiesčio vila kartu su savo priestatais užėmė 30 arų plotą pakrantės lygumoje tarp laukų ir, be abejo, tarp milžiniškų prožirniais apaugusių plotų. Didžiulių vilų ypač daug būta Galijoje; ir netgi jau V a. jos vėl pasirodo Sidonijaus Apolinarijaus raštuose. Kai kurios iš jų atrodė tarsi maži miestai. Garsioji vila Širagane, šalia Garonos (Garumnos) upės, tarp

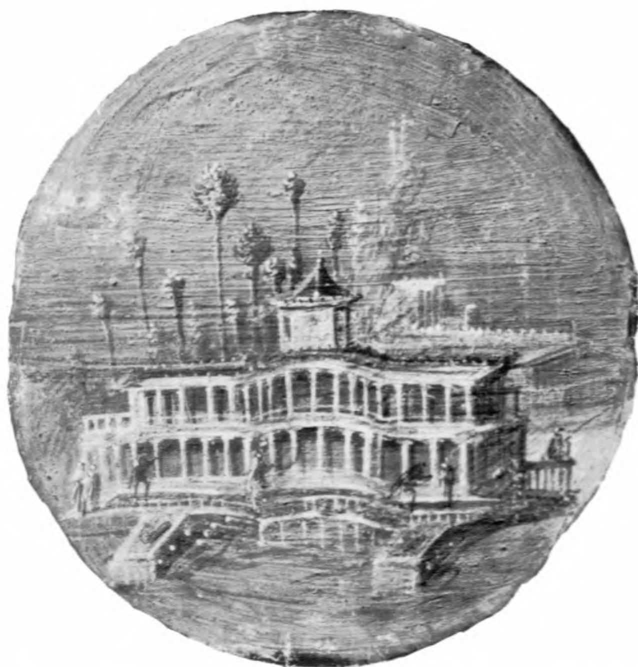
* Istorinis regionas pietų Velse, kur gyveno silūrai. Romėnai pradėjo juos nukariauti 75 m. po Kr.

Tulūzos ir Dakso, užėmė 16 ha plotą, ir manoma, kad čia gyveno net 400 visų klasių žmonių. Ją sudarė gyvenamasis kompleksas ir trys tvarkingos eilės vasarnamių, daržinių bei kitų priestatų, aptvertų ilga siena;[43] čia buvo atkastas ištisas skulptūrų (daugelis jų – tikrai meniškos) muziejus. Vėlgi Antėjoje, Belgijoje netoli Namiūro, užmiesčio vila su išsirikiavusiais priestatais užėmė 12 ha.[44] Visai neseniai prie Monmorino kaimo, 23 km į šiaurę nuo St. Gaudento Aukštutinėje Garonoje buvo pusiau atkastas kitas didžiulis kompleksas, užimantis apie 18 ha. Pagrindinė gyvenamoji vieta, pasižymėjusi monumentalia architektūra, – maždaug 4 ha aptvertas plotas su erdviu pusapvaliu priekiniu kiemu, dviem stačiakampiais vidiniais kiemais bei iš viso dviem šimtais kambarių. Šie didžiuliai žemvaldžių rūmai bei jų artimus pavaldinius glaudę statiniai – romėniški daugelio Viduramžių ir šiuolaikinių Prancūzijos kaimų pirmtakai; ne taip jau retai dabartinių kaimų pavadinimuose atsispindi gališki-romėniški jų savininkų vardai. Štai vietovardyje *Frontignan* galima atpažinti Frontiną, *Pouilly* – Paulių, *Aubigny* – Albiną, *Juilly* – Julijų ir daug kitų.[45] Žinoma, reikia būti atsargiam tiek identifikuojant šiuos vardus, tiek interpretuojant istorinius procesus, kuriuose jie atsispindi.

Šių didžiulių namų branduolio planuose dažnai galėjo būti peristilis; tačiau, bent jau nelabai palankaus Galijos ir Britanijos klimato sąlygomis, įprastos buvo kambarių, išdėstytų palei koridorių, eilės, dažnai – ir galiniai fligeliai. Nesaugūs laikai, tokie kaip užplūdus frankams 275–276 m. arba įsiveržus vandalams 408 m., skatino vilų savininkus jas deramai sustiprinti. Pavyzdžiui, Pontijus Leontijus, kaip mums pasakoja Sidonijus (*Carm.* 22.117–125), savo namą pastatė tokį, kad „tų sienų niekados negalėjo sudrebinti nei apgulos mašina, nei mūralaužys, nei aukštas kalnas ar arti supiltas gūbras, nei laidynė, svaidanti zvimbiančius akmenis, nei [puolant naudojami] skydų stogas ar apgulos pastogė (vinėja), nei ratai, vežantys jau iškeltas kopėčias;“ plačiai žinomų įtvirtintų rūmų likučius vis dar galima pamatyti Tezė, tarp Tūro ir Šabri.[46]

Smulkiosios šių didžiulių buveinių atmainos paklusdavo toms pačioms pagrindinėms taisyklėms. Mažą namą Elyje, netoli Kardifo Pietų Velse, sudarė keturi ar penki kambariai, išsidėstę aplink koridorių,

didelis priestatas, skirtas atsargoms laikyti bei samdiniams gyventi, ir netgi miniatiūrinis, tačiau viską turintis termų kompleksas.[47] Neramiomis 300 m. po Kr. dienomis pats namas buvo apjuostas pylimo siena ir grioviu. Tipiškas mažo kaimiško namo pavyzdys yra Majene, tarp Koblenco ir Andernacho Reino krašte.[48] Pradžioje, ikiromėniškais laikais, tai buvo stačiakampė medinė troba su viduryje stovinčia krosnimi; ankstyvuoju romėniškuoju laikotarpiu ji buvo padidinta, jau panaudojant akmenis; netrukus pridurti maži fligeliai, jungiami portiko; I a. po Kr. pabaigoje namas plėstas toliau: pristatyti didesni fligeliai ir maudytis skirta patalpa. Mažesni panašaus tipo pastatai buvo įvairių atmainų – pavyzdžiui, galėjo turėti rūsį, o vienas fligelis (arba abu) galėjo būti perdirbti į bokštą; tačiau visus juos pažymėjo romanizacijos antspaudas, dažnai jie turi netgi mozaikines grindis. Tačiau kad susi-

118 Freska iš Pompėjų, vaizduojanti turtingą užmiesčio vilą su portikais, žvelgiančiais į jūrą; iki 79 m. pr. Kr.

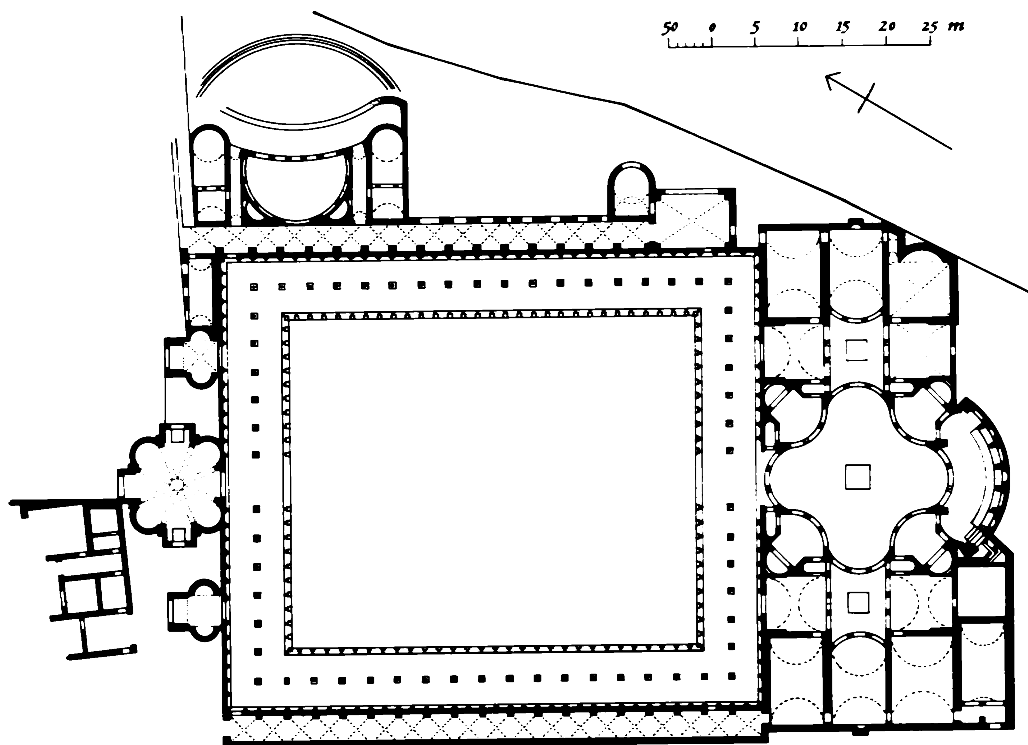

119 Vadinamojo Dešimties mergaičių kambario imperatoriaus viloje netoli Piazza Armerina, Sicilijoje, mozaikos detalė; III a. po Kr. antroji pusė

darytume išsamų vaizdą, turime įsivaizduoti ir šen bei ten po gamtovaizdį išsibarsčiusias apvalias kone priešistorines trobeles, kur (kaip ir daug vėlesniais amžiais) kerdžiai ir angliadegiai tebegyveno taip, kaip buvo įpratę gyventi šalia miškų bei kalvų.

RŪMAI

Augusto rezidencija ant Palatino kalvos, palyginti neįmantrus ir patrauklus statinys, derėjo prie nenuoširdaus pirmojo imperatoriaus saikingumo. Tačiau jo įpėdiniai netruko atsisakyti šio asketiškumo; paplito naujasis pavyzdys. Kai kuriuos didesnius Galijos namus, turint galvoje jų mastą ir ypatybes, galima vadinti rūmais; didžiulė IV a. vila Velšbilige, netoli Tryro, veikiausiai buvo pastatyta kaip kaimiškoji imperatoriaus rezidencija. Vila Sicilijoje netoli Piazza Armerina su smagiomis mozaikomis, galėjusi priklausyti Maksimianui (*il. 119*), vėl primena

120 Dalies Hadriano vilos Tivolyje planas. Didžiausia įžymybė – Piazza d'Oro su jos milžinišku kolonadų apjuostu kiemu. Kairėje – aštuonbriaunis statinys su kupolu; dešinėje – didžiulė salė, kurios kupolą iš pradžių laikė aštuoni stulpai. Tarp šių stulpų į vidų ir į išorę vingiavo kolonados

mums imperatoriškąjį skoningo nesaikingumo pavyzdį. Tačiau ekstravagantiškiausia iš visų romėniškų kaimo rūmų – didžioji Hadriano vila, kuri per pusantro kilometro driekėsi nuokalnėmis žemiau Tivolio, 24 km už Romos.[49] Nors nusiaubta ir apgriauta, ji lieka fantastiškiausias realus romėnų genijaus kūrinys: ypatingo romėnų genijaus, daug keliavusio ir daug patyrusio, išmokusio reikalus tvarkyti jausmingai, o jausmus tramdyti protu. „Margoji stoja" (*il. 121*), „Pritanėjas", „Akademija", „Kanopas" (*il. 123*), miniatiūrinis „Tempės slėnis" žadino senstančio imperatoriaus nostalgiją; „Stiksas" ir „Elisijaus laukai" gramzdino į atlaidžią melancholiją artėjančios senatvės akivaizdoje. Vilos čia negalime pavaizduoti detaliai, tačiau kiekviename žingsnyje ryškėja jos plano arba užmojo svarba bei išradingumas.

121 (*viršuje*)
Hadriano vilos „Margosios stojos“ baseinas. Už jo matyti salių ir kiemų komplekso griuvėsiai; kairėje – turbūt buvusios asmeninės imperatoriaus patalpos

122 (*dešinėje*)
Mažos apskritos šventyklėlės griuvėsiai; iš čia atsiveria Hadriano vilos „Tempės slėnio“ vaizdas. Statula – romėniška Praksitelio „Knido Veneros“ kopija

123 Hadriano vilos Tivolyje „Kanopo“ kanalas. Kariatidės buvo nukopijuotos nuo Atėnų Erechtėjono kariatidžių

124 Hadriano vilos Tivolyje, pastatytos tarp 125 ir 138 m. po Kr., rekonstrukcija-maketas. Kairėje, kiek aukščiau, yra Piazza d'Oro; priekiniame plane – „Margoji stoja"

Kad susidarytume vaizdą, turėtų pakakti pavienių pastabų. Didžiulio kiemo su kolonadomis (žinomo Piazza d'Oro vardu) galuose įrengti nuostabiai suplanuoti apartamentai. Vienas jų – aštuoniasienis, su nišomis, pakaitomis apsidinėmis ir stačiakampėmis, uždengtas kupolu, turinčiu centrinę angą, – kaip Panteonas. Kiekviename nišų tarpe stovi stulpai, jungiami arkų; virš kiekvienos arkos iškilusi skliauto dalis susilieja su pagrindiniu kupolu. Meistriškai naudojamas betonas drąsiai keičia logiškesnę statybą.

Kitame kiemo gale – lygiai taip pat neįprastai suplanuota didesnė salė. Aštuoni pagrindiniai stulpai remia arkas, veikiausiai laikiusias centrinį kupolą. Tarp stulpų – nišos; jų fasadai – pakaitom įgaubti ir išgaubti; kiekvieną fasadą palaikė kolonos, bangavusios aplink centrinę erdvę vidun ir išorėn. Kupolo svorį su šiais besikaitaliojančiais ramsčiais pasidalija gretimi kambariai.

Kita žavi įžymybė – mažytė salelė greta „Margosios stojos" ir pastatas joje, pasiekiamas mažais tiltukais, nutiestais per ją juosusį kanalą,

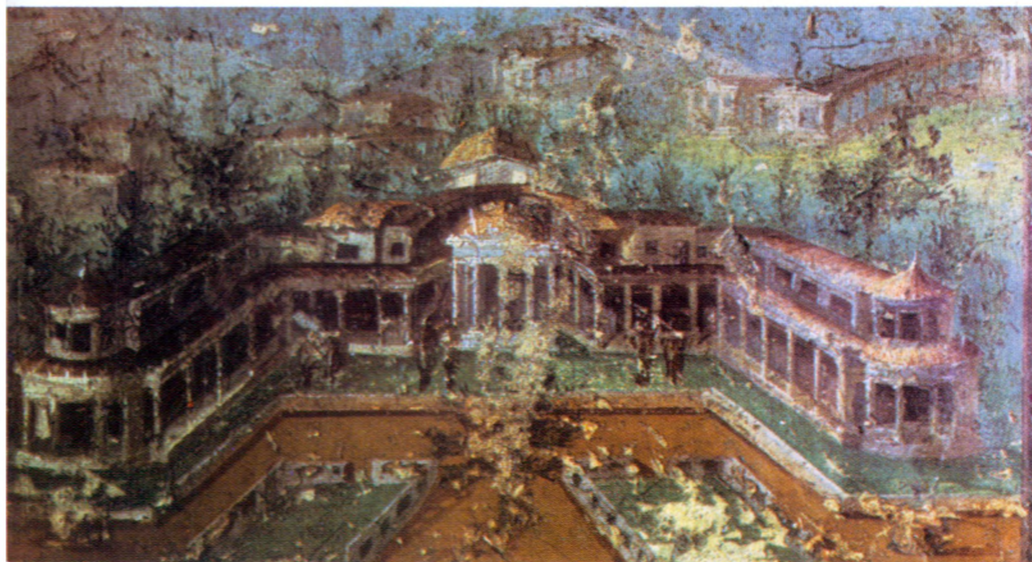

125 Piešinys, vaizduojantis puikiuosius Nerono Auksinius rūmus, kuriuos imperatorius pastatė 64–68 m. po Kr. Koliziejus dabar stovi tvenkinio vietoje

gaubiamą marmurinio joninio peristilio: vėsus ir nuošalus prieglobstis, galbūt buvęs vienas iš imperatoriaus darbo kabinetų (*il. 121*). Visus rūmus puošė statulos (*il. 122*), dauguma jų – neabejotinai atgabentos iš graikų kraštų; naujojo išradingo meistriškumo bei tradicinių bruožų derinys įkūnija Hadriano ir jo epochos pasaulėžiūrą.

Pačioje Romoje Neronas 64–68 m. po Kr. „pasodino" išsikėtojusius kaimo rūmus (*il. 125*) tarp Palatino, Celijaus ir Eskvilino, supamus dirbtinio peizažo, kurio didžiausia įžymybė buvo tvenkinys vėlesniojo Koliziejaus vietoje[50]: „Roma pavirs namu: skubėkit į Vejus, kviritai, / Jeigu tik namas tasai Vejų nepasiekė dar!" (Suet. *Nero*, 39.3). Neronas, kaip visada gerai prisitaikąs, pastebėjo, jog čia jis pagaliau pradėjęs gyventi kaip žmogus (*quasi hominem*). Vargas tuštybei! Rūmai su savo paauksuotais portikais, Nerono Auksiniai rūmai netrukus buvo palaidoti, praktiškai sulyginti su žeme, o jų vietoje iškilo didžiosios termos; Titas ir Trajanas jas čia pastatė iki 104 m. tarsi besikeičiančių laikų liudininką. Tačiau išlikusių didingų palaikančiųjų skliautų ir galerijų

pakanka, kad suvoktume to statinio didybę ir sudėtingumą. Kolonados dengė iš priekio atviras ilgas *selaria*, arba sėdimųjų kambarių, eiles; kambarių, kitados išklotų marmuru ir išpuoštų skulptūromis. Netoli fasado vidurio buvo ryški daugiakampė alkova, arba „saulės kiemas"; tokia pavaizduota gerai žinomoje freskoje iš Lukrecijaus Frontono namo Pompėjuose (*il. 126*). Gretimą daugiakampę salę vėsino vanduo, kaskadomis sruvęs laiptais žemyn, – pagal madą, užbėgusią už akių XVI a. mogolų rūmams ir sodams. Už jos buvo peristilinis kiemas, salė su cilindriniais skliautais, nimfėjus ir kiti kambariai bei koridoriai. Šiuos vidinius kambarius puošė stiuko paveikslai, kuriuos tyrinėti Rafaelis siuntė savo mokinius. Dalis paveikslų neabejotinai Famulo, kuris, visuomet standžiai susisupęs į togą – netgi kai po kelias valandas per dieną dirbdavo ant pastolių, – šimtmečiais gyveno Plinijaus puslapiuose kaip komiška asmenybė. Vieną valgomąjį Svetonijus aprašė kaip amžinai ratu besisukantį rutulį, – šiek tiek kelianti nerimą formuluotė, pernelyg glausta, kad galima būtų ją teisingai interpretuoti. Ne taip

126 Freska iš Lukrecijaus Frontono namo Pompėjuose, vaizduojanti vilą su portikais ir saulės kiemu; iki 79 m. po Kr.

miglotai istorikas kalba apie dekoravimą brangakmeniais ir perlamutru, apie dramblio kaulo lubas, iš kurių ant apačioje esančių svečių krito gėlės, ir apie kitas lubas, – su vamzdeliais kvepalams purkšti (žr. *Nero*, 31.1–2). Vienaip ar kitaip, Nerono rūmai susilaukė atitinkamų spaudos atsiliepimų, – tai labai brangino pats imperatorius. Jų apatinio aukšto liekanos vertos patyrinėti iš naujo.

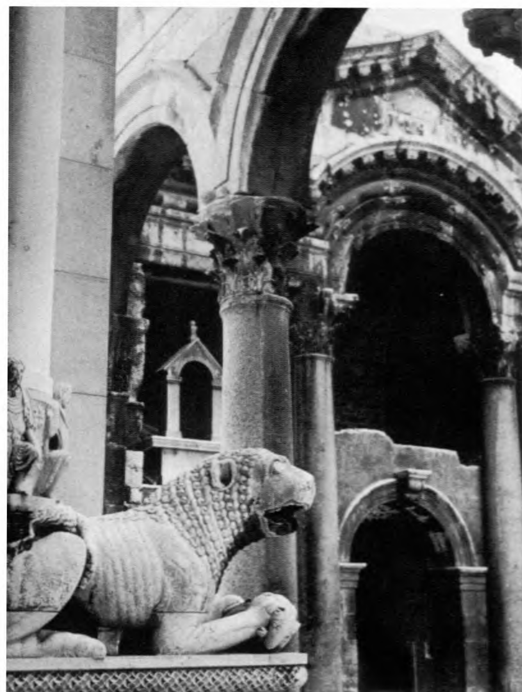
Rūmai įpėdiniai, Domiciano pastatyti Palatino viršūnėje, atrodo ne tokie lengvabūdiški, nors ir gana išlaidūs – tik paprastesnio ir labiau miestui įprasto stiliaus – su vienas kitą keičiančiais kiemais bei salėmis, su didelės sienos supamu panašiu į hipodromą sodu. Tačiau nesvarbu, ar šiuos ankstyvuosius poaugustiškojo laikotarpio rūmus šiek tiek varžė kalno viršūnė, ar jie driekėsi per miestą arba kaimą lyg erdvūs kaimiški dvarai, – visi jie priklausė amžiui, pasižymėjusiam išlaidžia gerove ir negincijamu saugumu, o raišką nulemdavo išpuoselėtas polinkis pasirodyti. III a. antrojoje pusėje visa tai jau virto atgyvena. Dabar gyvasis imperatorius buvo tapęs aukščiausiu dievu ir pasitraukęs iš pasaulietiško gyvenimo, vergiško ir kartu nesaugaus – šios dvi savybės gana dažnai sudaro anaiptol ne šventą sąjungą. Architektūroje šį pasitraukimą atspindi išlikusi nesugriauta ypač reikšminga tvirtovė-rūmai.

Kroatijos pajūryje, senovinės Salonos apylinkėse, senesnieji Splito (arba Spalato ar Spoleto) miesto namai bei parduotuvės grūdasi, spaudžiami aukštos gynybinės sienos, juosusios rūmus, į kuriuos 305 m. po Kr. pasitraukė imperatorius Dioklecianas[51] (*il. 127*). Vaizdingame aptvare galima įžvelgti nemažą pradinio plano dalį; nuostabus pasitraukimas iš vis svetimesnio pasaulio persipina su tolimos prabangos atributais. Plotą rėmina masyvūs stačiakampio plano gynybiniai įtvirtinimai, užimantys 155×183 m plotą, – 18 m aukščio ir 2 m storio sienos, su kvadratiniais bokštais; tik prie atgręžtų į pakrantę vartų stovi aštuoniakampiai bokštai. Aptvertą vietą į keturias dalis dalijo gatvės su kolonadomis; tarp jų buvo įsiterpę imperatoriaus apartamentai, stovėję už atgręžtos į jūrą sienos, ir didžiulė salė su kupolu dengtu vestibiuliu, orientuotu pagal šiaurės–pietų gatvės liniją; visi šie statiniai – virš įspūdingų laikančiųjų skliautų, atrastų visai neseniai. Tarp vestibiulio ir centrinės kryžkelės iš abiejų gatvės pusių stovėjo aukštos korintinės kolonados su

127 (*viršuje*) Didžiulių įtvirtintų Diokleciano rūmų Splite rekonstrukcija. Apie 300 m. po Kr. pastatyti rūmai užėmė maždaug 3 ha plotą

128 (*kairėje*) Sienų tapyba Misterijų viloje Pompėjuose. Čia vaizduojama arka, besiskleidžianti tiesiog iš kapitelių; I a. pr. Kr.

129 Diokleciano rūmai Splite; arkos, besiskleidžiančios tiesiog iš korintinės kolonados kolonų kapitelių. 300 m. po Kr.

130 Priemiesčio termos Herkulanėjuje; matyti arkos, besiskleidžiančios tiesiog iš kapitelių; iki 79 m. po Kr.

arkomis, besiskleidžiančiomis iš kapitelių (*il. 129*). Į rytus nuo čia ant 3,3 m aukščio podijaus stovi imperatoriaus mauzoliejus, iš išorės aštuoniakampis, su korintinių kolonų, stovinčių ant atskirų pjedestalų, peristiliu. Masyvias sienas iš vidaus plonina gilios nišos – pakaitomis apvalios ir stačiakampės; tarp nišų korintinės kolonos pagal apvalų planą laiko sujungto antablemento išsikišimus, o virš jų kyla mažesnės kolonos – pakaitomis korintinio ir kompozicinio orderio. Kupolas, kruopščiai sumūrytas iš plytų, yra apskritas iš vidaus ir aštuoniakampis iš lauko. Priešais mauzoliejų – mažytė korintinio orderio šventykla (galbūt Jupiterio), – tetrastilinis prostilis, stovintis ant skliautuoto podijaus ir uždengtas akmeniniu kesonuotu cilindriniu skliautu viršum gausiai dekoruoto karnizo.

Pietiniame, arba atgręžtame į jūrą, aptvaro fasade tarp kampinių bokštų driekėsi didžiulė ištisinė galerija, kiekviename jos gale ir viduryje buvo lodžijos. Galerija turėjo 42 arkinius langus; tarp jų esančios

plokščios iškyšos laikė rėminančias supaprastinto korintinio stiliaus kolonas, remiančias antablementą, horizontalų kaip įprasta, tačiau dviejose vietose išlenktą arkų. Čia pirmą sykį architektūros istorijoje pasirodo kolonos su iškyšomis. Tokios ypatybės kaip ši, arba arkų, besiskleidžiančių tiesiai iš kapitelių, monumentalus pritaikymas – būdas, iš tiesų dar I a. pr. Kr. pavaizduotas Misterijų viloje (Villa dei Misteri) Pompėjuose (*il. 128*), o II a. naudotas statyboje – tiek Pompėjuose (Casa della Fortuna), tiek Herkulanėjuje (Priemiesčio, arba Pakrantės termos)[52] (*il. 130*). Tačiau šios priemonės nebuvo visapusiškai taikomos iki kur kas vėlesnių laikų – tad jos stato Spalato rūmus ant naujos architektūrinio mąstymo stadijos slenksčio. „Romėniška" jau aiškiai liejasi į „romaniška".

ARKOS IR INŽINERIJA

Linkstama brėžti sutartinę griežtą ribą tarp meno bei architektūros ir taikomosios inžinerijos. Taip elgtasi Isambardo Kingdomo Brunelio (1806–1859) laikais; o dar aiškiau – ir Romos laikais. Panteonas ir Spalato rūmai buvo akivaizdžiai meniški kūriniai tikrąja to žodžio prasme. Bet ar turėtume atmesti Pont du Gard ir Milvijaus tiltą? Be jų neįsivaizduojama jokia romėnų meno ir išradingumo apžvalga, kad ir kokia glausta.

Gana dažnai teigta, kad romėnai, galėdami neribotai ir neatlyginamai naudotis vergų darbu, stokojo būtiniausių dalykų, lemiančių technologinius išradimus. Tai ne visiškai teisinga. Dar prieš romėnus vergvaldžiai graikai, gyvenę mažesniame ir ne tokiame reikliame pasaulyje, jautė nerimastingą ir džiaugsmingai jaunatvišką pažinimo troškulį; o šis skatino įgimtus sugebėjimus matematiškai mąstyti ir kartais įgaudavo praktinę išraišką. III a. pr. Kr. technologinė Archimedo iniciatyva sukūrė apgulos mašinas, naudotas per Sirakūsų apsiaustį, tačiau jomis neapsiribojo; jo protas žaisdavo su problemomis. Romėnų mąstymas, tiek, kiek jį galima atskirti nuo graikų mąstymo, buvo palyginti viduramžiškas, ribotesnis ir daiktiškesnis; jis tarnavo konkrečiam praktiniam tikslui; jis pats mieliau pasidavė plačiau struktūriškai pritaikomas. Matyt, pernelyg nepabrėždami etruskiško pagrindo, iš tikrųjų galime aptikti ryškių etruskų palikimo pėdsakų.

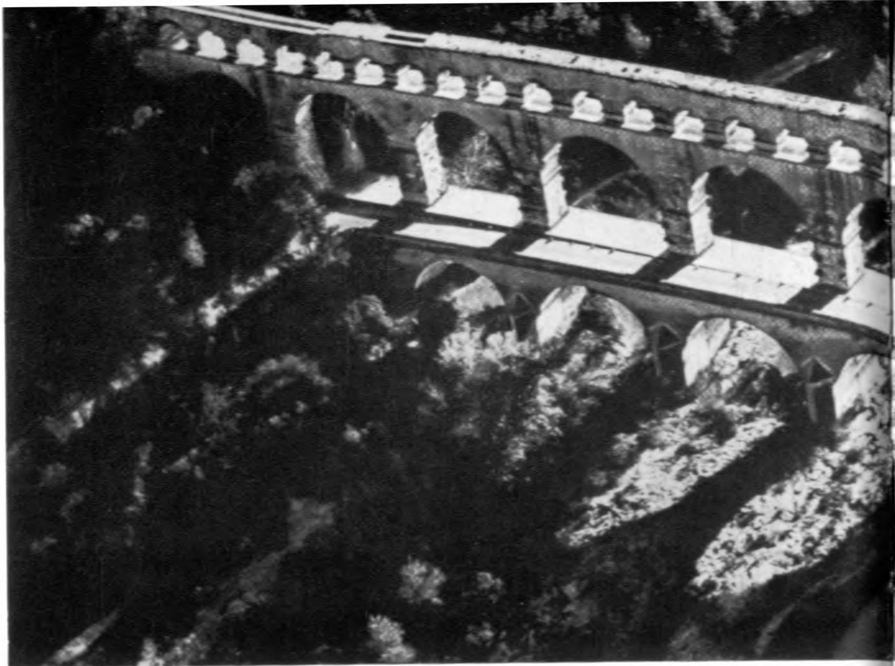
131 Cloaca Maxima žiotys, kur ji įteka į Tiberį. Nors etruskiškos kilmės, Cloaca iš dalies priskirtina Augusto laikotarpiui (27 m. pr. Kr. – 14 m. po Kr.)

Šiuo atžvilgiu dėmesys ypač buvo kreipiamas į dvi sritis, kurioms etruskai padarė poveikį.[53] Viena jų – kelių tiesimo technika, iš tiesų buvusi labiau etruskiška nei graikiška, iki tapdama romėniška *par excellence*, tačiau dabar ji mūsų nedomina. Kita – susijusi su hidrauline inžinerija, kurios neprilygstamais meistrais romėnams taip pat buvo lemta tapti. „Etruskišką" Cloaca Maxima (*il. 131*), padėjusią nusausinti tarp Romos kalvų plytinčius slėnius, galbūt iš dalies perstatė Augustas; tačiau nauji tyrinėjimai žinomus neabejotinai etruskiškų uolose iškirstų vandens kanalų pavyzdžius gausiai papildė; visų pirma tai *cuniculli*, arba požeminiai vamzdynai, išvesti iš eilės vertikalių šulinių, kad nukreiptų vandens gyslą. Šį principą veikiausiai įtakojo tokie patys *qanats* arba *foggars*, ilgą laiką buvę įprasti Persijoje bei kaimyniniuose kraštuose: galbūt jie tiesia dar vieną neryškią giją tarp Etrūrijos ir Azijos. Nėra žinių, kad romėnai būtų įrenginėję savo vamzdynus būtent šitaip, nors tiesių uoloje iškirstų kanalų netrūksta; garsus jų graikiškasis pirmtakas – didysis 335 m ilgio vandens tunelis, kurį kaip akveduktą iškasė Polikratas Samietis antrojoje VI a. pr. Kr. pusėje.

Tačiau dabar mus domina ne šie požeminiai darbai, o monumentalūs tiltai, kuriais romėnai atvesdavo savo miestams geriamąjį vandenį per plačius ir gilius slėnius pritaikę tiesioginį nuolydį arba sifonų sistemą. Vitruvijus yra aprašęs (8.6), kaip pritaikomas dėsnis, kad vanduo pasiekia savo paties lygį. Geriausi realūs pavyzdžiai – Marcijaus akveduktas (144 m. pr. Kr.), plukdęs vandenį į Romą, bei kitas – į Lioną, per Garonos, Bonano ir Brevenos slėnius: užuot statę plačius horizontalius tiltus, inžinieriai nukreipdavo vandenį slėnių pakraščiais, nuokalnėse paskirstydami jį į daugybę vamzdelių, kad sumažėtų slėgis.[54] Buvo apskaičiuota, kad tam sunaudota daugiau nei 12 000 tonų švino. Kad ir kokia hidraulinė sistema būtų buvusi taikyta, tarp šių sausumos vamzdynų esama nemažai pačių įspūdingiausių statinių, likusių nuo Antikos, – ar tai būtų didingų atskirų arkų procesija, kaip Mece arba Tunise (*il. 133*), ar dviem aukštais išdėstytos arkų eilės, kaip Segovijoje į šiaurę nuo Madrido (*il. 134*), ar triguba tobulų vertikalių proporcijų arkada, kaip didžiausio iš visų akveduktų – Pont du Gard netoli Nimo – monumento, sujaudinusio Stendhalį lyg „didinga muzika“. Čia regime arkos apoteozę, arkos, kurią vartojant rodytas geras taikomasis skonis, – šis romėnų talentas inžineriją pakylėjo iki meno. Nei graikai, nei etruskai šioje srityje nebuvo jų pirmtakai nei varžovai.[55]

Ne tokie išradingi tiltai geriausiu atveju atskleidžia meistrišką gebėjimą valdyti erdvę – ne tokį įspūdingą, tačiau galimą palyginti gebėjimą. Įprastą romėnų tiltą sudarė plytinės ir akmeninės atramos, remiančios plokščią medinę horizontalią perdangą. Esama įrodymų, kad ir etruskai naudojo šį metodą.[56] Vien Milvijaus, ar Mulvijaus, tiltas Romoje (*il. 135*) pergyveno ir senąją, ir naująją rekonstrukcijas, kad parodytų savo pradinio projekto jėgą bei grakštumą. Šis tiltas su grėsmingais vandenskrodžiais ir pagal dydį išrikuotomis arkomis (plačiausioji – 18 m skersmens) demonstruoja ankstyvą romėnų architektūrinės inžinerijos brandą. Jis buvo pastatytas iš nesurišto tufo ir travertino.

Ne taip smarkiai restauruotas – didingas granito tiltas, nutiestas per Tacho (Tagus) upę Alkantaroje (*il. 136*), netoli Ispanijos ir Portugalijos sienos, maždaug 106 m. pr. Kr., Trajano laikotarpiu. Dviejų

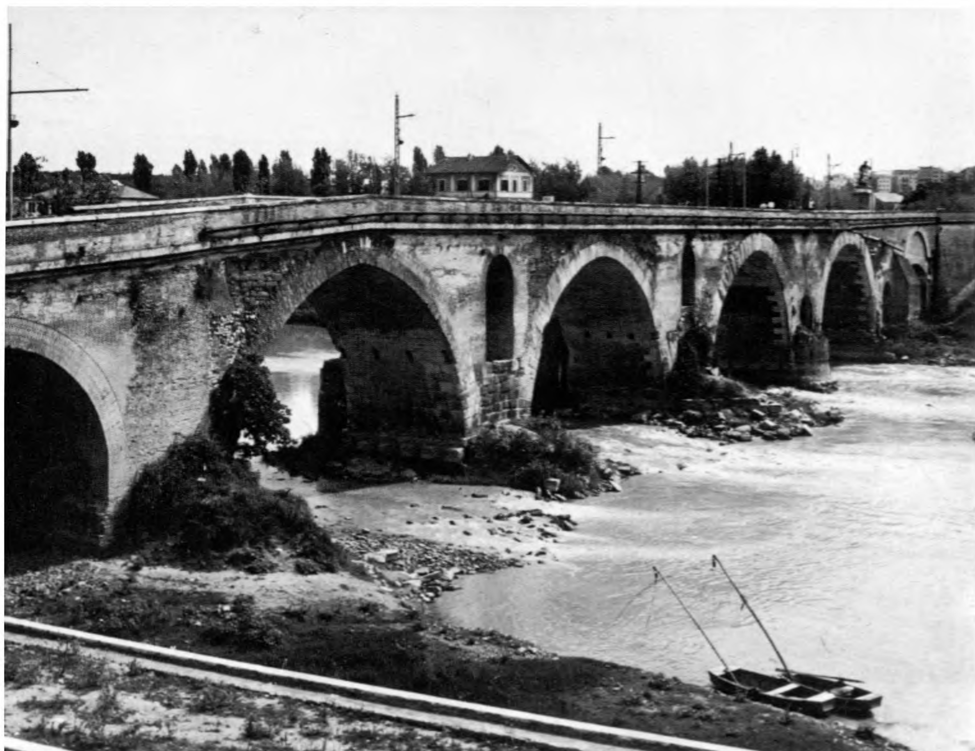

132 Didingasis triaukštis Pont du Gard netoli Nimo (pastatytas 14 m. po Kr.). Vanduo buvo plukdomas aukščiausiojo arkų aukšto viršumi, maždaug 55 m virš upės

133 Masyvios akvedukto, esančio tarp Zaguano ir Kartaginos, arkos

134 Dvigubų arkų akveduktas Segovijoje, pastatytas 10 m. po Kr.

135 Milvijaus tiltas Romoje; jo pusapvales arkas remia masyvios atramos ir saugo vandenskrodžiai. Pastatytas 109 m. pr. Kr. iš nesurišto tufo ir travertino

vidurinių arkų skersmuo siekia apie 27 m, o šoninės arkos, palengva mažėdamos, susijungia su siauro tarpeklio kraštais. Viadukto viduryje – arka Trajano garbei; viename jo gale stovi maža šventyklėlė – galbūt, kaip spėjama, tilto statytojo, kažkokio Gajaus Julijaus Lacero (Gaius Jullius Lacer), kapas, nors įrodymų nėra. Pakaks pasakyti, kad pats tiltas yra garbingas paminklas nuoširdžiai ir atvirai vaizduotei.

Tokiai mėgstančiai pasirodyti ir pasiturinčiai visuomenei kaip romėniškoji tereikėjo vieno žingsnio, kad, išmokus išnaudoti funkcines arkos galimybes, būtų pereita prie monumentalios atskirybės. „Triumfo arkos" tapo imperijos simboliu. Daug keliavę imperatoriai, tokie kaip Trajanas, Hadrianas ar Severas, išbarstė jas po visą romėniškąjį pasaulį. Vien Romoje žinoma buvus daugiau kaip penkiasdešimt;

136 Tiltas per Tacho upę Alkantaroje, pastatytas 106 m. po Kr. iš granito. Vidurinės arkos – daugiau nei 27 m skersmens

Triumfo arkos ir Marmurinės Londono arkos pramočių iš tiesų knibždėte knibždėjo. Ne kartą jų pretenzinga ir nepraktiška išorė traukė *Herrenvolk* dvasią prabangiais savo ornamentais, iškiliais savo „skelbimais". Tačiau atmesdami šias arkas, pasak vieno romėnų architektūros aprašinėtojo, tarsi „kitą ypatingą nepatrauklų romėnų išradimą", nepakankamai įvertintume jų, kaip iškalbingos ir galingos to laikotarpio mentaliteto išraiškos, reikšmę. Jos, kaip ir aiškiai įrašytos, gražios ir glaustos dedikacijos, atspindi asmenybės kultą, glūdintį imperijos idėjos esmėje. Šių arkų vieta istorijoje – toli gražu ne eilinė.

Iš tiesų jas pradėta statyti tada, kai imperijos idėja dar nebuvo įsikūnijusi, nors jau aktyviai formavosi. Pirmosios paminėtos memorialinės arkos priklauso II a. pr. Kr.; jų pradžia – 196 m., kai L. Stertinijus,

137 Triguba arka Timgade, pastatyta II a. po Kr. ir pakeitusi aiškesnės paskirties vakarinius kolonijos vartus

kaip pasakoja Livijus (33.27), savo ispaniškąsias pajamas skyrė pastatyti dviem arkoms: vienai – galvijų turguje (Forum Boarium), kitai – Didžiajame cirke (Circus Maximus). Akivaizdu, kad tai nebuvo nauja idėja; atrodo, Cirke arka iškilo ant buvusios *spina*, arba centrinės pertvaros, tad iš pradžių neturėjo praktinio arba iš dalies praktinio tikslo, kurio ankstyvojoje stadijoje būtų galima tikėtis. Žinomos trys šiame kuriamajame amžiuje pastatytos arkos, – prisiminkime: tame amžiuje Romai atiteko Kartagina bei Korintas, o žmonių galvose buvo begimstą vienokie ar kitokie nauji išradimai (taip pat ir revoliucingas plytų bei betono naudojimas stogams ir kupolams statyti). Tačiau įsigalėjusiu papročiu ir būdingu imperijos scenos bruožu arkų statyba tapo tik Augusto principato ir jį sekusių įpėdinių laikais. Dar trečiajame I a. po Kr. ketvirtyje Plinijus Vyresnysis, vertindamas istoriko žvilgsniu, galėjo apibūdinti arką kaip *novicium inventum* – „naujamadišką išradimą“ (*Nat.* 34.12.27).

138 Keturskliautės Septimijaus Severo triumfo arkos Leptis Magnoje rekonstrukcija. Ji buvo pastatyta 200 m. po Kr. ir stovėjo pagrindinėje kryžkelėje

Galima akcentuoti netaikomąjį šių arkų pobūdį, tačiau esant progai joms galėjo būti parenkama vykusi vieta. Timgade, Alžyre, aiškią paskirtį turinčius vakarinius Trajano kolonijos vartus taikos metu pakeitė atvira triguba arka (*il. 137*). Antalijoje, pietinėje Turkijoje, kita atvira triguba arka, tik Hadriano garbei, jau stovėjo vietoj helėnistinių rytinių vartų. Verulamijuje, Britanijoje, triumfo arka veikiausiai užėmė abiejų pagrindinių Flavijaus miesto vartų vietą (Watling gatvės linijoje), galbūt dar iki praplečiant miesto plotą naujais gynybiniais įtvirtinimais antrojoje II a. pusėje. Tokiais atvejais pro arkas turėjo arba galėjo judėti tam tikra eismo dalis, nors bent jau labiausiai į pietus nutolusią Verulamijaus arką supo didžiulis išgrįstas plotas. Kai kur kitur (pavyzdžiui, Aostoje, Akvine, Kanozoje, Jeraše) arka apžergia artimiausią kelią šiek tiek toliau nuo miesto sienų ir galėjo sutapti su *pomerium* išorinėje gynybinės sienos pusėje. Tokiais atvejais, be abejo, paprastai būdavo judama pro arką. Be to, tokios

procesijos, kokia pavaizduota ant Tito arkos Romos forume (*il. 139*), neabejotinai voromis žygiuodavo pro kai kurias arkas, stovėjusias ant nustatyto maršruto kelių. Tačiau gana dažnai bet koks didesnis eismas būdavo stabdomas. Tiberijaus bei Septimijaus Severo arkas (ir stovinčias Romos forume) saugojo laiptai. O Septimijaus Severo arka Leptis Magnoje, Tripolitanijoje (*il. 138*) stūkso lyg sala pagrindinių kelių kryžkelėje; gatvių eismas ją aplenkdavo.[57] Ankonoje arka išdidžiai stovi molo gale, patraukdama žvilgsnį iš sausumos ir iš jūros pusės; tačiau naudos ji teikė ne ką daugiau nei simboliniai „Indijos vartai“ Bombėjaus prieplaukoje. Nėra reikalo ieškoti dar daugiau pavyzdžių. Triumfo arka iš esmės buvo tik dekoratyvus kai kurių ypač dažnai lankomų vietų priedas: *celeberrimo loco*, kaip skelbia įrašas ant Augusto arkos, anksčiau stovėjusios Pizoje.[58]

Didžioji žinomų triumfo arkų dauguma (ypač vakarinėje imperijos dalyje) turėjo vieną angą (*il. 139*). Šią iš šonų rėmino pritvirtintos arba (nuo II a. po Kr.) atskirtos kolonos ir skulptūriniai paneliai, o iš viršaus vainikavo atikas su iškaltų arba bronzinių raidžių užrašu bei laisvai stovinčiomis figūromis, paprastai iš paauksuotos bronzos, o tarp jų ir kvadriga, traukiama arklių arba (retkarčiais) dramblių. Principato pradžioje jau pasitaikydavo, tiesa, gan retai, trigubų arkų (*il. 140*); pavyzdžiai – 18 m. pr. Kr. pastatyta Augusto arka Romos forume arba netvarkinga Tiberijaus (jeigu skirta tikrai jam) arka Oranže. Tuo atveju atikas būdavo pailginamas ir galėjo sutalpinti platesnę skulptūrinę grupę. Rytinėje imperijos dalyje, kur erdvūs propilėjai buvo tapę nusistovėjusia tradicija, iš dviejų modelių populiaresnė buvo triguba triumfo arka. Tarpinė atmaina – su dviem arkomis – kartais pasitaikydavo Vakaruose, tačiau užfiksuota tik šešetas pavyzdžių.

Vienu ar kitu atveju šie keisti monumentai kartu ir būdingi, ir nebūdingi savosios vietos ir savojo laiko liudytojai. Ieškant vieningo simbolio, kuris atspindėtų visą klestinčios Romos didybę ir puikybę, būtų sunku atmesti šiuos absurdiškus žaislus – triumfo arkas. Neapleidžia mintis, kad didi tauta, – tauta, galėjusi sausinti pelkes ir tiesti kelius, kurie ir šiandien tebėra mūsų keliai, statyti didžiulius akveduktus ir kurti įstatymus, įrašytus mūsų šiuolaikinės civilizacijos

139 Tito arka Romoje, pastatyta 81 m. po Kr., turinti vieną angą. Atiką su iškaltomis dedikacijomis iš pradžių vainikavo bronzinė kvadriga

140 Triguba Konstantino arka Romoje (312–315 m. po Kr.); tarp ją puošiančių reljefų yra kur kas ankstesnio laikotarpio skulptūrų

knygoje, o po gimdymo kančių padovanoti pasauliui didžiąją religiją bei etinį kodeksą, – gal galėjo ir liautis reiškusi pasitenkinimą savimi bei spraudusi jį į bergždžių išradimų rėmus, tokių didingų, tačiau beprasmiškų ir nepritaikomų išradimų, kurie vis dėlto ir toliau laiks nuo laiko dauginosi pagal viduramžišką ir renesansišką pavyzdį. Ši mintis bet kokią pastangą suprasti Romos dvasią daro įdomesnę ir savitesnę.

Skulptūros ir tapybos bruožai

Romos menas, suvokiamas kaip skulptūra ir tapyba, čia bus nagrinėjamas itin glaustai, labai atsirenkant,[59] tačiau žvilgsnio į tam tikrus jo bruožus galbūt pakaks užuominai apie savitesnes jo ypatybes ir nuopelnus estetinei raidai. Tiek fizinės, tiek protinės raidos kelias niekada nėjo tiesiai ir sklandžiai; jame sutinkamos Romos meno nesėkmės, svyravimai ir abejotini nukrypimai, visiems pripažįstant, atrodo tokie pat svarbūs (ir dažnai taip pat įdomūs) kaip ir laimėjimai. Tačiau laimėjimai buvo nepaprasti ir reikšmingi.

Pradžioje tebūnie leista pažymėti, kad frazė „Romos menas" iš esmės yra abstrakcija, kurioje neteisingai vartojamas vietovardis. Tai pernelyg gremėzdiškas simbolis išreikšti jungtinėms protų pastangoms, ateinančioms iš kuo įvairiausių aplinkų – nuo Atlanto miglų iki kaitrios Azijos saulės, susitelkiančioms į besimainantį idėjų raizginį – nuo taikaus helenistinio džiaugsmo iki suvaržyto Viduramžių įkvėpimo. Ši frazė iš tikrųjų galioja tik tiek, kiek išreiškia epochą ir sukurtą struktūrą, teikusią tai epochai reikalingas priemones ir galimybes. Šioji frazė neturi nieko panašaus į paprastą termino „Graikijos menas" reikšmę, termino, taip pat jungtinio, tačiau aprėpiančio siauresnę geografinę erdvę, vientisesnę kultūrą ir glaustesnes estetines sąvokas, būdingas ankstesniajam periodui. Trumpai tariant, Romos menas yra įvairialypis rezultatas, turintis daugybę konkrečių kūrybinių centrų, iš jų – Aleksandriją, Antiochiją, Atėnus ir, be abejo, pačią Romą, kuri iki pat III a. pabaigos atliko pasaulio centro ir atspindžio vaidmenį.

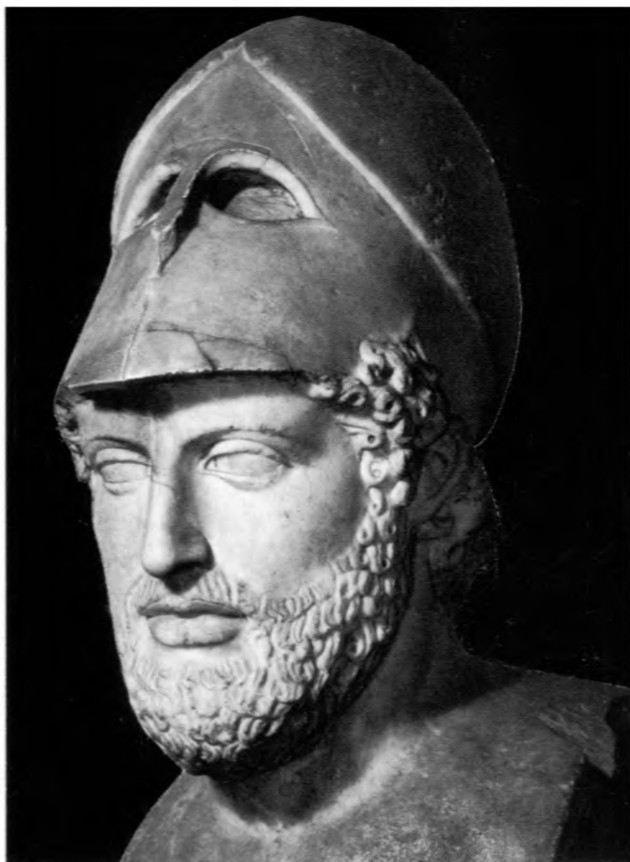
Siūlau pirmiausia atsirinkti iliustravimui tris svarbiausias Romos meno (vartojant terminą apibrėžtąja prasme) pasiekimų sritis: portretinį vaizdavimą, pasakojamąjį vaizdavimą ir peizažą. Paskui reikėtų paminėti romėną patroną – senovės ar to meto menininkų bei amatininkų darbų kaupėją; galiausiai – klasikinio meno įtaką barbariškiems Romos imperijos pakraščiams ir tolimoms civilizacijoms.

„Neįmanoma įsivaizduoti nė vienos graikų statulos, dalyvaujančios protingame pokalbyje." Šiame tradiciniame *mot* slypi svarbi tiesa: helėnų idealas buvo tobula *forma*, nedaug teturinti gyvo intelektinio ar emocinio turinio. (Medūza ar kentauras galėjo „dėvėti" grimasą tarsi teatre reikalingą bruožą, lygiai kaip Sofoklio dramoje vaidinęs aktorius galėjo dėvėti abejingą tragedijos kaukę. Bet tai nėra tikrosios išimtys.) Gražūs jauni Partenono frizo vyrai – visiškai abejingi aplinkai; tarp jų nėra jokios sąmoningos sąveikos, netgi kai jie kovoja su užsispyrusiu jaučiu. Jie neužmiršo, kad vaikų menui, su kuriuo jie (nepaisant viso techninio įmantrumo) vis dar tebėra labai susiję, rūpi bendrieji metmenys, o ne individualus mąstymas. Kitame šimtmetyje Praksitelio Hermis vis dar nepastebi triukšmaujančio vaikiščio ant savo rankos.

Toks pat ir helėnų portretinis vaizdavimas. Mus pasiekęs Kresilo Periklis (*il. 141*) rodo ne daugiau proto negu kirpėjo manekenas. Jis neprimena individualaus kūrybingojo proto, dovanojusio mums V a. Atėnus. Pirmoji būdinga užuomina apie graikų portretą dabartine prasme, – jei galima pasitikėti pastaba, abejotinai priskiriama Lukianui, – būtų IV a. skulptoriaus Demetrijo darbas – Korinto karvedžio Pelicho portretas; karvedys buvęs pavaizduotas kaip „storapilvis, praplikęs, pusiau teprisidengęs drabužiais, su iššokusiomis venomis". Tariamasis Lukianas priduria, jog Demetrijas buvęs veikiau „žmonių dirbėjas" nei „skulptūrų dirbėjas". Jei taip, Demetrijas pradėjo naują estetikos raidos etapą.

Tačiau jis nebuvo vienintelis. IV a. pr. Kr. iš tikrųjų sutampa su nauju asmens vertės įsisąmoninimu. 351 m. Halikarnase keletas garsiausių to meto skulptorių ėmėsi darbo – didžiojo antkapinio monumento Mausolui, Mažosios Azijos pakrantės srities Karijos valdovui, – monumentui bus lemta tapti vienu iš Septynių pasaulio stebuklų. Tarp jo liekanų, saugomų Britų muziejuje, – puiki didžiulė statula, tikriausiai paties Mausolo, perteikianti jo ramią, tvirtą, didingą, beveik „hadrianišką" laikyseną. Net turint galvoje, jog portretas galbūt idealizuotas, jau tolstama nuo Kresilo sukurto „besmegenio" Periklio link kūniško, tikroviško vaizdavimo. Ši kryptis didesnio pritarimo sulaukė po keleto metų, kai Lisipas ir jo kolegos suteikė Aleksandrui Didžiajam

141 Periklį vaizduojančios marmurinės graikų skulptoriaus Kresilo hermos romėniška kopija; V a. pr. Kr. vidurys. Gyvybingas dokumentinis Romos menas – visiška tokio idealizuoto portreto priešingybė

visuotinai paplitusią išraišką. Tarp stambaus kaklo ir banguotų plaukų kupetos pavaizduoti energingi bruožai – įtikinami ir tinkantys blankaus egalitarizmo, būdingo graikų miestams-valstybėms, griovėjui ir tikrajam asmeninio autoritarizmo, būdingo pasaulinei Romos valstybei, architektui. Jie iškalbingai liudija apie herojų, kuris, kaip vienas iš neabejotinai svarbiausių istorijos asmenų, Viduramžiais užėmė nuolatinę vietą Devynių narsuolių grupėje.

Helėnizmo epochai buvo lemta rasti savo logišką tęsinį (estetine prasme) vėlyvojoje Romos respublikoje ir Romos imperijoje, kaip ir daug kur kitur. Helėnizmas sukūrė klimatą, kuriame Roma (plačiausia prasme) turėjo brandinti naujų idėjų sėklas. Tos sėklos buvo surankiotos iš daugelio vietų, – žinoma, iš pačios Graikijos ir iš Rytų, tam tikru mastu – ir iš Etrūrijos, kuri savo ruožtu buvo pasiskolinusi graikų įgūdžius

bei išradimus ir juos pakeitusi. Bet vėlgi nesistenkime pernelyg tiksliai apibrėžti „romėniškojo" viseto kilmės. Visuma dažniausiai reiškia kažką daugiau nei vien atskirų jos dalių sankaupą: visada reikia atsižvelgti į laiką ir evoliucinius pokyčius, – lemiamuosius, nors ir mažiau apčiuopiamus veiksnius.

Taigi kai romėnų portretui, – esančiam tarp nuostabiausių meno istorijoje, – priskiriamas tam tikras išskirtinai etruskiškas įkvėpimas, kaip kad neretai atsitinka, privalome būti atsargūs. Be abejo, dažnai cituojamas italikų paprotys kaupti pomirtines kaukes tikrai prisidėjo prie portreto kulto. „[...] vaške įspausti veidai būdavo statomi atskirose spintose, kad atvaizdai galėtų lydėti giminaičio laidotuves (*il. 142*) ir kad visada, kam nors numirus, susirinktų visi kada nors gyvenę jo šeimynos žmonės" (Plinius, *Nat.* 35.2.6). Šis paprotys apibendrina realistinį romėnų dėmesį asmeniui kaip ypatingam savo rūšies atstovui; dėmesį, kuris įgys tolesnę išraišką vėliau, II a. po Kr., kai mirusiųjų deginimą visuotinai pakeis laidojimas, taip pabrėžiant „stiprų ir aistringą įsitikinimą individo išlikimo realumu".[60]

Tačiau visa tai galėjo ir nepadaryti ryškesnio poveikio meno istorijai, jei klasikinio pasaulio mąstymas, pradedant nuo antrosios IV a. pr. Kr. pusės, nebūtų vis labiau rengęsis naujam individualizmui – tiek politikoje, tiek religijoje, tiek estetikoje. Filosofijoje tą pačią kryptį išreiškė Aristotelis ir jo įpėdiniai. „Po Aristotelio graikų filosofija vis labiau domėjosi asmeniu, o ne visuomene." Jai „labiausiai rūpėjo rasti teisingą gyvenimo būdą atskiriems žmonėms."[61] Estetinės formos požiūriu, apibendrintas ir idealizuotas eskizas buvo bepradedąs pamažu nykti ar gana logiškai įgauti lankstesnes formas, pasižyminčias individualiu mąstymu, jausmu ir patirtimi. Romėnų portretas pagarsėjo III a. pr. Kr. pabaigoje, ir per šešetą kitų šimtmečių sukaupė nuostabią galeriją, vaizduojančią vyrus ir moteris, priklausiusius visiems sluoksniams, pradedant imperatoriumi ir baigiant amatininku. Jų įvairovę ir gyvybingumą gali priminti keletas pavyzdžių.

(a) Ankstyvąjį romėnų portreto suklestėjimą geriausiai iliustruoja reljefai, priskiriami Ara Pacis Augustae – aukurui, pastatytam Marso lauke (Campus Martius) Romoje 13–9 m. pr. Kr., siekiant įamžinti pergalingą Augusto grįžimą 13-aisiais. Dabar tarp Augusto mauzoliejaus

142 Statula, vaizduojanti patricijų, laidotuvių procesijoje nešantį savo protėvių biustus. Tokie atvaizdai skatino romėnų portretinio vaizdavimo meno raidą. I a. pr. Kr.– I a. po Kr.

ir Tiberio vykusiai atkurtas kone visas monumentas (*il. 143*) ir uždengtas gaubtu. Jį sudaro ant podijaus užkeltas altorius, iš šiaurinės ir pietinės jo pusių pristatytos aukštos pertvaros, prie jo veda laiptai iš vakarinės pusės. Iš išorės ant pertvarų iškaltos reljefinės natūralaus dydžio

143 Ara Pacis Augustae – didžiulis marmurinis aukuras, pastatytas 13–9 m. pr. Kr. Marso lauke Romoje

figūros: pietinėje pusėje vaizduojamas Augustas ir jo imperatoriškoji šeima, šiaurinėje – magistratai, senatoriai ir religinių brolijų nariai, kai kurie – su žmonomis ir vaikais. Išsirikiavę procesijos figūros stabtelėjo prieš žengdamos įėjimo link. Kai kurios atrodo deramai įsigilinusios į pokalbį; matyt, ne visos – antrajame plane pavaizduota gobtuvu prisidengusi moteris, apytikriai tapatinama su Augusto seserimi, deda pirštą prie lūpų, tyliai priekaištaudama priekiniame plane plepančiai porelei (*il. 146*). Ypač gyvybingi atrodo maži vaikai, reiškiantys nuoširdų domesį ar nuobodį – vienas mažulis čiumpa šalia stovinčio vyro togą ir aiškiai trokšta, kad jį pakeltų ant rankų (*il. 145*). Tačiau visi panašūs

įvykiai paklūsta visa apimančiai reginio didybei; tame reginyje dalyvaujantys tuometiniai gyvi žmonės (kai kuriuos iš jų vis dar galima atpažinti) yra „įstrigę marmure tokie, kokie buvo tą 13 m. pr. Kr. birželio ketvirtosios akimirką.“[62]

Reljefai buvo vadinami „šaltais“, teigta, esą juos įkvėpusios „ne kuklios respublikos laikų skulptūrinės procesijos, bet didžioji ant Partenono pavaizduotoji Panatėnajų procesija.“ Abi pastabos šauna pro šalį. Jei šios skulptūrinės figūros šaltos – tuomet tas abejingumas iš ramios, pasitikinčios, rūpesčių nekamuojamos visuomenės, kuriai jos atstovauja. Jeigu jos primena panatėnajiškąjį Partenono frizą – tai tik todėl, kad abu kūriniai vaizduoja į apeigas suplaukusią minią. Tačiau monotonišką Partenono beasmeniškumą visiškai pakeičia asmeniški kiekvienos Augusto amžiaus figūros bruožai. Kartoju tai, ką sakiau pratarmėje: Partenonas – puikus religinis pastatas su pusiau paslėptu ceremoniją vaizduojančios piktografijos pavyzdžiu; Ara Pacis iš esmės yra iškilmingai švenčiančiųjų portretų galerija, pridengianti aukurą, tačiau vyraujanti reginyje. Du didžiuosius kūrinius skiria daugiau nei keturi raidos šimtmečiai. Tai du priešingi estetiniai poliai.

Iliustracijoms pasirinktose plokštėse (*il. 144, 145, 146*) vaizduojamos būdingos pareigūnų su šeimomis grupės. Žvilgsnis lengvai slysta nuo žmogaus prie žmogaus, ar tai būtų ištisinis priešakinio plano reljefas, ar subtiliai paskirstytas antrojo plano bareljefas. Ir kūrinyje dėmesys nėra dramatiškai telkiamas į imperatoriaus asmenį. Šiek tiek pasistengus, prie vakarinio pietinės pertvaros galo galima jį atpažinti, vainikuotą ir paslėptą. Čia jis – tik *primus inter pares*; jau susiduriame su asmens garbinimu, tačiau jis dar nepasiekęs melodramatiško vėlesniųjų amžių kraštutinumo. Jei suvoktume Augusto laikus – jo kuklius gerus papročius ir santūrų pasitikėjimą savimi – kaip vieną dokumentą, Ara Pacis Augustae ir būtų toks dokumentas.

Čia norėčiau tarti dar keletą žodžių šiuo labai svarbiu asmens garbinimo klausimu. Skulptoriui, kūrusiam Ara Pacis, imperatoriaus bruožai rūpėjo ne daugiau nei Tiberijaus ar Agripos, eilinio šventiko ar senatoriaus bruožai. Po šimtmečio visa perspektyva jau patiria reikšmingą ir teatrališką permainą. Romos forumo pradžioje pastatytoje Tito arkoje (81 m. po Kr.) šlovinamas imperatorius iškyla netgi

144 Ara Pacis šiaurinės pertvaros frizo, vaizduojančio senatorius ir pareigūnus, detalė. Skulptorius sukūrė gyvus ir realistinius vaizduojamųjų portretus

aukščiau už jį vainikuojančią Pergalės deivę, o jo iškilmių vežimas nenatūraliai perkreipiamas, kad imperatoriaus veidas būtų parodytas tiesiai iš priekio (*il. 166*). Antrojo plano figūros vis dar techniškai paskirstytos, nors kur kas sėkmingiau, negu Ara Pacis antrojo plano figūros. Tačiau čia atsiskleidžia visiškai naujas pasaulis. Praėjus dar daugiau nei šimtmečiui, kaip pamatysime (p. 190), šią kryptį sustiprina ir papildo Severą vaizduojantys Leptis Magnos Tripolitanijoje reljefai (*il. 178*). Kas gi atsitiko?

Vakarietiškas asmens garbinimas susimaišė su rytietiška stabmeldyste. Severo laikais (apie 200 m. po Kr.) ši Rytams būdinga tendencija reiškėsi dviem būdais. Pirmasis – kai svarbiausiąjį asmenį perdėtai išryškina kitos „gyvojo paveikslo“ figūros, pavaldžios ir sutelktos į vieną tašką. Antra, šiek tiek paradoksaliai stiprėja tendencija visas figūras vaiz-

145, 146 Ara Pacis reljefų detalės: mažas vaikas čiumpa šalia stovinčio vyro togą ir aiškiai trokšta, kad jį pakeltų; tuo tarpu moteris, pridėjusi pirštą prie lūpų, tildo plepančią porelę

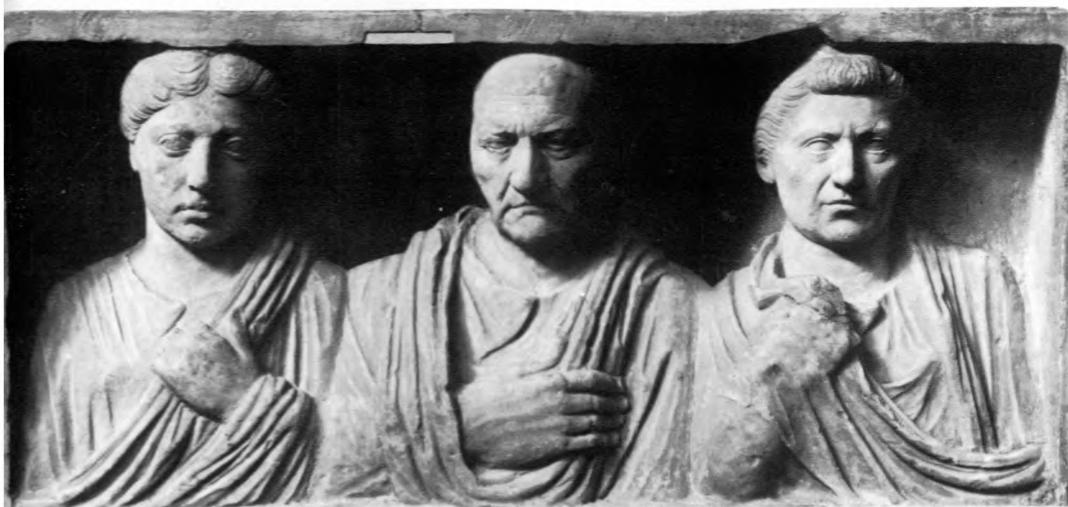
duoti atsigręžusias veidu į žiūrovą. Abiejų šių bruožų ištakos Rytuose. Jas galima išvysti Dūra Europo prie Eufrato reljefuose ir tapyboje bent jau nuo I a. po Kr.[63]

I ir II a. po Kr. ar netgi anksčiau šie bruožai pasirodo Palmiros reljefuose[64] (*il. 147*). Vėlgi, sumišę su vakarietiškais elementais, jie ypač išryškėja 203 m. pr. Kr. pastatytoje keturskliautėje Leptis Magnos arkoje[65] (*il. 138*). 315 m. jiems bus lemta tapti svarbiu kai kurių Konstantino arką dengsiančių to meto reljefų elementu. Mada neabejotinai

147 Reljefas iš Palmiros (191 m. po Kr.), iliustruojantis partiškąjį frontalumo principą

148 Reljefas iš Palmiros, priskiriamas I a. po Kr. Trys dievai – Aglibolas, Baalšaminas ir Malakbelas – žvelgia tiesiai į žiūrovą Palmirai būdinga frontalumo maniera

149 Antkapinis reljefas, vaizduojantis javų pirklį Ampudijų, jo žmoną bei dukterį. Priskiriamas I a. po Kr.

plito iš rytų į vakarus. Tie patys bruožai, – netgi anksčiau, nei jie šmėsteli partų Dūroje, – jau buvo beišryškį kur kas ryčiau, Šiaurės Indijos budistų mene, Bharhute, Sanchyje ir kitur. Jie yra dalis „Azijos *continuum*" stiliaus, kurio centras buvo Persijos plynaukštės apylinkėse ir apie kurį vėl kalbėsime kituose puslapiuose.

(b) I a. antkapis javų pirkliui Ampudijui, jo žmonai bei dukteriai, dabar saugomas Britų muziejuje (*il. 149*), atrodo lyg kontrastas aristokratiškam Ara Pacis sambūriui, tačiau pasižymi tokia pat pusiausvyra ir tvirtumu. Rimtų, gerbiamų, pasiturinčių Romos pirklių atvaizdais iš tikrųjų galima apstatyti didžiulę paveikslų galeriją. Tie žmonės tikriausiai globojo didžiulį kompetentingų portretus kūrusių skulptorių būrį visoje imperijoje.

(c) Garsus beveik bejausmio realistinio portreto pavyzdys, priklausantis antrajai I a. pr. Kr. pusei, – pagyvenusios moters galva Termų muziejuje (Museo delle Terme) Romoje (*il. 150*). Griežtus veido bruožus pabrėžia reti plaukai, rūpestingai, nors ir lygiomis sruogomis sušukuoti į standų „kuodelį" viršugalvyje.

(d) Komodo biustas (apie 180 m. po Kr.), esantis Konservatorių rūmuose – muziejuje ant Kapitolijaus kalvos, – vienas žinomiausių Romos skulptūros šedevrų (*il. 151*); jį gyvina tas sąmoningas grotesko

150 Antrosios I a. pr. Kr. pusės portretinis biustas. Pagyvenusios moters portretas sukurtas bejausmiu realistiniu stiliumi

151 Imperatoriaus Komodo (180–193 m. po Kr.) portretinis biustas, sukurtas amžininko. Komodas groteskiškai pavaizduotas kaip Herkulis

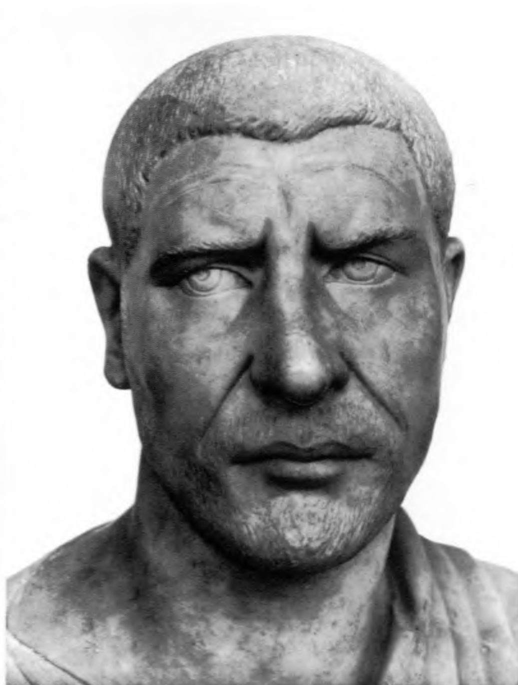
atspalvis, kuriuo labai dažnai pasižymėdavo patys įspūdingiausi portretai nuo Augusto iki Augusto Johno* laikų. Bevalis ir silpnas imperatorius gležnomis rankomis, neryžtingas ir neišraiškus jo veidas, gaubiamas aureolės pomada atsiduodančių plaukų, kuriuos garbiniuodamas kirpėjas šiek tiek persistengė, savininkiškai užsimestas liūto kailis, vėzdas ir mažyčiai „hesperidžių obuoliai" toje smulkutėje išpuoselėtoje rankelėje – rafinuota, tačiau ir brutaliai išraiškinga šarada. Be abejonės, ji žavėjo sadistišką ištvirkėlį, taip tiksliai joje įamžintą. Tikriausiai skulptorius visiškai pasitikėjo savimi; jam padėjo akla vaizduojamojo žmogaus tuštybė.

Beje, meistriškas, gal net šiek tiek perdėtas plaukų ir barzdos sugarbanojimas harmoningai dera prie vis ryškiau perteikiamų akių lėliukių;

* Augustus John (1878–1961) – Velso dailininkas, rafinuotas freskų tapytojas ir portretistas.

152 Senos moters galva iš Tripolitanijos – būdingas grubesnių III a. po Kr. portretų pavyzdys

153 Amžininko sukurtas Filipo Arabo, Romos imperatoriaus (244–249 m. po Kr.), portretinis biustas, gerai atskleidžiantis vaizduojamojo būdą

nuo to laiko joms vaizduoti dažnai naudojamasi šviesos poveikiu, pasitelkiant ryškią V formos išpjovą.

(e) Kaip taikyta ši priemonė, iliustruoja senos moters galva (*il. 152*), saugoma Castello muziejuje Tripolyje (Libija). Galvą galima priskirti III a. pr. Kr.; ji yra tam laikotarpiui būdingo gruboko, tačiau ir gana išraiškingo darbo pavyzdys.

(f) Nuopelnus už tai, kad Romos portretistas nebuvo meilikautojas, galima priskirti jo vaizduotiems asmenims, nereikalavusiems meilikauti. Biustas (Vatikane), vaizduojantis Filipą Arabą (*il. 153*), nesantuokinį pagarsėjusio arabų plėšiko sūnų ir Romos imperatorių 244–249 m. po Kr., be gailesčio atskleidžia nerimastingą, apsukrų, savanaudį valdovą, kuriam viešpataujant buvo švenčiamos 1000-osios Romos įkūrimo metinės (248 m. balandžio 21 d.).

154 Mozaika iš Pompėjų, iš Fauno namo, vaizduojanti mūšį prie Iso. Ji kildintina iš originalaus graikų paveikslo, nutapyto apie 330 m. pr. Kr.

PASAKOJAMASIS VAIZDAVIMAS

Graikų menas buvo linkęs istorinius įvykius perteikti simbolių ir analogijos kalba. Atėniečių ir persų, pergamiečių ir galatų kovos maišydavosi su atėniečių ir amazonių, dievų ir gigantų kovomis, o kulminaciją pasiekė didžiojoje Pergamo aukuro gigantomachijoje apie 180 m. pr. Kr. Nors romėnai ir nebuvo nusiteikę prieš tinkamą progai ir nelabai reikšmingą alegorijos vartojimą, vis dėlto, vaizduodami istorinius įvykius, remdavosi faktais ar bent jau buvo pasaulietiški. Labiausiai juos domino didžiojo romėno – imperatoriaus – šaunumas; imperatorius simbolizavo didybę, kuri reiškė Romą, bet kartu buvo ir smarkiai asmeniška. Žvelgdama į imperatoriaus asmens paveikslą, Roma matė save. Todėl Romos pasakojamoji skulptūra (lygiavertė tapyba beveik visa žuvo) – savotiškas krypčių, ryškiau atsiskleidusių Romos portrete, tęsinys.

Šis romėnų polinkis vaizduoti remiantis faktais, o ne pasitelkiant simbolius, gali siekti Aleksandro Didžiojo kartą, kaip ir daug kas, ką mes apibendrindami nusakome žodžiu „romėniška“. Seniai buvo pripažinta, kad garsioji mozaika (*il. 154*), rasta 1831 m. Fauno name Pompėjuose, vaizduoja Aleksandro mūšį su Darėjumi III prie Iso 333 m. pr. Kr. ir kildintina iš daugiau ar mažiau tam pačiam laikotarpiui, kaip ir vaizduojamasis įvykis, priklausiusio paveikslo. Pastarasis galėjo būti nutapytas arba Filosteno, arba Aristido Tebiečio (abu – žymiojo menininko Nikomacho mokiniai) (žr. Plinius, *Nat.* 35.9.98–99, 110). Plinijus apibūdino Aristidą kaip dailininką, „kuris pirmasis iš visų pavaizdavo sielą ir išreiškė žmogaus jausmo (tai graikai vadina *ethe*), sumaištingus pasikeitimus.“ Iš tiesų siautulinga mūšio scena atvaizduota su

ryškia dramos pajauta ir nuoširdžiai stengiantis apibūdinti joje dalyvaujančius asmenis. Meistriškai naudojant mažas kvadratines akmens plokšteles (*tesserae*) (senesniais laikais šen bei ten grubokai dėliotas), pasitelkiant santūrių pilkšvai rudų spalvų skalę, švelniai perteikiamas šviesos ir šešėlių žaismas, ir ši mozaikinė kopija įtikinamai atkuria savo didingąjį pirmtaką.

Kapitolijaus muziejuje yra išsaugotas tikras istorinio paveikslo, veikiausiai sukurto III a., fragmentas;[66] tačiau pirmiausia reikėtų pasiremti raštiškais įrodymais. Plinijus (*Nat.* 35.7.22) pasakoja, kad 264 m. pr. Kr. M. Valerijus Mesala (M. Valerius Messala) viešai išstatė paveikslą, vaizduojantį Sicilijos mūšį, kuriame jis sumušė kartaginiečius ir Hieroną. 201 m. pr. Kr. panašiai buvo atvaizduotos Scipiono Afrikiečio pergalės Afrikoje,[67] o jo brolis Liucijus pasekė šiuo pavyzdžiu po savo pergalės Azijoje prieš Antiochą III 190 m. pr. Kr.[68] Iš tikrųjų II a. pr. Kr. vieši istorinių paveikslų demonstravimai buvo taip paplitę, kad pasitaikius progai galėjo pasitarnauti kaip savotiška rinkiminė kampanija; pavyzdžiui, kai Mancinas, vadovavęs Romos laivynui Trečiajame pūnų kare ir pirmasis įsiveržęs į Kartaginą, forume išstatė apsiaustį vaizduojančius paveikslus ir pats žiūrovams pasakojo jos detales – šis viešas draugiškumas (*comitas*), pasak Plinijaus (*Nat.* 35.7.23), per artimiausius rinkimus (komicijas) padėjo jam laimėti konsulo vietą!

Šis dokumentinis menas neapsiribojo paveikslu. Realios tikrovės užuominas galėjo perteikti kai kurie skulptoriai, antrojoje III a. pr. Kr. pusėje dirbę Pergame Atalui I ir turėję įamžinti jo pergales prieš galus ar galatus. Tačiau netgi jei garsusis „Merštantis galas“ ir kiti didvyriškus galus vaizduojantys kūriniai iš tiesų yra „Atalo serijos“ kopijos – o tai visiškai įtikėtina, – vis dėlto jie nėra tikrieji Romos istorinės skulptūros pirmtakai. Vienas ankstyviausių išlikusių jos pirmtakų – frizas, pastatytas Delfuose pažymėti Liucijaus Emilijaus Paulo (L. Aemilius Paullus) pergalei prieš Makedonijos Persėją Pidnos mūšyje 168 m. pr. Kr.[69] Jame išsiskiria tautiniai dalyvių rūbai ir karinė įranga – šia prasme remiamasi faktais; tačiau kautynių scena iš esmės vis dar vaizduojama pagal nusistovėjusią graikų tradiciją.

Žinoma, menininkai, kūrę visus šiuos dokumentinius ar pusiau do-

kumentinius kūrinius, dažniausiai buvo graikai arba graikų mokiniai. Tačiau galima dar sykį pažymėti, jog tautybės klausimas tuo metu darėsi vis labiau bereikšmis. Svarbūs buvo du veiksniai. Pirmiausia tai, kad estetinės raidos kelyje menas jau buvo bepasiekiąs tokią stadiją, kai jam iš tiesų ėmė rūpėti atskiro žmogaus išraiška ir šaunumas. Antra, tuo metu atskiras žmogus ir jo šaunumas paprastai buvo siejami būtent su Romos patronu, teikė naują dydį ir naują pavidalą pasauliui aplink jį ir jam pačiam tame pasaulyje. Savaime aišku, šie veiksniai buvo susiję. Naujasis dokumentinis ar pasakojamasis menas neišvengiamai rėmėsi iš graikų paveldėtuoju patyrimu. Tačiau kartu jis veržėsi tiek iš graikiškų normų, tiek ir iš jų raiškos; tai buvo tikrai Romos menas plačiąja prasme, kuria tas vardas istoriškai galioja.

Skulptūroje Romos menas tikro meistriškumo pasiekė, kaip matėme, antrojoje I a. pr. Kr. pusėje. Nuo to laiko jam atstovauja ilgos reljefų eilės; daugelis jų tebepuošia triumfo arkas, tapusias tikraisiais jų namais; kiti – muziejuose, o labiausiai žinomos – gausios reljefų kopijos. Čia nesiūlau leistis tuo išmintu taku; galbūt tik labai trumpam ir tik viena kryptimi.

Romos istorinis menas, siekdamas naujų teisių, įsikibo metodo, meno istorijoje žinomo kaip „tęstinis" stilius [*continuous style*], ir ištobulino jį. Antra vertus, tai nebuvo romėnų išradimas tiesiogine prasme; jo užuomazgos Viduržemio jūros pasaulyje veda mus atgalios, į derlingą Pergamo žemę Mažojoje Azijoje. Čia, viršum kolonados, apsupusios didįjį Dzeuso aukurą (180 m. pr. Kr.), mažesnysis frizas pasakojo istoriją apie legendinį miesto įkūrėją Telefą, kartodamas tą patį būdingą perėjimą nuo scenos prie scenos vieningoje nepadalytoje juostinėje kompozicijoje, – kažkas panašaus į akmenyje sustingdytą animacinę juostą. Tai dar labiau būdinga trumpų siužetėlių sekai, meno istoriko Wickhoffo apibūdintai kaip „pseudotęstinis" stilius, – kuomet herojaus paveikslas kartojasi atskiruose, tačiau nepadalytuose epizoduose, kurie nėra nuosekliai besitęsiantys laike. Šis metodas taikytas ir romėnų reljefuose, ypač ant II ir III a. po Kr. sarkofagų vaizduojant mitologinius siužetus (*il. 155*). Skirtingai nuo grynai „tęstinio" metodo, kai pasakojimas plėtojamas tarsi laikantis tikro nuoseklumo erdvėje ir laike, šiuos vienas šalia kito sustatytus epizodus galima būtų apibūdinti veikiau kaip

155 „Siužetinio“ stiliaus reljefas ant sarkofago; nuoseklūs epizodai vaizduoja, kaip auklėjamas vaikas – nuo kūdikystės iki mokyklinio amžiaus

„siužetinius“ nei „pseudotęstinius“. Tačiau tai subtilus skirtumas, ir čia nėra reikalo į jį gilintis.[70]

Vienokiu ar kitokiu būdu Vakaruose „tęstinį“ stilių galėjo paakstinti (o gal ir ne) *rotulus*, arba pergamento ritinys, naudotas užrašyti pasakojimui. Tačiau to stiliaus idėja turbūt neabejotinai kilusi iš Rytų; galbūt iš kokio nors spėjamo centro Irane, anapus kurio ji šmėkšteli budistų mene dar II a. pr. Kr.[71] Vėliau ji dažnai išryškėdavo III a. po Kr. žydų tapyboje Dūra Europe prie Eufrato[72] ir pateko į krikščionišką paveikslą.

Tuo pat metu radosi grynai romėniškų „tęstinio“ stiliaus kūrinių. Kruopščiai ištobulintas, perkeltas į istorinę plotmę, šis stilius leido nuoseklią didžiosios imperijos raidą įkūnyti ramiame ir iš tiesų nenutrūkstančiame pasakojime. Ir turime pripažinti, – nesvarbu, ar priimtinas mums šis metodas, ar ne, – kad tikslas neabejotinai buvo pasiektas tobuliausioje to meto apraiškoje, praėjus beveik trims šimtmečiams nuo Telefą vaizdavusio frizo.

30 m aukštį siekianti Trajano kolona su jos garsiąja reljefine beveik 200 m ilgio juosta, besiranganti aukštyn aplink stulpą, Romos forume iškilo 113 m. po Kr., kad pažymėtų ir pavaizduotų du sėkmingus imperatoriaus žygius prieš dakus (*il. 156*). Jai kylant, imperija buvo labiausiai išsiplėtusi, ir pagal žanro reikalavimus Kolona yra tikras Romos istorinio meno šedevras. Tiesą sakant, žanro reikalavimai nebuvo tokie griežti, kokie šiandien gali pasirodyti buvę; reikia prisiminti, kad senovėje didįjį reljefą įmantriai puošė spalvos (sakoma, jog jų pėdsakų būta dar 1833 m.) ir kad jį buvo patogu stebėti nuo dviejų gretimų bibliotekų stogų.

156 Trajano kolona, pastatyta Romos forume 113 m. po Kr. Reljefai, vaizduojantys imperatoriaus žygius prieš dakus, pagal „tęstinį“ stilių iškalti spiralinėje beveik 200 m ilgio juostoje, besirangančioje aplink koloną

Reljefinis metraštis prasideda papėdėje; vaizduojama, kaip romėnų kariuomenė išeina iš įtvirtinto miesto ir dviem kolonomis keliasi per Dunojų; vieną koloną veda patsai Trajanas (*il. 157*). Gyvai perteiktą judrų upės gyvenimą iš gretimos olos stebi, pernelyg nekrisdamas į akis, tėvas Dunojus. Toliau matyti imperatorius šalia savo stovyklos. Po kelių akimirkų jis jau vadovauja karo tarybos susirinkimui. Po to, apsisiautęs pontifiko, arba vyriausiojo žynio, rūbu, dalyvauja iškilmingame aukojime, kuriuo pradedamas žygis. Trajanas, pakilęs aukščiau kitų, duoda įsakymus ir apžiūrinėja veiksmo vietą. Jis sako kalbą savo kariuomenei, kol šalia paupyje statomi įtvirtinimai. Trajanas tvirtovėje; jis palieka ją su žvalgybos būriu; priešais jį – sučiuptas žvalgas. Ir taip toliau per visą kylančių aukštyn epizodų virtinę, kurioje žygio detalės ir pati paprasčiausia rutina pavaizduotos taip reikšmingai ir gyvai, jog, be kita ko, suteikė mums daugiau žinių apie romėnų kariuomenę kovos lauke negu bet koks kitas dokumentas (*il. 158*). Veiksmas nenutrūkdamas rutuliojasi, vienam epizodui keičiant kitą; akmenskaldys visiškai pasitiki savimi ir demonstruoja jausmus. Keisti „tęstinio“ stiliaus dėsniai sėkmingai veikia; taip pat veikia ir kitas dėsnis – kai tolimesnių figūrų galvos ir pečiai iškyla virš artimesniųjų. Iš tikrųjų visa perspektyva atrodo netvarkinga ir supainiota, tačiau keisčiausia, kad ji teikia reginiui šurmulingo gyvybingumo įspūdį. Mes jaučiamės patekę į pačią spūstį, tarp žmonių, vis skubančių atlikti jiems skirtą neatidėliotiną pareigą, nuolat kur nors netoliese šmėžuojant ramiai vadovaujančiai imperatoriaus figūrai. Tai istorija, išraižyta aplink vieną joje dalyvaujantį didį žmogų – asmens apoteozė.

Tie patys dėsniai, įsprausti į paprastesnės horizontalios struktūros rėmus, pasikartoja vadinamajame Didžiajame Trajano frize (*il. 159*), kurio dalys įeina į Konstantino arką Romoje.[73] Iš pradžių frizas galbūt priklausė sudievinto Trajano šventyklai. Jis taip pat vaizduoja dakų karus, tačiau tam tikra prasme monumentalesniu ir labiau sukaustytu stiliumi; jame netrūksta nuostabių fragmentų, tačiau vertę menkina

157 Keturios pirmosios Trajano kolonos Romoje juostos. Dunojaus upės dievas stebi romėnų kariuomenę, Trajano vedamą iš įtvirtinto miesto

158 (*kairėje*) Trajano kolonos detalė, esanti netoli viršūnės; karų su dakais scenos. Reljefuose iš viso pavaizduota apie 2500 žmonių figūrų

159 (*apačioje*) Vadinamojo Didžiojo Trajano frizo (II a. po Kr. pradžia) dalis, 312 m. po Kr. įjungta į Konstantino arką Romoje. Raito Trajano veido bruožai buvo pakeisti, kad panėšėtų į Konstantino

tai, kad viskas per daug sugrūsta ir stinga nesuvaržyto ištisinio veiksmo, būdingo Kolonai. Kiek mums žinoma, tosios Kolonos kūrėjų meistriškumo niekam nepavyko pakartoti, nors panaši kolona iškilo Konstantinopolyje[74] jau Arkadijaus (mirė 408 m.) laikais, o pats „tęstinis" stilius kaip archaizmas užgaišo iki pat Viduramžių ir dar ilgiau. Hildesheimo katedroje, Hanoveryje, bronzinį 1022 m. pastatytą piliorių (*il. 160*) puošia spiralinis reljefas, vaizduojantis Kristaus gyvenimą sąmoningai sekant Trajano prototipu,[75] o Vendôme kolonoje Paryžiuje (*il. 161*) šis žanras atgimsta Napoleono amžiuje.

160 Bronzinis piliorius Hildesheimo katedroje pastatytas 1022 m., imituojant Trajano koloną Romoje. Spiralinis reljefas vaizduoja Kristaus gyvenimą

161 Vendôme kolona Paryžiuje, Napoleono pastatyta 1806–1810 m. pavaizduoti Didžiosios kariuomenės žygiams. Jos reljefai seka „tęstiniu" Trajano kolonos stiliumi

Garbinant asmenį, įsivaizduojama ir asmenį supanti erdvė. Aukščiausiuosius dievus galima regėti apsuptus besvorės nebūties; tačiau tokia aplinka netiktų mėsininkui, kepėjui, žvakidžių dirbėjui ar – išskyrus nebent tam tikrą teatrališkos apoteozės akimirką – netgi pačiam imperatoriui. Peizažas, kad ir koks pagalbinis būtų jo vaidmuo, neišvengiamai papildo portretą ir istorinį pasakojimą.

Tai nereiškia, kad romėnai *išrado* peizažą, – ne, ne daugiau nei kad jie išrado portretus. Dar senosios karalystės laikais egiptiečiai pasitelkdavo peizažą – tiek, kiek šis padėjo atvaizduoti, ką jie veikė gyvendami iki mirties: pjovė javus, žvejojo upėje, pelkėse šaudė laukinius paukščius. Tačiau čia peizažas nedaug kuo skyrėsi nuo savotiškos piktografijos, veikiau skirtos perduoti žiniai nei sukelti estetiniam įspūdžiui; tai esminis skirtumas. V a. pr. Kr. graikų dailininkas nesidomėjo peizažu. Nesidomėjo iki pat IV ir III a. pr. Kr., kol peizažas nepradėjo brautis į poeto ir dailininko sąmonę kaip savaime vertingas dalykas, aktyviai veikiantis vaizduojamų personažų mintis ir jausmus. Verta atkreipti dėmesį į tai, kaip tiksliai sutampa šių naujovių laikas: portreto iškilimas ir nauja individo samprata; Naujoji komedija ir idilinė poezija; ir, be kita ko, aukščiausiojo valdovo asmens garbinimas.

Buvo spėjama, kad naujai suvokti gamtą imta Aleksandrijoje. Galimas dalykas; tačiau įrodymų labai trūksta. Tiesa, Aleksandrija jau buvo kultūrinis Viduržemio jūros pakrančių centras. Čia Teokritas, atvykęs iš kunkuliuojančio savosios Sicilijos kalvų ir ganyklų gyvenimo, pateko į ne mažiau kunkuliuojantį Aleksandrijos gatvių gyvenimą. Čia kadaise klestėjo visokios meistriškumo apraiškos; be kitų, didžiosios Nilo mozaikos (*il. 170*) – ne kas kita kaip peizažai; tikriausiai ir sienų paneliai – kai kurie išlikusieji, saugomi muziejuose, plokščiuose vaizdinguose reljefuose vaizduoja pasaulietiškas ar iš antraeilės mitologijos surankiotas scenas ryškaus peizažo fone (*il. 162*).

Imperijos laikais ši kryptis toliau sparčiai vystėsi. Įgudę meistrai specialiose dirbtuvėse gamino *emblemata*, centrinius mozaikinius panelius, kurie būdavo įtaisomi tam tikroje mozaikinių grindų vietoje; tai galėjo būti kaimo vaizdeliai (kaip romėnų viloje Zlitene, Tripolitanijos pakrantėje)[76] (*il. 171, 172*) ar atšiauresni peizažai (puikūs pavyzdžiai iš

162 Sieninis panelis iš Aleksandrijos, veikiausiai vaizduojantis Dionisą svečiuose pas Ikarą. Peizažas, sudarantis foną figūroms, perteiktas vaizdingu plokščiu bareljefu

Hadriano vilos – Vatikano muziejuje) (*il. 173, 174*). Be *emblemata*, šen bei ten saugomi fragmentai (pavyzdžiui, Tryro muziejuje, Vakarų Vokietijoje, Tripolio muziejuje Šiaurės Afrikoje (*il. 171*) ir, visų pirma, Neapolio muziejuje – iš Pompėjų ir Stabijų) bei vienas šedevras atstovauja dingusiems tapybos darbams. Šedevras – didžioji Augusto laikų freska, vaizduojanti vadinamąjį Livijos sodą (*il. 166*) – iš Livijos vilos, buvusios prie Prima Porta; dabar freska laikoma Termų muziejaus salėje. Joje matome šiek tiek niūroką miškingą plotą, besidriekiantį anapus žemos sodo tvoros; subtilūs mėlyni ir žali atspalviai, pagyvinti šen bei ten tarp lapų pasislėpusių paukščių, turi kažkokio melancholiško kilnumo, būdingo Corot amžiui. Bernardas Berensonas savo dienoraštyje apie ją rašė: „Kokia rasota ir persmelkta gaivos žolė, ir medžiai, ir gėlės; kokie žvilgantys vaisiai. Granatai tarsi Renoiro nutapyti. Ausyse skamba kerinti paukščių giesmė. 'Livijos sodo' kambaryje toliai

163 (*viršuje*) Peizažas su trobelėmis ir figūromis

164, 165 (*viduryje ir apačioje*) Sienų tapyba. Paveikslai iš Pompėjų, vaizduojantys užmiesčio vilas ir portikus, kaip rašė Plinijus; iki 79 m. pr. Kr.

166 Vadinamąjį Livijos sodą vaizduojanti freska iš Prima Porta – romėnų peizažo šedevras

lieka užkerėti, nepasiekiami, pridengti šydu tarsi soduose Lietuvoje, kur aš gyvenau, kai pirmą sykį prabudo mano sąmonė."[77] Žinoma, tokie švelnūs peizažai tuo laiku buvo madingi; Plinijus, be abejo, labai tiksliai nurodo (*Nat.* 35.16), esą kažkoks Augusto laikų dailininkas Spurijus Tadijus (ar Studijus) pirmas pradėjęs „žaviausiai tapyti sienose vilas ir uostus, sodininkų darbus, miškus, giraites, kalvas, kūdras, kanalus, upes, pakrantes, [...], įvairius atvaizdus [žmonių], vaikštinėjančių ar plaukiojančių, ar žeme keliaujančių į vilas asilais ar vežimais; arba žvejojančių, gaudančių paukščius, medžiojančių ar renkančių vynuoges..." (*il. 163, 164, 165*).

Iš tiesų reljefiniuose ir tapytuose respublikos pabaigos bei ankstyvosios imperijos peizažuose kartais kažkas keistokai primena XVIII a. pabaigos ir XIX a. pradžios romantinį polėkį. Žinoma, vienas ir kitas

amžiai negali būti visiškai tapatūs; tačiau sąmoningas Gamtos kultas, pačią gamtą iš dalies įsivaizduojant kaip skoningą retenybę, matomą pro patogaus ir įmantraus kambario langą, puikiai atitinka abiejų „augustiškųjų" laikotarpių dvasią. Labai tikslus šios mados pavyzdys – aukštas, tamsus, skliautuotas koridorius Nerono Auksiniuose rūmuose ant Romos Eskvilino kalvos (*il. 168*). Čia nebuvo natūralaus apšvietimo, tačiau netikruose languose vaizduojami romantiški peizažai, nutapyti ant tinkuotų panelių neryškių nišų eilėje (*il. 167*). Įprasta kilmingųjų aplinkos dalimi tapo parkų vaizdai, dažnai nestokoję fantazijos elementų.

Žinoma, ne visi romėnų peizažai išsitenka šiuose romantiškuose rėmuose. Galbūt prie jų dera įspūdingas reljefas, vaizduojantis Italijos miestą ant kalvos (dabar saugomas Villa Torlonia)[78] (*il. 169*); antra vertus, kito reljefo (*il. 175*), iš Tiberijaus Ara Pietatis, antrajame plane pavaizduota Didžiosios Motinos (Magna Mater) šventykla – tik vietinis išsamios aukojimo scenos bruoželis;[79] šitaip Trajano kolonos peizažas nuolat lydi figūras kaip neatskiriama pasakojimo dalis. Tačiau keista antikinio meno nesėkmė sprendžiant perspektyvos klausimą, netgi kai ankstyvosios imperijos laikotarpiu buvo estetiškai pribręsta jį išspręsti, be abejo, negalėjo visai nekliudyti tolesnei peizažo, kaip savarankiškos formos, raidai. Vitruvijus (7.11; plg. Platono *Valstybės* 10.602) pažymi, kaip Agatarchas, rūpindamasis Aischilo tragedijos pastatymu, svarstė šį klausimą ir kaip jo idėjas plėtojo filosofai Demokritas bei Anaksagoras. Vitruvijaus žodžius nelengva suprasti, tačiau juos galima būtų versti šitaip: „Reikėtų, tikslioje vietoje nustačius centrą, kuriame susikirstų stebėjimo taškas ir nukreipti spinduliai, linijas taip natūraliai atspindėti, kad tam tikri pastatų atvaizdai scenų paveiksluose įgautų tarsi tikrą pavidalą ir, būdami pavaizduoti lygiuose ir plokščiuose paviršiuose, vieni atrodytų nutolę, kiti – išsikišę." Regisi, kad šio dėsnio, nors ir detaliai išaiškinto, nepavyko pritaikyti. Jau daug vėliau vienu metu atrodė, kad atradimą tuoj tuoj pavyks įgyvendinti. Garsiuosiuose Tito arkos (81 m. po Kr. pastatytos Romos forume) reljefuose triumfo eisena, linguojanti pro pavaizduotus triumfo vartus, kurios tris ketvirčius matome, perteikta

167 (*viršuje*) Vienas iš tariamų langų Nerono Auksiniuose rūmuose su nutapytu peizažu

168 Aukštas skliautuotas koridorius Nerono Auksiniuose rūmuose, pastatytuose ant Eskvilino kalvos Romoje 65 m. po Kr.

169 (*apačioje*) Marmurinis reljefas, vaizduojantis sienų apsuptą Italijos miestą ant kalvos. Anapus sienų stovi erdvūs užmiesčio namai

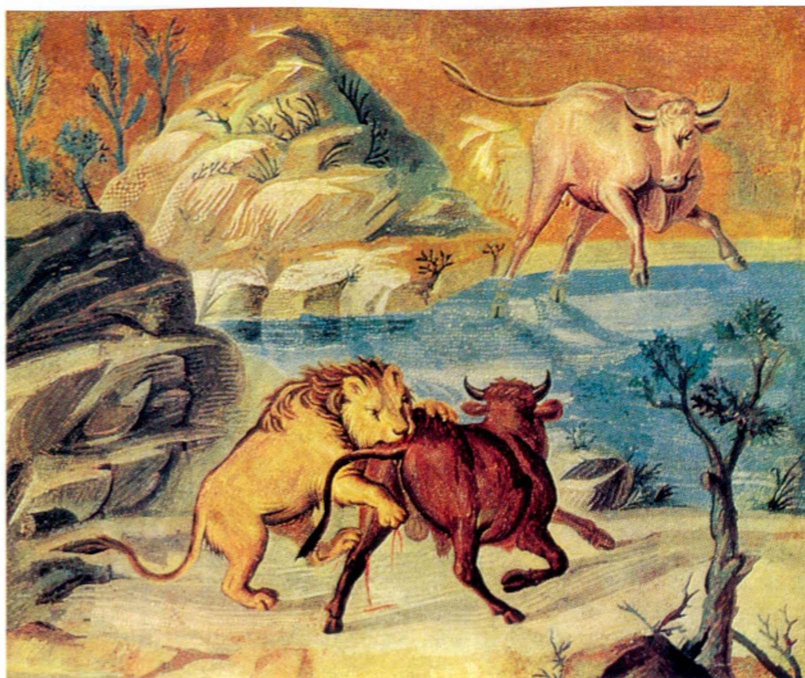
170 (*viršuje*) Nilo mozaika su hipopotamu, krokodilu ir antimis. Tokios mozaikos atskleidžia Aleksandrijos įtaką Romos menui

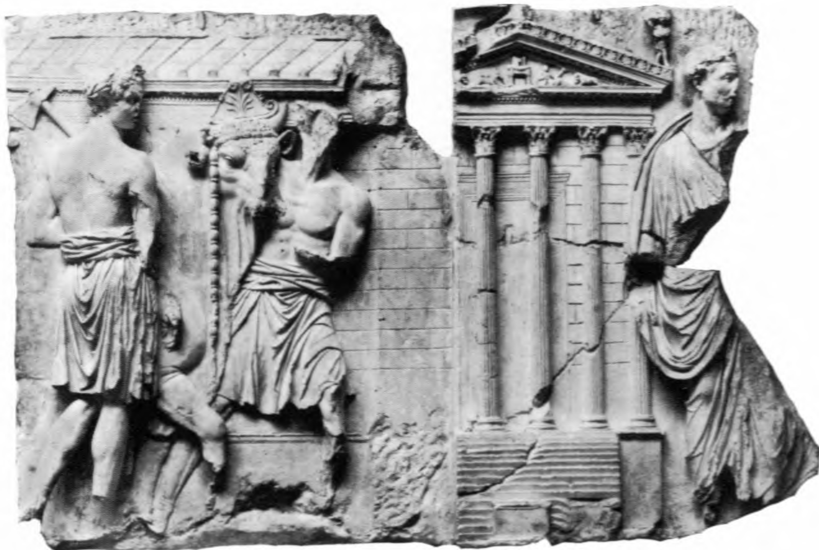
171 (*kairėje*) Mozaika iš romėniškos vilos Zlitene, Tripolitanijoje, vaizduoja javų kūlimo sceną su arkliais ir galvijais. Datuojama maždaug 200 m. pr. Kr.

172 (*dešinėje*) Mozaikos iš Zliteno detalė, vaiduojanti mažus paukščiukus lizde. Tokie mozaikiniai paneliai būdavo gaminami meistrų dirbtuvėse ir įtaisomi tam tikroje mozaikinių grindų vietoje. Apie 200 m. pr. Kr.

173, 174 Mozaikos iš Hadriano vilos Tivolyje, apie 130 m. po Kr. Ir liūtas, energingai puolantis jautį, ir taikingesnė scena su ožkomis ir piemeniu pavaizduoti tikroviško atšiauraus peizažo fone

175 Reljefas, rekonstruotas iš Tiberijaus Ara Pietatis fragmentų kopijų; I a. po Kr. pradžia. Už aukotojų stovi Magna Mater šventykla

beveik teisingai; įspūdingai atrodo bareljefinės figūros, esančios už priešakinės eilės (*il. 176*). Tačiau priešingame panelyje (*il. 177*), kur imperatoriaus iškilmių vežimas atgręžtas priekiu, o jo arkliai išrikiuoti nerangiu ešelonu, erdvės problemos visiškai nepavyko perprasti. Tai buvo lemiama nesėkmė. Iš tiesų Tito iškilmių vežimas žymi persilaužimo klasikiniame mene akimirką. Šis neatitikimas akivaizdžiai pasikartoja III a. pradžioje Leptis Magnoje, Severo iškilmių vežimo atvaizde; Severas, kaip ir Titas, žvelgia į žiūrovą iš panašiai perkreipto vežimo (*il. 178*); beje, ir šoninės figūros atgręžtos priekiu, laikantis frontalumo principo, kuris, veikiant Rytų įtakai, jau pranašavo visuotinį vėlesniojo amžiaus metodą. Ir gretimos labiau išsikišusios figūros, išrikiuotos glaudžiomis gretomis, atitinka įprotį, Vakaruose žinomą nuo Trajano laikų ir kur kas anksčiau paplitusį Rytuose.[80] Jis dabar ilgus amžius liks neginčijamu Vakarų meno metodu.

Tačiau prieš baigiant kalbą apie erdvės ir gylio klausimus, su kuriais susidurdavo ankstyvosios imperijos tapytojas ar skulptorius ir dažnai suglumdavo, dėmesį patraukia kita, linksmesnė šio dalyko pusė. Neatrodo, kad šiuolaikiniam mąstymui matematinė linijinė per-

176 Tito arkos Romoje, pastatytos 81 m. po Kr., reljefas. Kariai žygiuoja pro arką, nešdami 70 m. po Kr. vykusių karų su žydais grobį

spektyva būtų labai svarbi; šiandieniniai metodai dažnai dvelkia jau nudėvėtomis nuostatomis, praėjusio ar praeinančio amžiaus mokslo laimėjimais. Galų gale, menas puikiausiai išsivertė be perspektyvos iki Paolo Ucello (1397–1475) ir, galima sakyti, apsiėjo be jos nuo Picasso laikų. *Prima facie* sunku rasti priežastį, kodėl Pompėjų tapytojui būtų turėjęs pernelyg kliudyti aikštingas mechanizmas su painiais lygiagrečių susikirtimo taškais ir stebėjimo linijomis. Tam tikromis aplinkybėmis iš tiesų nekliudė. Paskutiniajame Pompėjų amžiuje ar kiek trumpesnį laiko tarpsnį dailininkas stengėsi įveikti erdvę dvejopai: viena vertus, jis kūrė fantastiškus įsivaizduoto pasaulio, paklūstančio jo paties nustatytoms taisyklėms, paveikslus; antra vertus, stengėsi išsaugoti aplink jį esančio pasaulio atmosferą ir vyksmą, perteikdamas juos drąsia, šiurkščia, impresionistiška maniera. Geriausieji gyvybingi Kampanijos peizažai ir miestų vaizdai, kartais stulbinantys tiesiog šiuolaikiška kalbėsena, yra „romėniškos“ krypties, apie kurią kalbėjome, kulminacija.

Čia dar sykį turime prisiminti tą dvilypumą, probėgšmiais paminėtą šios knygos pratarmėje. Milžiniškoje galerijoje, kurios paveikslai, visi

177 Tito arkos Romoje reljefas, vaizduojantis imperatoriaus triumfą, jam užkariavus Judėją 71 m. po Kr. Skulptorius nepakankamai stengėsi, spręsdamas perspektyvos problemą; esama užuominos į frontalumą, akivaizdžiau matomą *il.178*

nutapyti iki 79 m. pr. Kr., buvo atgauti, atkasus palaidotus Pompėjų, Herkulanėjaus ir Stabijų griuvėsius, galima išskirti dvi pagrindines sroves (ir dar keletą smulkesnių). Viena srovė plačiai liejasi tiesiai iš heléniškos arba helėnistinės tapybos, kaip galima spėti iš netiesioginių įrodymų; jai būdingi visi pasikartojančios akademinės tradicijos bruožai. Antroji srovė artimesnė tam amžiui ir tai aplinkai, kuriems ji atstovauja. Be abejo, ir jai įtaką darė ankstesni bei tolimesni šaltiniai; suprantama, jos savarankiškais įkvėpėjais negalima laikyti mažų Neapolio įlankos miestelių, nei paties Neapolio, nei tolimojo metropolio, Aleksandrijos, kurią, nieko apie ją neišmanydami, visuomet esame linkę vadinti *fons et origo.* Tačiau ši srovė, skirtingai nei spėjamos žuvusių tapybos pavyzdžių reprodukcijos, atspindi gyvas, aktyvias pastangas, todėl žadina ypatingą meno istoriko domesį.

Tačiau nustumdami į šalį spėjamas epinių ir mitologinių scenų reprodukcijas, būkime joms teisingi. Nors ribojamos savo akademiš-

178 Septimijaus Severo arkos Leptis Magnoje, pastatytos apie 200 m. po Kr., reljefas. Imperatorius savo vežime ir jo palydovai žvelgia tiesiai į žiūrovą pagal rytietišką frontalumo principą

kų apmatų, jos turi gyvybės kibirkščių. Pavyzdžiui, gerai žinomas sieninės tapybos darbas „Diomedas ir Odisėjas atpažįsta Achilą Skire" (*il. 179*) iš Dioskūrų namo Pompėjuose, dabar saugomas Neapolyje, išryškina Achilo veidą, tokių raiškių ir energingų bruožų, jog galima spėti jį esant kokio nors vietinės scenos aktoriaus mėgėjo atvaizdą, galbūt net paties patrono, pavaizduoto herojaus vaidmenyje; man atrodo, kad bet kokiu atveju galvą nutapė arba pertapė iš naujo kitas dailininkas. Panašūs nukrypimai pasitaiko retai; dažniausiai neišvengiama „lėlių teatro" šablonų. Tačiau retkarčiais herojus ar mitologinis asmuo atgaivinami labiau impresionistiniu, antrajai mūsų minėtai grupei būdingu stiliumi, ir iš karto kūrinys atitrūksta nuo akademiškosios krypties.

Garsus tokio atvejo pavyzdys – Trojos arklį vaizduojantis sienų tapybos darbas iš Pompėjų, dabar esantis Neapolyje (*il. 180*). Paveikslo viduryje pavaizduoti keturi trojėnai, traukiantys į miestą medinį arklį;

179 Sienų tapyba iš Dioskūrų namo Pompėjuose; vaizduojama, kaip „Diomedas ir Odisėjas atpažįsta Achilą Skire“; iki 79 m. po Kr.

180 Sienų tapyba iš Pompėjų (iki 79 m. po Kr.). Vaizduojama Trojos arklio legenda. Drąsiai vartojama spalva ir taupios detalės suteikia kompozicijai didžiulės jėgos

181 Sienų tapyba iš Herkulanėjaus (iki 79 m. po Kr.). Tikrai impresionistiškai perteikta aukų nešimo Dionisui scena

jie visu svoriu ritmiškai svyra į priekį, įtempę jėgas, ir apšvietimas sutelkiamas į juos, kaip į funkcinį reginio centrą. Jie ryškiai aptaškyti švytinčia spalva, labai šykščiai pasitelkiant detalę, ir sudaro įspūdingą kontrastą blankioms ir statiškoms Trojos karių figūroms antrajame plane. Vis dėlto šiuos stebėtojus su pagrindiniais veikėjais jungia išryškinta vieniša figūra, bėganti paslaptingojo arklio link, – ji padeda sutelkti dėmesį ir suderinti kompoziciją. Dešinėje stovi arklys, kurio matyti tik priešakinė dalis, išsirężęs, išlenktomis priekinėmis kojomis – tai pabrėžia įsitempimą; kairėje lengvais brūkštelėjimais nupiešta Kasandra nuo dantytų sienų juda į paveikslo centrą. Ši prigrūsta scena nedaug kuo skiriasi nuo eskizo, tačiau ji gyvai perteikia epizodą, o atsilošusios priekinio plano figūros – nepaprastai įspūdingos.

Tapybos darbas iš Herkulanėjaus (dabar Neapolyje) vaizduoja tris moteris ir mažą mergaitę, nešančias aukas sėdinčiam Dionisui (*il. 181*), kuris, likdamas abejingas, maloningai leidžia vienai iš jų uždėti jam laurų vainiką, kai kitos natūraliom pozom stovi užpakalyje. Visos grupės eskizas perteiktas pasitikint, jaučiant šviesą ir erdvę; tai beveik primena Augustą Johną. Pompėjai, kitaip tariant, „Roma“ čia, kaip ir daug kur kitur, nesidairo atgal į helėnų Graikiją, bet ramiai ir kiek paslaptingai žvelgia į priekį pro Viduramžius ir dar toliau už jų.

Tačiau šis peizažų modernumas akivaizdžiausias vėlgi ne elegantiškose dekoracijose, kur akademiškos grupės kartais papildomos retais medžiais, kartoninėmis uolomis ir architektūra, šiek tiek primenančia teatro dekoracijas, – o puikiuose, vientisuose, savaime stipriuose peizažuose. Jų rasta stulbinamai daug; atrodo, kad visi jie priklausė daugiausia paskutiniesiems metams prieš 79 m. po Kr. išsiveržiant Vezuvijui; tuo laiku aktyviai vyko restauracijos ir atstatymo darbai po didžiojo 63 m. po Kr. žemės drebėjimo. Garsus šio laikotarpio pavyzdys iš Pompėjų (dabar Neapolyje) vaizduoja namų grupelę; namai panardinti į stiprią šviesą ir pridengti juodais šešėliais; priekiniame plane šen bei ten energingai brūkštelėtos figūros, maždaug vienodai nuspalvintos juoda ir balta spalva (*il. 183*); tai kuklus impresionistinis šedevras, galintis pritikti prie šiuolaikinės aplinkos. Kitas ryškus darbas, nors ir ne toks stulbinamai meniškas – miesto vaizdelis su uostu iš Stabijų (dabar Neapolyje); čia matome prieplaukas ir laivus,

182 Sienų tapyba iš Agripos Postumo vilos netoli Pompėjų (iki 79 m. po Kr.). Romantiškas peizažas su sėdinčiomis ir vaikštinėjančiomis figūromis, su medžiais ir pastatais antrajame plane

gretimus sandėlius, prekybos sales ir monumentus (daugelis jų – statulas laikančios kolonos) (*il. 185*); paveikslas atspindi gyvą menininko ir patrono domesį kasdieninio gyvenimo scenoms. Drovesni, iš tikrųjų jausmingai romantiški peizažai (*il. 182, 184*) priartina I a. Pompėjus prie XVIII a. Anglijos: parko vaizdai su šventyklomis ir kitais pastatais, dažnai su horizonte iškilusia kalva, su kaimenėmis ir kaimiečiais, panirusiais į savo bukoliškus darbus, priekiniame plane. Čia mums dar sykį primenama apie romantinį kur kas naujesnių amžių sąjūdį.

Visai šiai sentimentalų domėjimąsi išreiškiančiai krypčiai artimas jos amžininkas, fantastiškasis vadinamojo Ketvirtojo Pompėjų stiliaus barokas; šiuo stiliumi, pasitelkus grakščias ir nerealias architektūrines fantazijas, neįtikėtinai jas ištobulinus, buvo įsigudrinta apšviesti

183 (*viršuje*) Sienų tapyba iš Pompėjų (iki 79 m. po Kr.), vaizduojanti namus vidurdienį. Stiprūs šviesos ir šešėlių kontrastai sukuria impresionistinį šedevrą

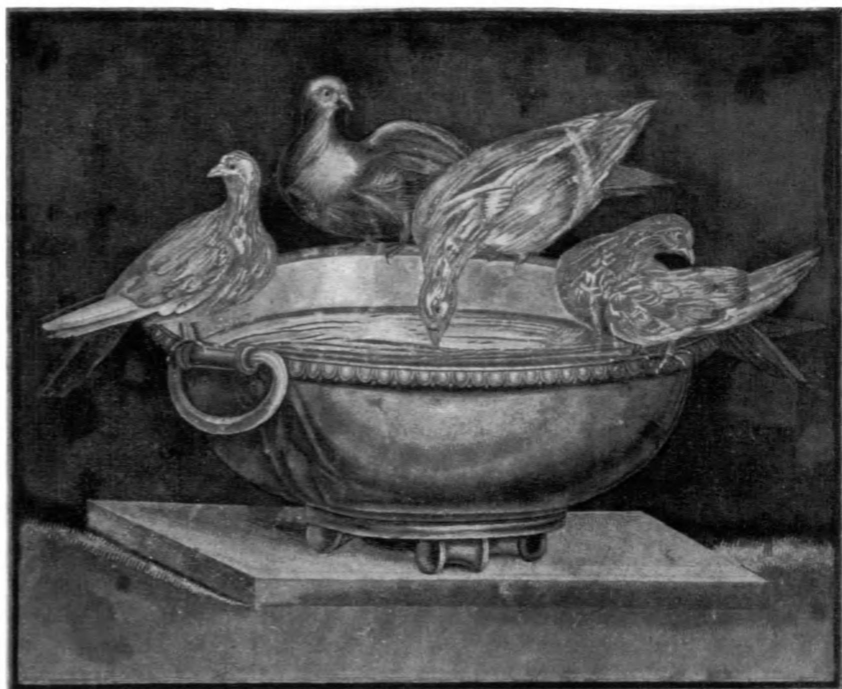
184 (*kairėje*) Sienų tapyba iš Pompėjų, iki 79 m. po Kr.; pastoralinis vaizdelis, perteiktas romantiniu stiliumi

185 Sienų tapyba, vaizduojanti uostą, iš Stabijų (iki 79 m. po Kr.). Judrus uosto gyvenimas perteiktas nepaprastai įtaigiai ir itin taupiomis linijomis

ir išplėsti įmantraus miestiško namo kambarius. Stilius gyvavo gan ilgai – apie du amžius; jam neabejotinai darė įtaką tiesioginiai Italijos šaltiniai, nors jo istorija nėra visiškai aiški. Iš išlikusių pavyzdžių geriausiai žinomas garsusis fragmentas iš Herkulanėjaus (dabar Neapolyje), vaizduojantis prieangį, šiek tiek nenatūraliai remiamą paauksuotų kolonų, papuoštą pegasais, delfinais, jūrų arkliukais ir dramatiška kauke (*il. 190*). Už jų gilyn į vidų nusidriekia interjero vaizdai, perkrauti ornamentų, perteikti pakankamai gerai jaučiant tiek linijų, tiek spalvų perspektyvas, kad sukeltų nesibaigiančių tolių įspūdį. Maiuri klausia: „Ar tai nebūtų galėjęs būti kokiam nors iškilmingam dvaro teatro spektakliui skirtų dekoracijų *maquette*, atliktas vieno iš įžymiųjų XVII a. baroko scenos menininkų, tokių kaip Ferdinando, Giuseppe ar Carlo Bibiena? [...] Iš tiesų jis primena vienus iš rūmų, tarsi burtų galia iškildavusius scenoje pirmaisiais XVIII a. operos vakarais. Kadangi ši freska, lygiai kaip ir kiti Ketvirtojo Pompėjų stiliaus paveikslai, gana paraidžiui sėmėsi įkvėpimo iš teatrų."[81] Žinoma, jie buvo „teatriniai" šiuolaikine prasme, tačiau ne visai aišku, ar I a. po Kr. romėnų teatro pastatymuose būdavo leidžiamasi į šitokius tolius. Galimas dalykas, kad mes kartais nepakankamai įvertiname Antikos laikų dekoratoriaus ir scenos dailidės laimėjimus. Detali nuoroda į Agatarcho pasiekimą V a. pr. Kr. Atėnuose pažymi, kad jau tais laikais kurti tam tikri perspektyviniai vaizdai (žr. aukščiau, p. 185); šalia Livijos namo ant Palatino kalvos Romoje neseniai atkastų Augusto pastatų sieniniai paveikslai[82] – sudėtingesni vadinamojo Antrojo stiliaus pavyzdžiai, vaizduojantys ištobulintą sceną su trejomis įprastinėmis durimis, papuoštą ryškiomis vaizdingomis dekoracijomis, jau primenančiomis architektūrinį *scaenae frons*, kuris tuo metu ar šiek tiek vėliau buvo bepradedąs įgauti realesnį pavidalą. Tačiau fantastiškajame Herkulanėjaus pavyzdyje abejonių nekelia bent jau vienas dalykas: toli toli liko visa, ką besiformuojantis Romos pasaulis perėmė iš helėnų, ir pats vientisasis anųjų pasaulis jau pamirštas. Čia mes atsiduriame pasakiškame pasaulyje, priklausančiame „Romai" mano apibrėžtąja prasme.

Įsivaizduojamos Antrojo ir Ketvirtojo Pompėjų stilių perspektyvos mus akimirkai atitraukė nuo to meto peizažų ir miestų vaizdų, apie

186 Mozaika su karveliais iš Hadriano vilos Tivolyje (pastatyta po 124 m. po Kr.). Tai kopija graikiško originalo, kurį sukūrė Sosas ir kuriuo labai žavėjosi Plinijus

kuriuos kalbame šiame poskyryje. Galima teigti, kad romėnų žavėjimasis natūraliais vaizdais apima ir architektūrą, ypač pastatų vidų, kuriuo Romos mintis atidžiai ir vaisingai domėjosi. Apie tai šiek tiek buvo užsiminta kitoje vietoje. Tuo tarpu šią pasakojimo atkarpą galima papildyti viena kita, kad ir nedidele, pastaba apie rūpestingą ir visuotinę Romos menininko atidą artimiausiai jį supančiai aplinkai. Turiu galvoje jo dėmesį namų apyvokos smulkmenoms.

Vieni iš patraukliausių Kampanijos miestams būdingų paveikslų ir mozaikų – natiurmortai arba panašūs kūriniai namų tematika (*il. 187, 188, 189*). Geriausiuosius visiškai neperdedant galima prilyginti tolygiems vėlesniojo amžiaus olandų paveikslams. Negalima tvirtinti, jog jie pateikia kokį nors ypatingą uždavinį protui; apskritai jie iš tiesų artimi vaiko mąstysenai ir atspindi veikiau įgūdžius nei kokį nors reikšmingesnį sugebėjimą. Be abejonės, jie grąžina atgalios, į helėnistinę

187 Natiurmortas iš Herkulanėjaus (iki 79 m. po Kr.): tulžys, vaza, trišakis ir jūros žuvis

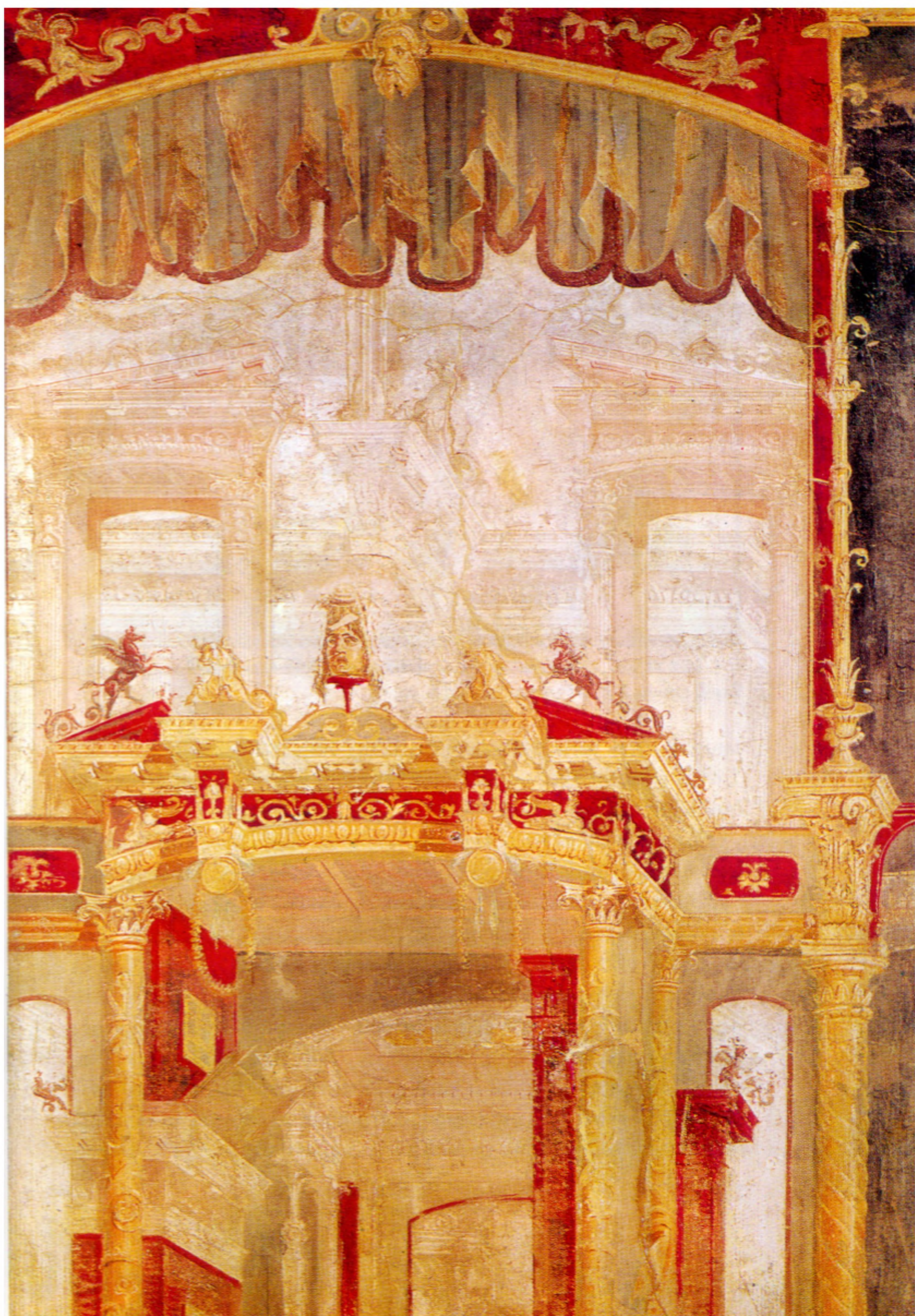

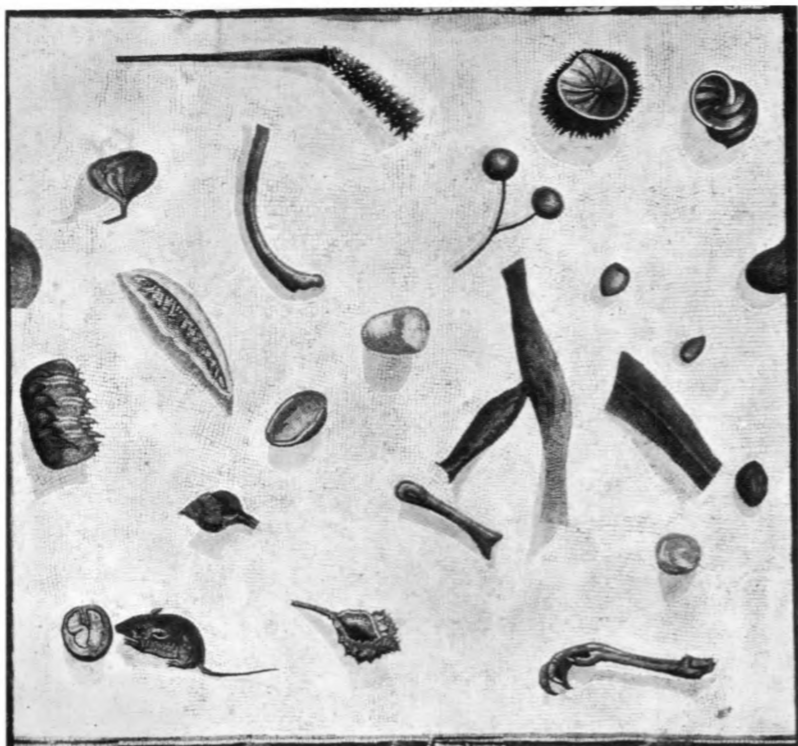
188 (*kairėje*) Sienų tapyba: natiurmortas iš Julijos Felicės namo Pompėjuose (iki 79 m. po Kr.); strazdai, kiaušiniai ir rykai

189 (*apačioje kairėje*) Sienų tapyba iš Julijos Felicės namo Pompėjuose (iki 79 m. po Kr.); natiurmortas su vaisių vaza ir amfora

190 (*gretimame puslapyje*) Ketvirtojo stiliaus tapybos pavyzdys iš Herkulanėjaus; prieš pat 79 m. po Kr. Fantastiška ir prašmatni architektūrinė dekoracija, galbūt susijusi su teatru

191 Mozaikinės „neišsluoto kambario“ grindys, rastos ant Aventino, Romoje. Galbūt kopija grindų, kurias Pergame paklojo Sosas

sąmonę, tik su nedideliais pakitimais, ką liudija ir literatūrinė tradicija. Tačiau sykiu jie susiję ir su šiuolaikiškesniu mąstymu, tad geriausieji nusipelno trumpo pristatymo.

Plinijus (*Nat.* 36.40.184) pasakoja apie garsų mozaikų kūrėją, vardu Sosas (Sosus), kuris Pergame paklojo grindis, vadinamas *asaroton oecon*, t.y. „neišsluotu kambariu“, ant kurių, naudodamas nudažytus įvairiomis spalvomis mažus kubelius (*tessellae*), pavaizdavo pietų stalo atliekas ir kitas sąšlavas, tarsi jos būtų buvusios čia paliktos (*il. 191*). Dar jis nuostabiai pavaizdavęs karvelį, geriantį ir metantį savo šešėlį ant vandens, kai kiti kaitinasi saulėje ir snapais valosi plunksnas, sutūpę ant *cantharus*, arba vyno taurės, briaunos (*il. 186*). Kitas dailininkas (*Nat.* 35.37.112) tapęs kirpyklas ir kurpių dirbtuves, asilėlius, užkandžius ir panašius dalykus, todėl buvęs graikiškai pramintas *rhyparographos*, „kasdieniškų dalykų piešėju“ [pažodžiui – „nešvarumų piešėju“]. Nepai-

sant to, jo darbai teikę didžiulio malonumo ir būdavę daug brangesni negu didžiausi daugelio dailininkų darbai. Nuolatinis panašių mažų darbų poreikis lengvai atpažįstamas Pompėjuose, ir nėra reikalo toliau jo aptarinėti. Jis atspindi kintantį ir iš esmės modernų Romos menininko požiūrį į aplinkinį pasaulį kaip į nusipelnančią dėmesio sritį, savaime vertingą, netgi pasaulietiškiausiomis ir kasdieniškiausiomis savo apraiškomis.

192 Didžiulio sidabro lobio, rasto Mildenhale, dalis. Visą lobį sudaro 34 daiktai, priskiriami IV a. po Kr.

Kiti Romos meno ypatumai

Jeigu mes paliktume nuošalyje reikšmingesniuosius Romos meno laimėjimus, pasiektus kuriant portretus, pasakojamuosius vaizdus ir peizažus, liktų tam tikri šalutiniai ypatumai, kurių, bandant visapusiškai įvertinti Romos nuopelnus, negalima apeiti. Vienas toks ypatumas kyla iš romėnų pomėgio kolekcionuoti. Būdama iš esmės *nouveau-riche* ir nuolatos kintanti visuomenė, romėnai degė troškimu įsigyti vis daugiau daiktų, priklausiusių civilizuotam pasauliui – kone beribiam jų tiekėjui. Kokią įtaką šis potroškis ir gebėjimas darė vertybėms?

Ir dar: kiek klasikinis Romos menas prasiskverbė, viena vertus, į metropoliškesnes bendruomenes už imperijos ribų, ir, antra vertus, į ne taip toli pažengusius imperijos pakraščius; ką tai davė?

Ir dar: kaip Romos menas veikė svetimšalių mąstyseną toje dar platesnėje erdvėje, kur Romos prekybiniai keliai nusidriekė gerokai toliau, už imperijos sienų?

Šie klausimai svarbūs bet kokiam, kad ir labai glaustam bandymui įvertinti Romos meno vietą menų bei skonių istorijoje.

ROMĖNAI – KOLEKCININKAI IR ŽINOVAI

Visuotinis Graikijos meno kūrinių grobstymas, tiek respublikos, tiek imperijos laikais, – gerai žinomas istorijos faktas. Iškart į galvą ateina Atikui į Atėnus adresuoti nuolatiniai Cicerono prašymai atsiųsti skulptūrų bei reljefų jo valdoms Italijoje papuošti (plg. *Att.* 1, 4, 8 ir 10): „atsiųsk kuo daugiau ir kaip galima greičiau. [...] Tų dalykų troškimu esu taip persiėmęs, kad iš tavęs nusipelnau pagalbos, o iš kitų kone pasmerkimo“ (*Att.* 1.8.2). Taip pat buvo labai madinga masiškai kopijuoti ar mėgdžioti graikų kūrinius; tai darydavo graikų ir romėnų kopijuotojai bei adaptuotojai. Padarinys – romėnų aplinką užtvindė graikiškos ir ypač helėnistinės senienos arba jų kopijos – daug kuo papildė

romėnišką išraišką, bet ir gerokai jai kliudė. Tai ugdė gana gerą skonį, tačiau neskatino originaliai mąstyti – veikiau trukdė. Būtent todėl meninių Romos pasiekimų visuma dvilypė ar dichotomiška, kaip minėta pratarmėje.

Protarpiais, ypač ankstyvuoju laikotarpiu, konservatyvioji Romos dalis siekė užtvenkti šią užsieninę srovę – pasitelkdama nebūtinai teisingus argumentus. 195 m. pr. Kr. šią „silpnybę" piktai užsipuolė Katonas Vyresnysis. „Kuo Fortūna diena iš dienos vis palankesnė ir malonesnė respublikai ir kuo labiau auga valstybė – jau persikėlėme į Graikiją ir Aziją, pilnas visokiausių geidulingų vilionių, ir netgi liečiame karališkas brangenybes, – tuo labiau šiurpstu iš baimės, kad šie dalykai neužvaldytų mūsų labiau nei mes juos. Tikėkite manimi: pavojingi atvaizdai buvo iš Sirakūsų atgabenti į šį miestą. Jau per daug [žmonių] girdžiu giriant Korinto ir Atėnų puošmenas, ir besigėrint jomis, ir besišaipant iš romėnų dievus vaizduojančių molinių antefiksų*" (Livius, 34.4). Tačiau Katonas bei panašaus požiūrio šalininkai mūšį pralaimėjo, ir romėnų skonio ugdymas – pirmiausia neišvengiamai reiškęs jo helėnizavimą – sparčiai vyko toliau. Roma turėjo pati daug ko pasimokyti prieš imdama mokyti; tik galbūt jos ugdymas užtruko pernelyg ilgai.

Tačiau čia bandydami dar ir atsekti visuotinę Romos skonio formavimosi istoriją, veikiausiai peržengtume šios knygos ribas. Vis dėlto kolekcininko vietą Romos scenoje reikia paaiškinti, net jeigu tai prieštarautų savitesniems pasiekimams, apie kuriuos buvo šiek tiek kalbėta. Šiam daliniam tikslui įgyvendinti nerasime tinkamesnio pavyzdžio už ornamentuotą sidabrinę lėkštę (*il. 192*), ankstyvojoje respublikoje ir imperijoje tapusią tam tikru simboliu, – godumo, sulaukusio piktų Plinijaus priekaištų (*Nat.* 33.15.53 ir kitur), sankaupa. Čia Plinijus beveik pakartojo Katoną, teikdamas pirmenybę ankstyvosios Romos nuosaikumui ar bent jau atvirai pareikšdamas apie tai. Žinomas stulbinantis šios lėkštės dydis.

Ir vėl pradedame nuo II a. pr. Kr., kadangi būtent tuo laiku į Italiją staiga plūstelėjo Viduržemio jūros turtų ir meniškumo likučiai. Nuo

* Dekoratyvinis stogo atbrailos elementas, dažnai gyvūno ar žmogaus galvos pavidalo.

193 Du sidabriniai indai iš Hildesheimo lobio, galbūt iš Augusto laikų vyriausiojo karininko „valgomojo“

Antrojo pūnų karo pabaigos Ispanijos aukso kasyklos atiteko Romai, ir pirmą sykį sostinė pasijuto apsirūpinusi brangiojo metalo ištekliais. Antplūdis iš svetur atskleidė aukso naudą. 189 m. pr. Kr. Liucijus Scipionas, ką tik pasiekęs pergalę prieš Sirijos Antiochą, „atgabeno į Italiją prabangą“; tarp jo triumfo eisenos trofėjų buvo 635 kg ornamentuotų sidabro dirbinių ir 680 kg auksinių vazų. Užėmus Korintą 146 m. Romai atiteko Graikijos lobiai, ir „lemtingo atsitiktinumo“ (Plinijaus žodžiais) dėka tie patys metai regėjo Kartaginos sugriovimą, – pasklido ir jos turtai; Scipionas Afrikietis Jaunesnysis savo triumfo eisenoje išstatė 2000 kg sidabro dirbinių. Dar po keturiolikos metų sostinėje iš varžytinių

buvo parduotas karališkas Mažosios Azijos Pergamo lobis. Šio nuolatinio vis pasipildančio srauto ir turtų gausybės, kurią jis simbolizavo, padarinys tas, kad I a. pr. Kr. kiekvieni gerai įrengti namai, kaip galima spėti, veikiausiai turėjo po savąjį sidabrinių indų servizą. Ciceronas galėjo kaltinti nedorąjį savojo sluoksnio atstovą Verį nuolatos savinantis šeimininkų sidabrą ar bent jau nuimant ir vagiant jo papuošimus (*In C. Verrem*, 14.32; 22.48). Kitame amžiuje net vergas, buvęs imperatoriaus Klaudijaus vietininku Artimojoje Ispanijoje, turėjo 227 kg sveriantį sidabrinį dubenį ir aštuonis perpus lengvesnius. Nerono laikais Trimalchiono ūkvedžio kambarys, kaip galima spėti, buvo prigrūstas sidabrinių indų. Visas šis parodomasis puikavimasis neapsiribojo sėsliu namų ūkiu. Spėjama, kad garsusis sidabrinių indų lobis iš Hildesheimo, netoli Hanoverio, (*il. 193*) galbūt priklausė prabangiai įrengtam Augusto laikų vyriausiojo karininko „valgomajam". Šveicarijoje, Kaizeraugste netoli Bazelio, rastas IV a. sidabrinių indų lobis, buvęs paslėptas romėnų forto sienoje, gana akivaizdžiai pretenduoja į vadui priklausiusius iškilmių stalo reikmenis. Plinijus mini Pompėjų Pauliną, tik „kailiais apsidangsčiusio galo" sūnų, kuris iš žygio prieš laukinius gentainius parsigabenęs 5500 kg sidabro indų. Plinijus apmaudžiai pasakoja – *heu mores!* – kaip prie jo pergalės prisidėjusiems karvedžiams buvę atlyginta sidabro dovanomis; ir kaip dar anksčiau, 101 m. pr. Kr., kai sidabro karštligė buvo ką tik prasidėjusi, Gajus Marijus šventęs savo galutinę pergalę prieš barbarus kimbrus, gerdamas iš Bakcho taurių – jis, Arpino artojas, iš paprastų kareivių iškilęs iki imperatoriaus rango! Akivaizdu, kad I a. pr. Kr. turėti sidabrinių indų tapo tiesiog įpročiu.

Būtent sidabras buvo vertinamas metalas. Meniški aukso dirbiniai, sako Plinijus, niekam neatnešė šlovės, tuo tarpu sidabro meistrų netrūko ir jie buvo plačiai žinomi. Iš gausybės vertingų indų, rastų kapuose ir kituose Germanijos telkiniuose anapus imperijos ribų, tik vienas yra auksinis, nors sidabras dažnai paauksuotas arba papuoštas aukso apdaila. Beje, šie barbarų kapai suteikia šiokių tokių žinių apie minimalaus stalo indų rinkinio (*ministerium* arba *synthesis*) sudėtį. Pavyzdžiui, Hobyje, pietinėje Danijos salos Lolano pakrantėje, pusamžio vyro, gyvenusio Augusto laikais, kape buvo rastos dviejų šakučių dalys ir pietų

194 Kapo lobis iš Hobio. Jį sudaro vietos kapavietėje užkasti romėniški bronziniai bei sidabriniai indai ir kiti tenykščiai daiktai. I a. pr. Kr. – I a. po Kr.

servizas, susidedantis iš dviejų (įprastas skaičius) dekoruoto graikų-romėnų sidabro puodelių ant alavuoto bronzinio padėklo, paprastas sidabrinis samtis, bronzinė *situla*, arba kaušas vynui, bronzinė *patera*, arba dubuo, ir smagiai dekoruotas bronzinis ąsotis (*il. 194*). (Atrodo, kad indų trūksta, bent jau metalinių.) Puodeliai – dviąsiai *scyphi*, papuošti meistriškais reljefais, vaizduojančiais Priamo apsilankymą pas Achilą ir sceną iš legendos apie Filoktetą, galbūt inspiruotą paskutiniosios Euripido dramos.

Rinkinys galėjo būti įsigytas kaip grobis arba, o tai labiau tikėtina, gautas kaip diplomatinė dovana – apie panašias dovanas pakankamai įrodymų pateikia istorija.[83] Ant abiejų puodelių meistras išraižė graikišką vardą – *Cheirisophos*; ant vieno – graikiškomis raidėmis, ant kito – lotyniškomis, tačiau pagal graikų rašybos taisykles. Ant Filoktetą vaizduojančio puodelio, kaip dažnai pasitaiko ant indų, pažymėtas bendras abiejų svoris; ir pagaliau abiejų dugnuose įrašytas vardas *Silius*,

veikiausiai ankstesniojo savininko. Panašūs du *scyphi* (*il. 195*) rasti didžiuliame lobyje, kuris Vezuvijui išsiveržus 79 m. po Kr. buvo palaidotas Boskorealėje, už Pompėjų ribų; ant šiųdviejų taip pat pažymėtas svoris ir vardai, kaip ir ant sidabrinių Trimalchiono indų.

Akivaizdu, jog sidabro gausa savaime teikė pasitenkinimą, ypač mėgstantiems pasipuikuoti prastuoliams, panašiems į Trimalchioną. Tačiau netrūko ir tam tikrų gero skonio apraiškų; Plinijus teigia, kad ne visada svarbiausia buvo svoris: vertintas ir tikras meistriškumas, tiek, kad pirmenybė galėjo būti suteikta ne naujai, o senai lėkštei, net jeigu pastarosios apdaila būdavo nusitrynusi ir nebeįžiūrima (*Nat.*, 33.53 ir 55). Būta žinovų, galėjusių pripažinti gero kūrinio „autoritetą" (*auctoritas*).

Kurgi buvo gaminama ši ornamentuotų sidabro dirbinių gausybė? Apskritai atsakymas yra ganėtinai aiškus. Pirmuosius daigus šis amatas leido helėnistinėse rytinės Viduržemio jūros pakrantės karalystėse; iš ten jis pasklido į Kampaniją ir galiausiai, II ir III a., – į Galiją. Stiklo dirbiniai (*il. 198*) keliavo tuo pačiu keliu maždaug tuo pačiu metu. Labiau nuo vietos priklausę kiekvienos iš šių pagrindinių sričių pasiekimai – tema ginčams; prielaidoms pagrįsti trūksta įrodymų. Plinijus kalba apie Mažosios Azijos pakrančių kraštus ir apie kaimynines salas – Rodą ir Mitilenę. Be abejo, didelis ir Antiochijos indėlis. Akivaizdesniu laikomas Aleksandrijos vadovavimas; nors 30 m. pr. Kr. Roma ir perėmė šias funkcijas, ji buvo kultūrinis Viduržemio jūros regiono centras. Be to, Aleksandrija buvo betampanti tarpiniu Vakarų centru, kuriame kryžiavosi tolydžio augusios tarpusavio prekybos maršrutai, nusidriekę į Indiją ir Tolimuosius Rytus. Kaip dar pamatysime, Romos principato laikais Aleksandrija darė gilų poveikį Azijos menui.

Trūkstant bet kokių išsamesnių pačios Aleksandrijos tyrinėjimų, mes, vertindami jos nuopelnus sidabrakalystės menui ar amatui, esame priversti remtis šalutiniais faktais. Sidabriniai stalo reikmenys, išsaugoti ant Egipto papirusų[84], bendrai paėmus, veikiau liudija apie apsaugines Egipto klimato savybes nei neabejotinai įrodo, esą jie pagaminti Aleksandrijoje; tačiau jie padeda mums susidaryti nuomonę. Didžiulį kiekį graikų-romėnų sidabro dirbinių, rastų Egipte – Hermopolyje, Mende, Tuk el-Garme, Karnake ir kitur, netgi tolimojoje Merojėje Sudane[85] – galima būtų lengvai paaiškinti Egipto sostinės sąlygotais veiksniais –

195 Sidabrinis *scyphus* iš Boskorealės lobio; iki 79 m. po Kr. Ant jo, kaip ir ant daugelio panašių indų, išraižyti įrašai nurodo svorį ir meistro vardą

tačiau tai nėra būtina. Sidabriniai nenustatytos tapatybės indai, saugomi kai kuriuose mūsų muziejuose, – ypač indai su žvejybos scenomis, primenančiomis mozaikas, neabejotinai kilusias iš Aleksandrijos, – pasižymi raiškiomis savybėmis, turinčiomis kur kas objektyvesnę vertę.[86] Tačiau galutinis patvirtinimas – šablonai ir formos, likę iš šių sidabro dirbinių gamybos laikų: akmeninės formos ir, visų pirma, gipsiniai prototipai, kokius galima pamatyti Aleksandrijos muziejuje, labai paplitę srityse, priskirtinose „Aleksandrijos sferai", – nuo Tripolitanijos Vakaruose iki Afganistano Rytuose! Senovės pasaulyje svarbiausiu gipsinių dirbinių gamybos centru Aleksandrija tapo ir dėl palankių materialinių sąlygų. Pakrantės linija, daugybę mylių nusidriekusi į vakarus nuo miesto – didžiulis gipso, arba „alebastro", telkinys, kuris šalia sodraus jūros ultramarino spindi tarsi saulės nutviekstas sniegas. Nuo pat Aleksandrijos įkūrimo ir vėliau Ptolemajų skulptoriai plačiai naudojo šią

gatavą ir gausią medžiagą kaip dalinį tradicinio baltojo marmuro pakaitą – pastarojo telkinių Egipte nėra, jį tekdavo įsigabenti – o tai brangiai kainavo. Be to, iš jo gamintos kruopščios formos, kuriose buvo išlieti ir papuošti reljefiniais ornamentais daugelis čia aptariamų sidabro dirbinių.

Šios didžiulės stiuko modelių grupės pirmavaizdis – berlyniškasis taurės prototipas (*il. 196*), kitados rastas Egipto Deltoje.[87] Centrinė jo figūra – Izidė – sėdi priešais sfinksą; šalia jos – vaikas, Harpokratas arba Horas. Nešamos aukos, už Izidės stovi laikantieji deglus, o antrajame plane vaizduojamas miestas arba šventykla, matyti ir palmė, ir (tikriausiai) akrobatas, balansuojantis ant vienakuprio kupranugario. Reginys – egiptietiškas, tačiau figūros – antikinės; Aleksandrijos formoje susijungia du skirtingi elementai. Dažniau pasitaiko kiaurai antikinis motyvas, priverčiantis suabejoti, ar tikslu kildinti radinį iš Aleksandrijos, net jeigu prielaidą remia radimo vieta. Štai gipsinės sidabrinio indo formos fragmentas, rastas Egipte (dabar Luvre), vaizduojantis grynai

196 Stiuko dirbinys – taurės prototipas iš Nilo Deltos. Pagal Aleksandrijos madą derinamos antikinės figūros ir egiptietiška scena

197 Aleksandrijos menas: stiuko šablonas indo emblemai. Afroditės figūra, aplink kurią spiečiasi *erotes*, – visiškai antikinė

198 Romėnų stiklo dirbinių pavyzdžiai, datuojami nuo I iki IV a. po Kr. Jie surinkti iš tokių nutolusių viena nuo kitos vietų, kaip Kelnas, Kizikas ir Sirija

antikinę sceną – prie Paladijaus ieškančią prieglobsčio Kasandrą, – neabejotinai yra Aleksandrijos meistrystės pavyzdys. Toks pat pavyzdys, tiesioginis ar „iš antrų rankų“, – Sabratoje, Afrikos pakrantėje rastas ir dabar tenykščiame muziejuje saugomas stiuko šablonas centriniam indo papuošimui, arba *emblemai*; čia vaizduojama visiškai antikinė Afroditė, aplink kurią spiečiasi *erotes* (*il. 197*). Be abejo, gana dažnai kritikai būna teisūs, kai ir trūkstant įrodymų priskiria Aleksandrijai kokius nors sidabrinius indus, rastus Pompėjuose ir kitose nuo Aleksandrijos nutolusiose vietose. Tai grąžina mus prie klausimo apie Romos valdomose žemėse kurto antikinio meno akiratį.

199 Bronziniai papuošalai iš Stenviko, priskiriami I a. po Kr. viduriui. Juose vaizduojami žmonių veidai, keltiška maniera transformuoti pagal lenktų linijų šablonus

200 Bronzinis papuošalas iš Stenviko – smarkiai stilizuota arklio galva

ROMOS MENAS KELTIŠKAJAME PAKRAŠTYJE

Prieš pasukdami į derlingesnius Rytus, galime mesti žvilgsnį į visiškai kitokias problemas, su kuriomis susiduria tyrinėtojas, besidomįs romėniškojo periodo menu keltų gyventuose Vakaruose: apytikriai į šiaurę nuo Provanso ir į šiaurę bei vakarus nuo Alpių, apimant Britų salas – tolimiausią ir atkakliausią atskalą. Apibendrinant galima išskirti tris šio meno rūšis. Tai galėtų būti grynai antikinių bruožų *in partibus* darbas, iš esmės vietinių bruožų darbas arba abejų bruožų kratinys. Vargu ar pastarasis sukryžminimas buvo vaisingas; antikinis menas ir keltų menas rėmėsi visiškai skirtingais pagrindais.

Antikinis menas, malonaus Viduržemio jūros klimato vaisius, jautriai ir nevaržomai domėjosi žmogaus kūnu, apnuogintu ar šiek tiek pridengtu. Keltų menininkas, gyvenęs drėgnoje ir nedraugingoje šiaurės miškų prietemoje, mažai galvojo apie drebančią iš šalčio, apsimuturiavusią žmoniją. Nuo nepatrauklios tikrovės jo mintis krypo prie abstraktesnių modelių, taigi skiriamaisiais keltų meno bruožais tapo drąsios ir neįprastos kreivės, besisuką aplink raiškaus piešinio ir ryškių spalvų taškus. Jeigu į šį kaleidoskopą prasibraudavo kažkas, miglotai primenąs žmogaus ar gyvūno formą, kaip kad retkarčiais atsitikdavo, toji forma iškart būdavo iškreipiama pagal abstraktaus ritmo reikalavimus. Šį vyksmą tinkamai atskleidžia kai kurie I a. po Kr. bronziniai dirbiniai iš Stenviko Jorkšyro šiaurrytinėje dalyje, tarp kurių yra ir smar-

kiai stilizuota arklio galva bei ūsuotas žmogaus veidas, pakeistas pagal lenktų linijų šabloną[88] (*il. 199, 200*).

Spaudžiant Viduržemio jūros tradicijai, šis šiaurietiškas būdas galų gale daug kur paliko mūšio lauką ir nugrimzdo į vaikišką neveiklumą. Labai retais atvejais jis priėmė iššūkį ir kūrė atpažįstamas romėniškas galvas su atpažįstamais keltiškais bruožais. Turbūt žymiausias pavyzdys – garsi akmeninė galva iš romėnų Glosterio (*il. 202*) su schematiškai pavaizduotomis ausimis ir iškiliomis akimis. Mūsų susižavėjimą tokiu originaliu šedevru turbūt iš dalies nulėmė kai kurios šiuolaikinės meno kryptys.

Maža bronzinė šuns statulėlė (*il. 201*), kadaise rasta Lidnyje, Glosteršyre,[89] netoli mįslingojo dievo Nodenso šventyklos, – artimesnė antikiniam žanrui, tačiau ir joje laisvai įsispaudė provincijos kūrėjo braižas. Ūmus, tikroviškas atgal atgręžtos galvos judesys, ryški kailio faktūra, – kailis dekoratyviai ir beveik grynai keltiškai paskirstytas ties pagrindiniais sąnariais, – visa tai ne ką tepaaiškina, kodėl nesuskaičiuojamos

201 Mažas bronzinis šuo iš Lidnio. Tokios detalės, kaip kailio faktūra, leidžia numanyti, jog tai vietinis arba gališkas darbas

gyvūnų figūrėlės, išsibarsčiusios po visą Romos pasaulį, tokios nepaprastai skirtingos.

Apskritai keltų menas, tarsi salelės šen bei ten iškilęs Romos upės sraute, išliko būtent grynai dekoratyviniuose metalo darbuose. Įdomūs ir įnoringi pavyzdžiai – bronziniai kreivalinijiniai metalo dirbiniai (*il. 203*), pasižymį bendraisiais keltiškais bruožais, kurie II ir III a. po Kr. vis dar pasitaiko Germanijoje prie Romos pasienio ir su perkeliama kariuomene tarp 256 ir 165 m. pr. Kr. patenka į tolimąjį Dūra Europą

202 Žmogaus galva iš kalkakmenio. Glosteris, I a. po Kr. Iš principo romėniškame veide atpažįstami keltiški bruožai; skulptūra neabejotinai yra vietinis dirbinys

203 Dekoratyvūs kreivalinijiniai metalo dirbiniai, pasižymį bendraisiais keltiškais bruožais, iš Dūra Europo prie Eufrato. 165–256 m. po Kr.

prie Eufrato,[90] už daugiau kaip 3000 km, galbūt kartu su 3-iojo gališkojo legiono karių daiktais – atrodo, kad šio legiono būrys ten stovėjęs Severo ar Karakalos laikais.

ROMOS MENAS RYTUOSE

Jis veda mus gilyn į Aziją ir atskleidžia kitus veiksnius. Dūra Europe, Palmiroje ir toje keistojoje Arabijos sostinėje Hatroje Irako viduryje dabar randama daugiausia pėdsakų, paliktų nuostabiojo meno, klestėjusio Partų karalystėje tarp I a. pr. Kr. pabaigos ir III a. po Kr.vidurio, susimaišius svetimiems elementams bei savitiems vietiniams bruožams. Ir Irano, ir Romos, arba Graikijos-Romos tradicijos prisidėjo prie šio įvairiaspalvio mišinio; taip gimė sausas dekoratyvus manierizmas, kuris, geriausiu atveju, pasižymėjo tam tikru šaltu orumu. Šiame kontekste domintų jau nuo pat I ir II a. pr. Kr. (Dūra ir Palmira) paplitęs griežtas „frontalumas“ (*il. 147, 148*) – polinkis vaizduoti figūras, kurios tarsi ignoruoja viena kitą ir nemirksėdamos spokso tiesiai į žiūrovą – apie šį būdą, iš Rytų prasibrovusį į vakarietišką Vidurio imperijos meną, jau buvo užsiminta. V a. ir vėliau partų „frontalumas“ perėjo į Bizantijos meno struktūrą, – to proceso kelius, priemones ir motyvus reikia toliau tyrinėti, galbūt atsižvelgiant į Armėniją. „Frontalumas“ ne kažin kiek pažengė labiau į rytus nutolusioje Irano dalyje, kur III a. sasanidai pakeitė iki tol viešpatavusius partus; archaizuotame sasanidų mene[91] šis bruožas pasitaiko, tačiau ne visada. Vis dėlto jis vėl pasirodo dar toliau į rytus (tiesa, nenustatytu

204, 205 Aprangos ir technikos panašumai sieja Palmiros reljefą (*viršuje*) su „budistiniu“ II–III a. po Kr. reljefu iš Gandaros Pakistano ir Afganistano pasienyje

metu) budistiniame „Gandaros“ mene Afganistano ir Pakistano pasienio ruože (*il. 205*); į čia metodas galėjo prasiskverbti veikiau nuo Persų įlankos pusės negu sausumos keliu (žr. toliau), turint galvoje, kad Irane jis nutrūksta.

Tačiau pirmiausia reikia grįžti prie romėnų stalo sidabro ir prisiminti įdomų su juo susijusį dalyką. Pripažinome, kad pirminė jo paskirtis – puikavimasis, o ne naudojimas. Iš tiesų kai kurie dirbiniai buvo iš vidaus papuošti tokiais iškiliais reljefais, kad netiko naudoti; pavyzdžiui, biustas viename iš Boskorealės indų (*il. 206*), vaizduojantis vadinamąją „Kleopatrą“, arba „Afriką“, dėvinčią sunkų galvos apdangalą, ratu išsikiša viršum padėklo, kurio centrą ji užima, kraštų. Tačiau „visi, nors ir turėdami sidabriniais indais nukrautus stalus, – pareiškia Vitruvijus (8.6), – dėl skonio grynumo naudojo molinius“. Tarp šių molinių indų buvo garsusis „Arecijaus“ indas (*il. 208*); tokius didžiuliais kiekiais gaminta Arecijuje, Etrūrijoje ir kitose Italijos vietose Augusto ir Tiberijaus laikais (maždaug nuo 30 m. pr. Kr. iki 40 m. po Kr.), panašiu ar kiek vėlesniu metu leidęs atžalas Britanijoje, Galijoje, Germanijoje bei rytinėje Viduržemio jūros pusėje. Šį sunkų, ryškų, raudoną indą su įspraustais ar prilipdytais dekoratyviniais elementais

206 Sidabrinis indas iš Boskorealės su vadinamuoju Kleopatros, arba Afrikos, biustu. Tokia horeljefinė dekoracija darė indą nebetinkamą naudoti

tikrai galima laikyti materialiu ankstyvųjų Romos imperijos šimtmečių simboliu. Jis buvo artimai susiję su metaliniais pirmtakais; geriausieji jo pavyzdžiai puošė ir darė linksmesnį Romos stalą nuo Britanijos iki Artimosios Azijos. Jį galima aptikti atokiuose laukiniuose Pietų Arabijos plotuose.[92] Esu radęs jį net tolimojoje Bengalijos pakrantėje; čia, senoviniame Poudouke (Arikamedu), į pietus nuo Pondišerio, jis buvo mainomas į perlus, prieskonius ir kartūną, kuriuos Indija tiekė Romos rinkai per Graikijos, Arabijos, Indijos ir Italijos tarpininkus. Turint galvoje milžinišką Romos pasaulio erdvę, nepalieka mintis, kad Glosteršyro, Hartfordšyro ar Esekso miškuose ir laukuose galima iškasti itališkų indų, lygiai tokios pačios rūšies ir kilmės kaip indai, rasti už 10 000 km Koromandelio pakrantėje.

Tačiau nors ši paplitusi keramika neretai atrodo meistriška ir patraukli, ji nedaug kuo padėjo „perpilti" idėjas į Rytų kraštus – Pietų Arabiją ar į Pietų Indiją, – kur ji prasiskverbė. Arabijos ar Indijos gavėjams ji patiko, todėl buvo gera mainų prekė. Šen bei ten ji darė nežymų poveikį vietiniams amatams, tačiau ko nors reikšmingiau nepakeitė. Visiškai kitokį poveikį darė prabangios prekės kur kas šiauresniuose rajonuose, Indijos ir Pakistano pasienyje bei anapus jo. Priežastis verta dėmesio.

Nuo vakarinių Indijos pakrančių per šį šiaurės vakarų pasienio ruožą šiaurės kryptimi driekėsi gerai pramintas kelias, kuris, darydamas lankstą, jungė Vakarus su Kinija; lankstas buvo daromas norint išvengti susidūrimo su priešiškais partais, viešpatavusiais Persijos plokščiakalnyje ir jo apylinkėse. Tuo metu Kinija turėjo šilko monopolį; o pasiturinčios Romos ir imperijos bendruomenės godžiai jo ieškojo. Tačiau kinai buvo priekabūs partneriai; mainais jie reikalavo ko nors vertingesnio ar bent jau įspūdingesnio nei indai ar vyno ąsočiai, tenkindavę pipirų augintojus ir medvilnės rinkėjus pietuose. Prekyba su Kinija buvo prabangos prekyba. Karavanai, gabenę stulbinantį prekių asortimentą, traukdavo šilko keliu iš vienos vietinės sostinės į kitą, pakeliui iššvaistydami savo brangiųjų krovinių dalį ties viena paskui kitą sekusiomis muitinių užtvaromis. Gerai žinomos dvi tokios sostinės: abiejose ryškiai pastebimas Aleksandrijos dalyvavimas šioje milžiniško masto kampanijoje.

207 Bronzinė Horo-Harpokrato statulėlė, rasta Taksiloje. Ji beveik neabejotinai iš Aleksandrijos

Vienas iš jų – žymusis Taksilos miestas Pakistane, netoli Ravalpindžio. Paskutiniaisiais amžiais pr. Kr. ir pirmaisiais po Kr. jis buvo atstatytas prie to paties magistralinio kelio. Tarp daugybės čia iškastų radinių – gausūs iš Vakarų atkeliavę daiktai: stiklas ir brangenybės, Bakcho galvos pavidalo *emblema* nuo sidabro indo vidinio dugno, žavinga mažytė bronzinė Horo-Harpokrato, kaip paprastai pakėlusio pirštą prie lūpų, statulėlė (*il. 207*), neabejotinai atgabenta iš Aleksandrijos. Tačiau

dar įspūdingesnis – garsusis 1937 ir 1939 m. lobis iš Bagramo, ankstesniosios vietinės Kapisio sostinės, įsikūrusios už 80 km į šiaurę nuo Kabulo Afganistane ir už 400 km į šiaurės vakarus nuo Taksilos, ant to paties magistralinio kelio. Čia buvo rastos dvi senovėje užmūrytos kažkokio viešojo pastato patalpos, prikrautos daugybės rinktinių prekių, atgabentų iš Indijos, Kinijos ir Vakarų, neabejotinai sukauptų iš kyšių ar muito mokesčių, kuriuos mokėdavo pro čia keliavę karavanai. Šis stulbinantis atradimas dabar visiškai išaiškintas.[93]

Vakarų indėlis į šį mišinį – aukštos kokybės stiklo dirbiniai (*il. 209*) (kai kurie ne vėlesni nei I a. po Kr.), bronziniai indai bei statulėlės ir daugybė įsidėmėtinų apskritų gipso formų, skirtų *emblemata* lieti; jas jau aptarėme anksčiau (*il. 210*). Pastarosios buvo tipiški graikų-romėnų dirbiniai: pavyzdžiui, reljefinis Atėnės biustas, vynuogių rinkimo scena, vyro galva, primenanti portretus, kuriais Vakaruose puošdavo sidabro indus.[94] Net neminint šių gipsinių dirbinių ryšių su Aleksandrijos šaltiniais, tiesiai į Aleksandriją nurodo dvi bronzinės statulėlės: dar viena grynai antikinių formų Horo-Harpokrato statulėlė ir Heraklio atvaizdo atmaina, taip pat grynai antikinė, tačiau ant galvos užsidėjusi pintinę, kitais atvejais siejamą su Aleksandrijos dievybe Serapidu (*il. 211*).

Taigi Azijos širdyje pirmaisiais dviem šimtmečiais po Kr. susiduriame su galinga Rytų–Vakarų tarpusavio sąveika, siekiančia Aleksandriją. Be abejo, tai toli gražu ne pirmoji tokio pobūdžio sąveika. Aleksandras Didysis 327 m. pr. Kr. į tą pačią pasaulio dalį Graikijos *ethos*, tegu ir gana miglotą bei nepilną. Padariniai gerai žinomi. III a. pr. Kr. į šiaurę nuo Hindukušo vyravo graikų-baktrų valdžia, o II a. pr. Kr. į pietus nuo jo viešpatavo indų-graikų karaliai. Tačiau, – nepaisant to, kad įsigalėjo garsusis helėnistinis kalbų mišinys ir kad oficialiai iš dalies buvo vartota ir graikų kalba, o I a. po Kr. kušanai galutinai pritaikė graikų rašmenis savajai azijietiškai kalbai, – ši keista helėnistinio pasaulio atplaiša nedaug tepaliko (kiek mes šiandien galime įžvelgti) materialaus paveldo naujajai budistinio mąstymo fazei ir globai, įsivyravusiai regione maždaug apie 100 m. po Kr. Daugiausia, ką ji paliko, – tai palankią dirvą, paruoštą naujoms iš Vakarų atkeliavusioms sėkloms; dabar jas iš dalies reiškė romėniškos prekės pakelės miestuose, tokiuose

208 „Arecijaus“ indas, pagamintas Etrūrijoje tarp 30 m. pr. Kr. ir 40 m. po Kr. Trūksta raudono pagrindo, ant kurio jis iš pradžių stovėjo

209 Ištapyta stiklo taurė iš Begramo, greičiausiai pagaminta Sirijoje I a. po Kr.

kaip Taksila ar Begramas, ir iš dalies, be abejo, atsitiktinai čia atsidūrę romėnų-partų pasaulio meistrai.[95] Tai, kad ankstyvaisiais amžiais pr. Kr. Indijoje tikrai dirbo Vakarų meistrai, įrodo ne vien ankstyvoji tradicija ar legenda, esą šv. Tomas buvęs parduotas Jeruzalėje ir turėjęs tarnauti kaip Taksilos rūmų statytojas; šį pasakojimą smarkiai papildo gausios užuominos apie tai, kaip krikščionybės eros pradžioje ir vėliau Indijos princai priimdavę į įvairiausias tarnybas graikiškai kalbančius vakariečius, arba „yavanas".[96]

Tačiau geriausiu atveju tai tėra pasakojimo dalis. Vadinamasis graikų-budistų menas, romėnų-budistų menas ar Kušanų karalystės menas, iškilęs ir klestėjęs senovės Gandaroje arba anapus jos, abipus Afganistano ir Pakistano pasienio, tarp II ir V a. po Kr. susidėjo ir iš kitų

210 Gipso forma, skirta indo *emblema* lieti, rasta Begrame, tačiau neabejotinai naudota Aleksandrijoje

211 Bronzinė Herkulio-Serapido statulėlė, rasta Begrame. Figūros forma – grynai antikinė, tačiau *calathus*, Serapido atributas, leidžia spėti ją esant aleksandriškos kilmės

212 Reljefas iš Charsados, netoli Pešavaro, vaizduojantis Trojos arklio legendą ar atitinkamą budistinį pasakojimą. Sumanymas antikinis, tačiau darbas budistų arba „Gandaros“

elementų: pirmiausia iš indiškų (šiaip ar taip, budizmas buvo kiaurai indiška doktrina), papildytų visokiausiais bruožais, pasiskolintais iš iraniečių meno – ne tik iš partų vakarinėje Persijos kalnų masyvo pusėje, bet, pasitaikius progai, ir iš kušanų, gyvenusių rytinėje jo dalyje.[97] Visi tie elementai, dažnai labai skirtingi, susijungė, kad tuščią meno atžvilgiu erdvę, susidariusią kalnų ir lygumų paribyje, užpildytų nauju *Ersatz* menu. Šio meno neveikė jokios vietinės tradicijos (reikšmingesnių ir nebūta), tačiau jį iš principo jungė į vienumą tuo pat metu iškilęs budizmas, jo apribojančios reikmės ir dosni globa; tas menas ir tarnavo kone vien budizmui.

Šis keistai sumišęs ir nepastovus svetimų įgūdžių ir tradicijų kratinys – kažkas panašaus į išgalvotą „esperanto meną“, turbūt unikalų reiškinį meno istorijoje, – jis mums rūpi tik dėl Romos ar Graikijos-Romos įnašo, kurį nesunku atskirti pagal jo abejonių nekeliančią brandą. Tuo metu, kai atgyjąs budizmas godžiai ieškojo naujų išraiškos būdų ir medžiagos plintantiems kultiniams atvaizdams, romėniškieji Vakarai, apsirūpinę tradicinėmis tipiškomis figūromis ir scenomis, o vėliau – lengvai atgaminamais stiuko dirbiniais, sugebėjo pasiūlyti

daugelį galimų atsakymų. Dabar linkstama pabrėžti vaidmenį, kurį budistiniame Azijos mene šiuo laikotarpiu suvaidino kiti pagalbininkai, – tai visiškai teisingas požiūris, tačiau, antra vertus, jis nereikalauja, kad būtų kaip nors menkinama Vakarų indėlio svarba. Vakarų indėlis, didžiulis ir nepaprastas tiek kokybe, tiek kiekybe, nė kiek nesumažėja. Ant nereto Gandaros reljefo laisvai pasiskirsčiusios figūros, – dažnai aprengtos kiek suvakarietintais rūbais, – kartais nepaprastai primena romėniškus II a. sarkofagus; tai nuolat pasikartojanti ir netgi stulbinanti užuomina apie graikiškas-romėniškas ištakas, o retkarčiais gal ir apie graikų-romėnų meistrystę. Budistų pasakojimą, arba *jataka*, galėjo iliustruoti Trojos legendos scena (*il. 212*). Tarp daugybės rytietiškų gipso dirbinių iš Taksilos Pandžabe ar Hados Afganistane esama detalių, įtaigiai nurodančių į Romos pasaulį: neindiški elniai, į galus panašūs Azijos barbarai, šelmiai kūdikiai, primenantys ilgą helėnistinių ar romėniškų vaikiūkščių virtinę ir ne daug ką teturintys bendra su Rytais (*il. 213*). Šis hibridinis budistų menas vienokiu ar kitokiu būdu keistai liudija apie toli į rytus nusidriekusias technologijų ir estetinių sąvokų ribas; atvirkštinis pavyzdys būtų Kinijos meno motyvų skverbimasis į Vakarus po šešiolikos amžių. Abiem atvejais prekių mainai peraugo į idėjų mainus.

213 Vaiko galva iš Taksilos. Stilius labiau vakarietiškas nei budistinis ir primena daugybę helėnistinių ir romėniškų skulptūrų pavyzdžių

214 Bodhisatvos galva iš Hados; stiukas. Lepūs bruožai perteikti visiškai rytietiškai

215 Stiuko galva iš Sabratos. Jos ir „Hados galvos" panašumai gali pakišti mintį apie meninių idėjų judėjimą iš Rytų į Vakarus

Ar Romos laikais būta atvirkštinio nuotėkio – iš Rytų į Vakarus? Šis klausimas lieka neatsakytas, vis dar per mažai nagrinėtas. Romos religinis mąstymas nemažai ką perėmė iš Artimųjų Rytų, – pradedant nuo tos 205 m. pr. Kr. dienos, kai Scipionas Afrikietis, iš Frigijos į Romą atgabenęs paslaptingąją Kibelę, Dievų Motiną, pastatė ją ant Palatino, – iki galutinio Krikščioniškosios Paslapties triumfo 313 m. po Kr. Be to, buvo manyta, tiesa, tiksliai neformuluojant, esą Vakarų filosofija veikusi Rytus. Tačiau koks buvo Rytų meno atoveikis Vakarams? Čia ir vėl įtariu, kad galima pasakyti daugiau, negu jau pasakyta. Baigiu dviem stiuko dirbinių pavyzdžiais. Pirmasis (*il. 214*) iš budistų gyvenvietės Hados Afganistane. Tai lepus, kiaurai rytietiškas Bodhisatva su sunkiais akių vokais, banguotais plaukais, ilga nosimi ir trumpu apvaliu smakru. Antroji galva (*il. 215*) – iš romėnų miesto Sabratos Tripolitanijoje; jos bruožai lygiai tokie patys – ne vakarietiški, o rytietiški. Ar tai užuomina apie atvirkštinį judėjimą Aleksandrijos–Indijos–Kinijos maršrutu?

Nuorodos

Rekomenduojama literatūra

Iliustracijų sąrašas

Rodyklė

Nuorodos

PRATARMĖ

1 Toynbee, Jocelyn M. C., *The Hadrianic School* (Cambridge, 1934), p. xx.

2 Berenson, B., *The Arch of Constantine* (London, 1954).

PIRMAS SKYRIUS

3 Ward-Perkins, J. B., "The Italian Element in Late Roman and Early Medieval Architecture", *Proceedings of the British Academy*, XXXIII (1947), 169.

4 Huxley, Julian, "The Size of Living Things" jo knygoje *Man in the Modern World* (London, 1947).

5 Seyrig, H., leidinyje *Bulletin du Musée de Beirut*, I (1937), 95 ir toliau.

ANTRAS SKYRIUS

6 Gomme, A., cituotas *Proceedings of the British Academy*, XLV (1959), 337.

TREČIAS SKYRIUS

7 Cook, J. M., ir Nicholls, R. V., "Old Smyrna, 1948–1951", *Annual of the British School at Athens*, nr. 53–54, 1958–1959, p. 1–137.

8 Bradford, J., *Ancient Landscapes* (London, 1957), p. 277–286.

9 Robinson, D. M., *Excavations at Olynthus* (Baltimore, 1946), ypač XII dalis.

10 Wiegand, T., ir Schrader, H., *Priene, Ergebnisse der Ausgrabung in den Jahren 1895–98* (Berlin, 1904).

11 Boëthius, A., *The Golden House of Nero* (Michigan, 1960), p. 36.

12 Apie paskutiniuosius darbus Marcabote žr. Mansuelli, Guido A., in *The Illustrated London News*, 1962, spalio 13, p. 556–560. Apie ankstesniuosius kasinėjimus žr. Haverfield, F. J., *Ancient Town-planning* (Oxford, 1913), p. 61–62, su nuorodomis; naujesnį požiūrį pateikia Boëthius, A., *The Golden House of Nero* (Michigan, 1960), p. 47.

13 Meiggs, R., *Roman Ostia* (Oxford, 1960), p. 22.

14 Brown, F. E., *Memoirs of the American Academy at Rome*, XX (1951), ir vėlesni leidiniai.

15 Haverfield, F. J., *Ancient Town-planning* (Oxford, 1913), p. 89–91.

16 Bendinelli, G., *Torino Romana*.

17 Richmond, I. A., "Augustan Gates at Torino and Spello", *Papers of the British School at Rome*, XII (1932), 52–62.

18 Richmond, I. A., ir Holford, W. G., "Roman Verona: The Archaeology of its Town-plan", *Papers of the British School at Rome*, XIII (1935), 69–76.

19 Žr. bendrą daugelio romėnų miestų Alžyre apžvalgą, Nash-Williams, V. E., "Roman Africa", *Bulletin of the Board of Celtic Studies*, XVI (Cardiff, 1956), 135–164.

20 Haynes, D. E. L., *The Antiquities of Tripolitania*, puikus vadovas, kurį išleido Tripolitanija senienų departamentas, Libija, 1959.

21 Ward-Perkins, J. B., ir Toynbee, Jocelyn M. C., "The Hunting Baths at Lepcis Magna", *Archaeologia*, XCIII (Oxford, 1949), 165–195.

22 Starcky, J., *Palmyre* (Paris, 1952), mokslinis vadovas.

[23] Von Gerkan, A., "Die Stadtmauer von Palmyra", *Berytus*, II (Copenhagen, 1935), 25–33; Schlumberger, D., "Le développement urbain de Palmyre", *ib.*, 149 ir toliau; Seyrig, H., "Antiquités syriennes", *Syria*, XXVII (1950), II, 239–242; Van Berchem, D., "Recherches sur la chronologie des enceintes", *ib.*, XXXI (1954), 256–262. Taip pat žr. naują apžvalgą, Richmond, I. A., "Palmyra under the aegis of the Romans", *Journal of Roman Studies*, LIII (London, 1963), 43–54.

[24] Apie romėniškąjį Paryžių žr. Duval, P. M., *Paris antique* (Paris, 1961); de Pachtère, F. G., *Paris à l'époque gallo-romaine* (Paris, 1912).

[25] Šiuolaikiškos ir visapusiškos romėnų Tryro apžvalgos nėra. Tačiau žr. Brogan, O., *Roman Gaul* (London, 1953), p. 111 ir 242; Eiden, H., "Untersuchungen an den spätrömischen Horrea von St Irminen in Trier", *Trierer Zeitschrift*, 18 (1949), 73 ir toliau; Gose, E., *Der Tempelbezirk des Lenus Mars in Trier* (Trier, 1955); Reusch, W., *Die Basilika in Trier* (Trier, 1956); ir bendras naujų atradimų apžvalgas *Trierer Zeitschrift*, 24–26 (1956–1958), 399 ir toliau.

[26] Naujesnį planą pateikia Nash-Williams, V. E., "Roman Africa", in *Bulletin of Celtic Studies*, XVI (1956), il. 2, priešais p. 138.

[27] Šiuolaikiškos romėnų Londono apžvalgos nėra. Apie kai kuriuos kasinėjimus žr. Grimes, W. F., "Excavations in the City of London" in *Recent Archaeological Excavations in Britain*, red. Bruce-Mitford, R. L. S. (London, 1956); pastabos, esančios *Journal of Roman Studies*, XL (1950), 107; ir Toynbee, J. M. C., "A silver casket and strainer from the Walbrook Mithraeum in the City of London" (Leiden, E. J. Brill, 1963).

[28] Steyert, A., *Nouvelle histoire de Lyon* (Lyon, 1895), 1, 234, 245, 315–316; ir Wuilleumier, P., *Lyon, métropole des Gaules* (Paris, 1953), p. 26–27.

KETVIRTAS SKYRIUS

[29] Boethius, A., *The Golden House of Nero* (Michigan, 1960), p. 13, 21, 60–62.

[30] Žr. vėlesnius šventyklos tyrinėjimus: Balty, J. C., *Études sur la Maison Carrée de Nîmes* (Latomus, Brussels, 1960).

[31] Žr. naują trumpą Baalbeko šventyklų apžvalgą: Harding, G. Lankester, *Baalbek* (Beirut, 1963). Taip pat Schulz, B., ir Winnefeld, H., *Baalbek, Ergebnisse der Ausgrabungen 1898–1905*, 2 t. (Berlynas ir Leipcigas, 1921); Hoyningen-Huene ir Robinson, D. M., *Baalbek, Palmyra* (nuotraukos) (New York, 1946); Coupel, P., "Travaux de restauration ą Baalbek en 1933, 1934", *Syria*, XVII (Paris, 1936), 321–334. Taip pat 5 pastaba, aukščiau.

[32] Žr. naudingą, tačiau nepakankamai išsamų svarstymą apie šiuos šventyklų laiptus: Amy, R., "Temples à escaliers", *Syria*, XXVII (1950), 82–136.

[33] Grant, M., *The World of Rome* (London, 1960), p. 290.

[34] Apvalią šventyklą šalia Tiberio mini Strong, D. E., ir Ward-Perkins, J. B., "The Temple of Castor in the Forum Romanorum", *Papers of the British School at Rome*, XXX (1962), 4.

[35] Beltrami, L., *Il Pantheon* (Milan, 1898); Robertson, D. S., *Greek and Roman Architecture* (Cambridge, 1943), p. 246–251.

[36] Apie tai svarstė, pavyzdžiui, Ward-Perkins, J. B., str. "The Italian Element in Late Roman and Early Medieval Architecture", *Proceedings of the British Academy*, XXXIII (London, 1948).

[37] Tinkamai surinktas Hayneso leidinyje, žr. 20 nuorodą, aukščiau.

[38] Apie baziliką apskritai žr. Ward-Perkins, J. B., "Constantine and the Origins of the

Christian Basilica", *Papers of the British School at Rome*, XXII (1954), 69 ir toliau.

39 Minoprio, A., "A Restoration of the Basilica of Constantine, Rome", *Papers of the British School at Rome*, XII (1932), 1–25.

40 Kenyon, Kathleen M., "The Roman Theatre at Verulamium, St Albans", *Archaeologia*, LXXXIV (Oxford, 1935), p. 213–261.

41 Iš gausios literatūros paminėtina: Robertson, D. S., *Greek and Roman Architecture* (Cambridge, 1943), p. 300 ir toliau; Boëthius, A., *Roman and Greek Town Architecture* (Goteborg, 1948), ir *The Golden House of Nero* (Michigan, 1960), *passim.*

42 Apianas, *Historia Romana*, neabejotinai kildintina iš Polibijaus, kuris buvo tiesioginis liudininkas.

43 Žr. santrauką: Brogan, O., *Roman Gaul* (London, 1953), p. 123–125.

44 *Ib.*, p. 125.

45 Grenier, A., o toliau – Fustel de Coulanges ir Julian, C., in *Manuel d'archéologie gallo-romaine*, II (Paris, 1934), 914 ir toliau; taip pat Eydoux, H. P., *La France antique* (Paris, 1962), p. 217.

46 Blanchet, A., *Les enceintes romaines de la Gaule* (Paris, 1907), p. 232.

47 Wheeler, R. E. M., "Roman buildings and Earthworks on the Cardiff Racecourse", *Transactions of the Cardiff Naturalists' Society*, LV (1925), 19–46; ir Wheeler, "A Roman Fortified House near Cardiff", *Journal of Roman Studies*, XI (1921), 67–85.

48 Žr. santrauką: Brogan, O., cit. 43 nuorodoje, p. 121–122.

49 Lanciani, R., *La Villa Adriana* (Rome, 1906); ir Aurigemma, S., *Villa Adriana* (Rome, 1962).

50 Boëthius, A., *The Golden House of Nero* (Michigan, 1960). Tačiau temą reikia iš naujo nagrinėti.

51 Adam, R., *Ruins of the Palace of the Emperor Diocletian at Spalato* (1764); Niemann, G., *Der Palast Diokletians in Spalato* (Vienna, 1910); Hébrard, E., ir Zeiller, J., *Spalato, le palais de Dioclétien* (Paris, 1912).

52 Boëthius, A., *The Golden House of Nero* (Michigan, 1960), p. 74; Marcel Brion, *Pompeii and Herculaneum: the Glory and the Grief* (London, 1960), il. 40.

53 Ward-Perkins, J. B., "Etruscan Engineering", in Renard, M., red., *Hommages ą Albert Grenier* (Latomus, Brussels, 1962), p. 1636–1643.

54 Steyert, A., *Nouvelle Histoire de Lyon* (Lyon, 1895), I, 236 ir 336b.

55 Aleksandrijos viaduktas, kuris apie 1,5 kilometro driekėsi skersai įlankos, buvo sujungtas su akveduktu, tačiau apie šį nieko nežinoma. Lawrence, A. W., *Greek Architecture* (Penguin Books, 1957), p. 236.

56 Ward-Perkins, J. B., cituotas 53 nuorodoje, p. 1641.

57 Ward-Perkins, J. B., "The Art of the Severan Age", *Proceedings of the British Academy*, XXXVII (1951), 271 ir toliau.

58 Kitų pavyzdžių galima rasti "Triumphbogen" analitiniame sąraše (iki 1939), kurį sudarė Kahler, H., in Pauly-Wissowa, *Real-Encyclopädie*, VIIA, 374–494.

PENKTAS SKYRIUS

59 Eugénie Strongo *Roman Sculpture* (London, 1907 ir 1911) vis dar naudinga. Apie kai kuriuos aspektus žr. puikią naują apžvalgą: Strong, D. E., *Roman Imperial Sculpture* (London, 1961). Brendel, O. J., "Prolegomena to a Book on Roman Art", *Memoirs of the American Academy in Rome*, XXI (1953) pateikia senosios ir šiuolaikinės kritikos apžvalgą bei analizę. Žr. ir naujesnį naudingą tyrinėjimą: Poulsen, V., *Les portraits romains.* I, République et dynastie julienne (Copenhagen, 1962).

[60] Richmond, I. A., *Archaeology, and the After-Life in Pagan and Christian Imagery* (Oxford, 1950), p. 41. "Laidotuvių atveju siekiama kūną palikti neliestą, manant, kad jis dar kokiu nors būdu praverս; [...] kad jo pavidalas yra svarbus, kad jis ir toliau bus dvasios, kuri iškeliavo, įrankis." Taip pat plg. Toynbee, Jocelyn M. C., *The Hadrianic School* (Cambridge, 1934), p. 162.

[61] Armstrong, A. H., in *The Greeks*, red. H. Lloyd-Jones (London, 1962), p. 132.

[62] Toynbee, Jocelyn M. C., in *The Proceedings of the British Academy*, XXXIX (1953), 67–95, su ankstesnėmis nuorodomis. Weinstock, S., in *Journal of Roman Studies*, L (1960), 44–58; ir Toynbee, *ib.*, LI (1961), 153–156.

[63] Žr. Rostovtzeff, M., *Dura-Europos and its Art* (Oxford, 1938), il. I, p. 82; etc.

[64] Žr. Schlumberger, D., "Descendants non-méditerranéens de l'art grec", *Syria*, XXXVII (1960), il. XI, 2, ir il. XII, I; ir Seyrig, H., in *Syria*, XXIV (1944–1945), 62, ir XXVI (1949), 29–33.

[65] Ward-Perkins, J. B., "The Art of the Severan Age in the Light of Tripolitanian Discoveries", *Proceedings of the British Academy*, XXXVII (1951), 269–304.

[66] Jis pateiktas knygoje: Strong, D. E., *Roman Imperial Sculpture* (London, 1961), il. 10.

[67] Apianas, *De rebus Punicis*, 66.

[68] Plinijus, *Nat.* 35. 23.

[69] Reinach, A. J., "La frise du monument de Paule-Emile à Delphes", *Bulletin de correspondance Hellénique*, XXXIV (Paris, 1910), 433–468; Strong, D. E., *Roman Imperial Sculpture*, il. 10.

[70] Apie sarkofagus žr. Toynbee, Jocelyn M. C., *The Hadrianic School* (Cambridge, 1934), p. xiv, 166 ir toliau.

[71] Žinomi pavyzdžiai – budistiniai reljefai iš monumentalių kulto pastatų (stupų) Bharhute, antroji II a. pr. Kr. pusė, ir Sančyje, I a. pr. Kr. vidurys. Ypač žr. Marshall, Sir John, ir Foucher, A., *The Monuments of Sanchi* (Indijos vyriausybės leidinys, be datos, apie 1940), I, 119 ir 125–127.

[72] Rostovtzeff, M., *Dura-Europos and its Art* (Oxford, 1938), p. 90 ir 123 ir toliau.

[73] Strong, Eugénie, *Roman Sculpture* (London, 1911), I, 157 ir toliau; ir Strong, D. E., *Roman Imperial Sculpture* (London, 1961), il. 40.

[74] Freshfield, E. H., "Notes on a Vellum Album containing some Original Sketches of Public Buildings ... (at) Constantinople in 1574", *Archaeologia*, LXXII (1922), 87–104.

[75] Mann, J. G., "Instances of Antiquarian Feeling in Medieval and Renaissance Art", *Archaeological Journal*, LXXXIX (London, 1933), 259.

[76] Žr. naują Zliteno mozaikų datos (? 200 m. po Kr.) tyrinėjimą: de Azevedo, M. Cagiano, "La Data dei Mosaici di Zliten", *Hommages à Albert Grenier*, red. M. Renard (Latomus, Brussels, 1962), I, 374–380.

[77] Berenson, B., *The Passionate Sightseer* (London, 1960), p. 32.

[78] Strong, D. E., *Roman Imperial Sculpture* (London, 1961), il. 50.

[79] *Ib.*, il. 49.

[80] II ir I a. pr. Kr. budistų reljefams Indijoje būdingos labiau išsikišusios antrojo plano figūros. Apie tai – 71 ir 72 nuor. aukščiau.

[81] Maiuri, A., *Roman Painting* (London, 1953), p. 49.

[82] Carettoni, G., "Due Nuovi Ambienti Dipinti sul Palatino", in *Bollettino d'Arte*, 1961, 189 ir toliau.

83 Wheeler, M., *Rome beyond the Imperial Frontiers* (London, 1954). p. 10 ir 116.

84 Ypač garsus – Berlyno 8935-asis papirusas iš I a. po Kr., žr. Drexel, F., in *Mitteilungen des Deutschen Archaeologischen Instituts*, Roemische Abteilung, XXXVI–XXXVII (1921–1922), 34–37; Adriani, A., *Le gobelet en argent*, Société Royale d'Archéologie d'Alexandrie, sąs. nr. I (1931), p. 36, past. 67.

85 Adriani, žr. 84 nuorodoje, p. 37, past. 77.

86 Žr. Walters, H. B., *Catalogue of the Silver Plate in the British Museum* (1921), p. xvii.

87 Schreiber, T., *Die Alexandrinische Toreutik* (Leipzig, 1894), p. 470 ir toliau. Žr. pagrindinį bendrą tyrinėjimą: Möbius, Hans, "Alexandria und Rom", *Bayerische Akademie der Wissenschaften, Philosophisch-Historische Klasse Abhandlungen*, Neue Folge, sąs. 59 (Munich, 1964).

88 *Proceedings of Prehistoric Society*, XXVIII (London, 1962), il. v.

89 Wheeler, R. E. M., ir T. V., *Prehistoric, Roman and post-Roman Site in Lydney Park, Gloucestershire* (Oxford, 1932), p. 40 ir 88.

90 *The Excavations at Dura-Europos, Final Report IV*, d. IV, sąs. 1, Frisch, Teresa G., ir Toll, N. P., "The Bronze Objects" (New Haven, 1949). Apie 3-iąjį Galijos legioną žr. M. Rostovtzeff, *Dura-Europos and its Art* (Oxford, 1938), p. 26. Apie labiau miglotas sąsajas priešinga kryptimi – nuo Eufrato link Reino – žr. Will, E., in *Syria*, XXXI (Paris, 1954), 278–285.

91 Will, Ernest, "L'art sassanide et ses prédécesseurs", *Syria*, XXXIX (1962), 45–63; Schlumberger, D., "Sur l'origine et sur la nature de l'art des Sassanides", *VIIIe Congrès International d'Archéologie Classique, Rapport et Communications* (Paris, 1963).

92 Žr. Comfort, H., in Bowen, R. Le B., ir Albright, Frank P., *Archaeological Discoveries in South Arabia* (Baltimore, 1958), p. 199 ir toliau.

93 Hackin, J., *Recherches archéologiques à Begram* (Mémoires de la Délégation Archéologique Francaise en Afghanistan, IX, Paris, 1939); Hackin, J. ir kiti, *Nouvelles recherches archéologiques à Begram* (Mémoires, etc., Paris, 1954); Wheeler, M., *Rome beyond the Imperial Frontiers* (London, 1954), p. 164.

94 Kaip iš Boskorealės, Pompėjų: *British Museum Catalogue of the Silver Plate* (1921), nr. 26; *Monuments Piot*, V (Paris, 1899), il. 2 ir p. 44–47.

95 Soper, A. C., "The Roman Style in Gandhara", *American Journal of Archaeology*, 55 (1951), 305; ir Rowland, Benjamin, *The Art and Architecture of India* (Penguin Books, 1953), p. 79.

96 Wheeler, M., *Rome beyond the Imperial Frontiers* (London, 1954), p. 132 ir toliau.

97 Apie tai žr. reikšmingą straipsnį: Schlumberger, D., "Descendants non-méditerranéens de l'art grec", *Syria*, XXXVII (1960), 131–166 ir 253–318.

Rekomenduojama literatūra

AURIGEMMA, S., *Villa Adriana* (Rome, 1962).

BOËTHIUS, AXEL, *The Golden House of Nero: Some Aspects of Roman Architecture* (Michigan, 1960).

GRANT, MICHAEL, *The World of Rome* (London, 1960).

GRIMAL, PIERRE, *La civilisation romaine* (Paris, 1960). English edition, *The Civilization of Rome* (London, 1963).

HINKS, R. P., *Greek and Roman Portrait Sculpture* (London, 1935).

KÄHLER, H., *Rom und Seine Welt* (Baden-Baden, 1963). English edition, *Rome and Her Empire* ('Art of the World' series, London, 1963).

MAIURI, A., *La peinture romaine* (Geneva, Editions Skira, 1953). English edition, *Romain Painting* (Editions Skira, 1953).

ROBERTSON, D. S., *Greek and Roman Architecture* (Cambridge, 1943)

ROSTOVTZEFF, M., *Dura-Europos and its Art* (Oxford, 1938).

STRONG, D. E., *Roman Imperial Sculpture* (London, 1961).

STRONG, EUGÉNIE, *Roman Sculpture* (London, 1907 ir 1911). (Senstelėjusi, tačiau pati naudingiausia iš bendrųjų apžvalgų.)

TOYNBEE, JOCELYN M. *The Hadrianic School* (Cambridge, 1934).

— *Art in Roman Britain* (London, 1962).

Iliustracijų sąrašas

1 Apolono Epikūrininko šventykla, Basos. Naoso ir *adytum* vaizdas. 450–425 m. pr. Kr. Pagal F. Krischeną, 1938.

2 Atėnės šventykla, Sirakūsai; kolonada pietinėje katedros sienoje. 480–460 m. pr. Kr. Maxo Hirmerio nuotr.

3 Karakalos termos, Roma; vaizdas iš viršaus. 211–217 m. po Kr. Mansell-Alinari nuotr.

4 S. Maria degli Angeli, Roma. Buvęs Diokleciano termų *tepidarium*. 302 m. po Kr., perstatyta 1563 m. ir vėliau. M. B. Cooksono nuotr.

5 Diokleciano termos, Roma. Vaizdas iš *tepidarium* į *frigidarium*. 302 m. po Kr. Alano Sorrellio rekonstrukcija.

6 Jupiterio šventykla, Baalbekas; išlikusios stačios kolonos. 60 m. po Kr. Sero Mortimerio Wheelerio nuotr.

7 Baalbeko karjeras; tašyto akmens luitas. I a. po Kr. (ilgis – 21,5 m). Nuotr. iš Londono archeologijos instituto.

8 Olinto gyvenamųjų namų rajonas; planas.V a. pr. Kr. antroji pusė. Pagal D. M. Robinsoną.

9 Priėnės planas. IV a. pr. Kr. antroji pusė. Pagal T. Wiegandą ir H. Schraderį.

10 Pesto planas. IV arba III a. pr. Kr. Pagal A. Maiuri.

11 Ostijos planas. Johno Wilscherio pieš.

12 Ostijos *castrum*. Netrukus po 349 m. pr. Kr. Fototeca Unione nuotr.

13 Pompėjų planas. Johno Wilscherio pieš.

14 Ostija; *decumanus maximus* ir teatras. Fototeca Unione nuotr.

15 Ostija; *Horrea Epagathiana*; išorės vaizdas. II a. po Kr. Fototeca Unione nuotr.

16 Romos pasaulio žemėlapis. Nubraižytas Johno Woodcocko.

17 Ostija; „Kolegijų būstinė“; laivybos kontora. Fototeca Unione nuotr.

18 Ostija; Kapitolijus. 117–138 m. po Kr. Nuotr. iš „Thames and Hudson“ leidyklos archyvo.

19 Marmurinis reljefas; Ostijos uostas. 200 m. pr. Kr. Museo Torlonia, Roma. Mansell-Alinari nuotr.

20 Ostija; Trajano uostas. Vaizdas iš viršaus. 112 m. po Kr. Nuotr. iš „Thames and Hudson“ leidyklos archyvo.

21 Švartavimosi blokai prie Tiberio Romoje. Fototeca Unione nuotr.

22 Aostos planas. Įkurta 25 m. pr. Kr. Martino Weaverio brėž.

23 Porta Palatina. Turinas. I a. pr. Kr. antroji pusė. Mansell-Alinari nuotr.

24 Veneros vartai, Spelas; šiaurinis bokštas iš pietryčių pusės. Augusto laikai (27 pr. Kr.–14 po Kr.). Prof. sero Iano Richmondo nuotr.

25 Verona; vaizdas iš viršaus. Matyti romėniško miesto tęsinys. Italijos oro transporto ministerijos nuotr.

26 Dugos planas. Gerardo Bakkerio brėž.

27 Timgado planas. Miestas įkurtas 100 m. pr. Kr. Pagal oficialų buvusios Alžyro vyriausybės planą.

28 Timgadas; bendras vaizdas. Įkurtas 100 m. pr. Kr. Ray Delverto nuotr.

29 Timgadas; viešoji išvietė. II a. po Kr. V. E. Nash-Williamso nuotr.

30 Timgadas; teatras. 161–169 m. po Kr. V. E. Nash-Williamso nuotr.

31 Leptis Magnos planas. Pagal D. E. L. Haynesą.

32 Leptis Magna; turgavietė. 9–8 m. pr. Kr. Ponios G. Farnell nuotr.

33 Leptis Magna; turgavietė; standartiniai ilgio matai. 9–8 m. pr. Kr. Ponios G. Farnell nuotr.

34 Leptis Magna; turgavietė; standartiniai tūrio matai. 9–8 m. pr. Kr. Ponios G. Farnell nuotr.

35 Leptis Magna; teatras. 1–2 m. po Kr. Ponios G. Farnell nuotr.

36 Leptis Magna; bazilika. Užbaigta 216 m. po Kr. J. B. Ward-Perkinso nuotr.

37 Leptis Magna; uostas; maketas. Atstatytas III a. po Kr. pradžioje. Editions Arthaud nuotr.

38 Vadinamosios Medžioklės termos, Leptis Magna. III a. po Kr. pradžia. Ponios G. Farnell nuotr.

39 Sienų tapyba; medžiotojai ir žvėrys. Pagrindinė vadinamųjų Medžioklės termų salė, Leptis Magna, III a. po Kr. pradžia. Ponios G. Farnell nuotr.

40 Leptis Magna, forumas. 200 m. po Kr. Ponios G. Farnell nuotr.

41 Palmiros planas. Gerardo Bakkerio brėž.

42 Ovali aikštė, apsupta kolonadomis. Jerašas. II ir III a. po Kr. Mikaelio Audraino nuotr.

43 Triumfo arka, Palmira. Apie II a. po Kr. N. J. H. Lordo nuotr.

44 Korintinė kolonada, Palmira. II a. po Kr. antroji pusė. Ponios G. Farnell nuotr.

45 Belo šventykla, Palmira. 32 m. po Kr. Prof. Iano Richmondo nuotr.

46 Paryžiaus vaizdas iš viršaus; romėniškos gatvės ir pastatai pripiešti. Compagnie aérienne française nuotr.

47 Cluny termos, Paryžius; *frigidarium*. Maždaug II a. po Kr. antroji pusė. Eileen Tweedy nuotr.

48 Amfiteatro planas; Paryžius. I a. pr. Kr. pradžia. Pagal P.-M. Duvalį ir F.-G. Pachtère'ą.

49 Tryro vaizdas iš viršaus. Nuotr. iš Rheinisches Landesmuseum, Tryras.

50 Romėnų Tryras; planas. Jono Wilscherio brėž.

51 Konstantino termos, Tryras. 300 m. po. Kr. Nuotr. iš Rheinisches Landesmuseum, Tryras.

52 Porta Nigra, Tryras. IV a. po Kr. pradžia. Nuotr. iš Rheinisches Landesmuseum, Tryras.

53 Aula Palatina, Tryras. 300 m. po Kr. Nuotr. iš Rheinisches Landesmuseum, Tryras.

54 Romėnų Kajervento planas. Suplanuotas apie I a. po Kr. Pagal V. E. Nash-Williams, *Bulletin of the Board of Celtic Studies*, XVI (1956).

55 Šventyklos kvartalas, Kajerventas. Alano Sorrellio paveikslas-rekonstrukcija, reprodukuojama Nacionaliniam Velso muziejui leidus.

56 Romėnų-keltų šventykla, Kajerventas; atkasti pamatai. Reprodukuojama Nacionaliniam Velso muziejui leidus.

57 Forumas, Kajerventas. Alano Sorrellio paveikslas-rekonstrukcija, reprodukuojama Nacionaliniam Velso muziejui leidus.

58 Gynybinė siena, Kajerventas; tuščiaviduris daugiakampis bokštas. Po 330 m. po Kr. Reprodukuojama Nacionaliniam Velso muziejui leidus.

59 Pietinė gynybinė siena, Kajerventas. II a. po Kr. pabaiga. Reprodukuojama Nacionaliniam Velso muziejui leidus.

60 Romėnų Londono planas. Iano Mackenzie Kerro brėž.

61 Londono bazilikos planas. Pastatyta veikiausiai netrukus po 60 m. po Kr. Martino Weaverio brėž.

62 Mitrėjus, Londonas; išorės vaizdas. 180 m. po Kr. Alano Sorrellio piešinys-rekonstrukcija. © *The Illustrated London News*.

63 Mitrėjus, Londonas; vidaus vaizdas. 180 m. po Kr. Piešinys-rekonstrukcija Alano Sorrellio. © *The Illustrated London News*.

64 Sidabro rinkinys: pikside ir koštuvas su medžioklės scenomis. Londono Mitrėjus, III a. antroji pusė arba IV a. po Kr. (aukštis – 6,3 cm). Guildhall muziejus, Londonas. Reprodukuojama muziejui sutikus.

65 Romos ir Augusto šventykla, Leptis Magna; šoniniai laiptai. 14–19 m. po Kr. Nuotr. iš Britų mokyklos Romoje.

66 Kapitolijus, *Thuburbo Majus*; šventykla paskirta Jupiteriui, Junonai ir Minervai. 168 m. po Kr. Sero Mortimerio Wheelerio nuotr.

67 Kapitolijaus Jupiterio šventykla, Roma; šventyklos sienos fragmentas. 509 m. pr. Kr. Sala del Muro Romano, Naujasis Kapitolijaus muziejus, Roma. Fototeca Unione nuotr.

68 Maison Carrée, Nimas. 16 m. pr. Kr. Giraudon nuotr.

69 Vadinamosios Bakcho šventyklos Baalbeke planas. 150–200 m. po Kr. Martino Weaverio brėž.

70 Vadinamoji Bakcho šventykla, Baalbekas; portiko lubos. 150–200 m. po Kr. Ponios G. Farnell nuotr.

71 Vadinamoji Bakcho šventykla, Baalbekas; išorės vaizdas. 150–200 m. po. Kr. Ponios G. Farnell nuotr.

72 Vadinamoji Bakcho šventykla, Baalbekas; celės (*cella*) vidus. 150–200 m. po. Kr. Ponios G. Farnell nuotr.

73 Vadinamoji Bakcho šventykla, Baalbekas; ornamentuotas įėjimas. 150–200 m. po Kr. Nuotr. iš „Thames and Hudson" leidyklos archyvo.

74 Vadinamoji Veneros šventykla, Baalbekas; brėžinys. II a. po Kr. arba III a. pradžia. Peterio Pratto brėžinys-rekonstrukcija.

75 Vadinamoji Veneros šventykla, Baalbekas; vaizdas iš lauko. II a. po Kr. arba III a. pradžia. Hoyningen-Huene nuotr.

76 Vadinamoji Bakcho šventykla, Baalbekas; vidaus vaizdas. 150–200 m. po. Kr. Williamo Suddaby paveikslas-rekonstrukcija.

77 Vadinamoji Vestos šventykla, Tivolis; kolonų kapiteliai ir frizas. I a. pr. Kr. pradžia. Josephine Powell nuotr.

78 S. Maria del Sole, Roma. I a. pr. Kr. Nuotr. Atterocca, Terni.

79 Vadinamoji Vestos šventykla, Tivolis. I a. pr. Kr. pradžia. Josephine Powell nuotr.

80 Anglijos bankas, Londonas; vadinamasis Tivolio kampas. 1788–1833. National Buildings Record nuotr.

81 Panteono vidus; G. P. Pannini paveikslas (1750). Šventykla pastatyta 126 m. po Kr. Nacionalinė dailės galerija, Vašingtonas, Kolumbijos apygarda. Samuelio H. Kresso kolekcija.

82 Romos Panteono vaizdas iš viršaus. 126 m. po Kr. Nuotr. reprodukuojama Stato Maggiore Aeronautica Militare Italiana leidus, Nr. 8289, 1963 m. liepos 3 d.

83 Romos Panteonas; rotondos ir portiko vaizdas iš išorės. 126 m. po Kr. M. B. Cookson nuotr.

84 Stabijų termos, Pompėjai; arkos su stiuko dekoracijomis. II a. pr. Kr. Edwino Smitho nuotr.

85 Stabijų termos, Pompėjai; planas. II a. pr. Kr. Martino Weaverio brėž.

86 Hadriano termos, Leptis Magna; planas. 126–127 m. po Kr. Pagal D. E. L. Haynesą.

87 Hadriano termos, Leptis Magna; išvietė. 126–127 m. po Kr. Ponios G. Farnell nuotr.

88 Hadriano termos, Leptis Magna; *frigidarium*. 126–127 m. po Kr. Cecil C. Briggs rekonstrukcija. Nuotr. iš Amerikos akademijos Romoje.

89 Atėnų agoros diorama. II a. pr. Kr. Ontarijo karališkasis muziejus, Kanada. Muziejaus nuotr.

90 Kozos bazilikos planas. II a. pr. Kr. vidurys. Martino Weaverio brėž.

91 Pompėjų bazilikos planas. Iki 78 m. pr. Kr. Martino Weaverio brėž.

92 Basilica Nova, Roma. 313 m. po Kr. Edwino Smitho nuotr.

93 Basilica Nova, Roma. Vidus. 313 m. po Kr. Williamo Suddabyio paveikslas-rekonstrukcija.

94 Aspendo teatras, *scaenae frons*. II a. po Kr. Ponios G. Farnell nuotr.

95 Sabratos teatras. II a. po Kr. antroji pusė. Ponios G. Farnell nuotr.

96 Sienų tapyba; kovos Pompėjų amfiteatre. Pompėjai, 59 m. po Kr. Nacionalinis muziejus, Neapolis. Alfredo Foglia nuotr.

97 Pompėjų amfiteatras; išorės vaizdas. 80 m. pr. Kr. Peterio Claytono nuotr.

98 Pompėjų amfiteatras; vidus. 80 m. pr. Kr. Peterio Claytono nuotr.

99 Oranžo teatras; *scaenae frons*. Augusto laikai (27 m. pr. Kr.–14 po Kr.). Ponios N. J. H. Lord nuotr.

100 Nimo amfiteatras; išorės vaizdas. Turbūt netrukus po 30 m. pr. Kr. Giraudon nuotr.

101 Leptis Magnos amfiteatras. Ponios G. Farnell nuotr.

102 Romos Koliziejus; išorės vaizdas. I a. po Kr. antroji pusė. Edwino Smitho nuotr.

103 Romos Koliziejus; vidus. I a. po Kr. antroji pusė. Colin Sorensen nuotr.

104 Pergės cirkas; laikančiosios arkos. Galbūt II a. po Kr. Ponios G. Farnell nuotr.

105 Romos maketas; plotas aplink Circus Maximus. IV a. po Kr. Museo della Civiltą Romana. Oscaro Savio nuotr.

106 Vetijų namas, Pompėjai; atkurtas sodas ir peristilis. Iki 79 m. po Kr. Peterio Claytono nuotr.

107 Vadinamasis Delfino namas, Delas. 100 m. pr. Kr. Sero Mortimerio Wheelerio nuotr.

108 Vadinamasis Medinės sienos namas Herkulanėjuje; *atrium*. Iki 79 m. po Kr. Colin Sorensen nuotr.

109 Vetijų namas, Pompėjai; anga *atrium* stoge. Iki 79 m. po Kr. Edwino Smitho nuotr.

110 Daugiabutis blokas, Ostija; maketas. II a. pr. Kr. Mansell-Alinari nuotr.

111 Dianos namas, Ostija; išorės vaizdas. II a. pr. Kr. Fototeca Unione nuotr.

112 Dianos namas, Ostija; laiptai iš gatvės. II a. pr. Kr. Fototeca Unione nuotr.

113 Romėniškas namas Dele, iš pradžių turėjęs penkis aukštus. 100 m. pr. Kr. Sero Mortimerio Wheelerio nuotr.

114 Vadinamasis Tapytų skliautų namas Ostijoje; lubų detalė. II a. pr. Kr. Fototeca Unione nuotr.

115 Amoro ir Psichės namas Ostijoje; planas. Apie IV a. po Kr. Fototeca Unione nuotr.

116 Fortuna Annonaria namas, Ostija. Privati išvietė. II a. po Kr. Fototeca Unione nuotr.

117 Amoro ir Psichės namas, Ostija; vaizdas žvelgiant į nimfėjų. Apie IV a. po Kr. M. B. Cooksono nuotr.

118 Sienų tapyba; užmiesčio vila su portikais. Pompėjai, iki 79 m. pr. Kr. Nacionalinis muziejus, Neapolis. Georgina Masson nuotr.

119 „Mergaitę su bikini“ vaizduojanti vadinamojo Dešimties mergaičių kambario mozaikos detalė. Imperatoriaus vila, Piazza Armerina, III a. po Kr. antroji pusė. Andre Heldo nuotr.

120 Hadriano vilos dalies planas; Tivolis. 125–138 m. po Kr. Martino Weaverio brėž.

121 Hadriano vila, Tivolis; „Margosios stojos“ baseinas. 125–138 m. po Kr. Georgina Masson nuotr.

122 Hadriano vila, Tivolis; apskrita šventyklėlė. 125–138 m. po Kr. Georgina Masson nuotr.

123 Hadriano vila, Tivolis; „Kanopo“ kanalas. 125–138 m. po Kr. Edwino Smitho nuotr.

124 Hadriano vilos Tivolyje maketas. 125–138 m. po Kr. Reprodukuojama dr. E. Richteriui leidus.

125 Nerono Auksiniai rūmai; piešinys. 64–68 m. po Kr. Reprodukuojama leidus ponui V. Messinai ir Amerikos akademijos Romoje fotografijos archyvui.

126 Sienų tapyba; vila ir portikai. Lukrecijaus Frontono namas. Pompėjai, iki 79 m. po Kr. Alfredo Foglia nuotr.

127 Diokleciano rūmai, Splitas. 300 m. po Kr. Ernesto Hebrardo paveikslas-rekonstrukcija.

128 Sienų tapyba; arka, besiskleidžianti iš kolonų kapitelių. Misterijų vila, Pompėjai, I a. pr. Kr. Alfredo Foglia nuotr.

129 Diokleciano rūmai, Splitas; arkos, besiskleidžiančios iš kolonų kapitelių. 300 m. po Kr. Tanjug nuotr.

130 Priemiesčio termos, Herkulanėjus; arkos, besiskleidžiančios iš kapitelių. Iki 79 m. po Kr. Edwino Smitho nuotr.

131 Cloaca Maxima žiotys, Roma; vaizdas, buvęs 1877 m., prieš pristatant dabartinę krantinę. Galimas daiktas, etruskiška, iš dalies perstatyta tarp 27 m. pr. Kr. ir 14 m. po Kr. Fototeca Unione nuotr.

132 Pont du Gard, Nimas. 14 m. po Kr. Nuotr. iš: Cali, F., *The Wonders of France* (London, 1961).

133 Akveduktas tarp Zaguano ir Kartaginos. Sero Mortimerio Wheelerio nuotr.

134 Akveduktas Segovijoje. 10 m. po Kr. Nuotr. iš: *The Wonders of Spain* (op. cit.).

135 Milvijaus tiltas, Roma. 109 m. pr. Kr. Fototeca Unione nuotr.

136 Romėnų tiltas, Alkantara. 106 m. po Kr. Mas nuotr.

137 Triumfo arka, Timgadas. II a. po Kr. Nuotr. iš „Thames and Hudson“ leidyklos archyvo.

138 Septimijaus Severo arka, Leptis Magna. 200 m. po Kr. Rekonstrukcija; reprodukuojama maloniai leidus S. D. T. Spittle'iui.

139 Tito arka, Roma. 81–82 m. po Kr. Georgina Masson nuotr.

140 Konstantino arka, Roma. 312–315 m. po Kr. Mansell-Alinari nuotr.

141 Marmurinė Periklio herma; V a. pr. Kr. viduryje Kresilo sukurto originalo romėniška kopija. Rasta Tivolyje. (Aukštis – 58,5 cm). Britų muziejus, Londonas. Reprodukuojama Britų muziejaus patikėtiniams leidus.

142 Marmurinė statula; romėnas patricijus, nešantis pomirtines savo protėvių kaukes. Roma, I a. pr. Kr. – I a. po Kr. Barberini muziejus, Roma. Germanų archeologijos instituto Romoje nuotr.

143 Marmurinis aukuras; Ara Pacis Augustae. Campus Martius, Roma, 13–9 m. pr. Kr. Mansell-Alinari nuotr.

144 Ara Pacis Augustae; senatorius ir pareigūnus vaizduojančio frizo detalė. Roma, 13–9 m. pr. Kr. Mansell-Alinari nuotr.

145 Ara Pacis Augustae; detalė, mažas vaikas. Roma, 13–9 m. pr. Kr. Mansell-Anderson nuotr.

146 Ara Pacis Augustae; detalė. Moteris, pridėjusi pirštą prie lūpų. Roma, 13–9 m. pr. Kr. Mansell-Anderson nuotr.

147 Akmeninis reljefas; smilkalų aukojimas. Palmira, 191 m. po Kr. Institut français d'archéologie nuotr., Beirutas. Iš: *Syria*, 1960, il. XII.

148 Akmeninis reljefas; dievai Aglibolas, Baalšaminas ir Malakbelas. Palmira, pirmoji I a. po Kr. pusė. (56×69 cm). Luvro muziejus, Paryžius. Fotografijos archyvų nuotr.

149 Marmurinis reljefas; Ampudijus su savo žmona ir dukra. I a. po Kr. (61×163 cm). Britų muziejus, Londonas. Reprodukuojama Britų muziejaus patikėtiniams leidus.

150 Marmurinis biustas; pagyvenusi moteris. I a. pr. Kr. antroji pusė. Termų muziejus, Roma. M. B. Cooksono nuotr.

151 Marmurinis biustas; Komodas, pavaizduotas kaip Herkulis (180–193 m. po Kr.). Konservatorių rūmai, Roma. Germanų archeologijos instituto Romoje nuotr.

152 Marmurinė galva; sena moteris. Tripolitanija, III a. po Kr. Castello Museum, Tripolis. Tripolitanijos senienų departamento nuotr.

153 Marmurinis biustas; Filipas Arabas. Porcigliano, 244–249 m. po Kr. Musei e Gallerie Pontificie, Vatikanas. Muziejaus nuotrauka.

154 Mozaika; mūšis prie Iso. Fauno namas, Pompėjai, iki 79 m. po Kr. Originalaus 330 m. pr. Kr. graikų paveikslo kopija (271×512 cm). Nacionalinis muziejus, Neapolis. Alfredo Foglia nuotr.

155 Marmurinis reljefas; sarkofagas su nuosekliai išdėstytais vaiko gyvenimo epizodais. Tyras, II arba III a. po Kr. Luvro muziejus, Paryžius. Giraudon nuotr.

156 Trajano kolona; bendras vaizdas. Roma, 113 m. po Kr. Mansell-Alinari nuotr.

157 Trajano kolona; keturios pirmosios juostos. Roma, 113 m. po Kr. Fototeca Unione nuotr.

158 Trajano kolona; detalė su mūšių scenomis. Roma, 113 m. po Kr. Mansell-Alinari nuotr.

159 Vadinamasis Didysis Trajano frizas; detalė, tapusi Konstantino arkos dalimi. Roma, II a. po Kr. pradžia. Germanų archeologijos instituto Romoje nuotr.

160 Bronzinis piliorius; scenos iš Kristaus gyvenimo. Hildesheimas, 1022 m. Nuotr. iš Hildesheimo katedros.

161 Vendōme kolona, Paryžius; reljefai, vaizduojantys Didžiosios armijos žygius. Pastatyta 1806–1810, sugriauta 1871, atstatyta 1875 m. Giraudon nuotr.

162 Marmurinis reljefas; Dionisas, aplankantis mirtingojo namus. Aleksandrija, greičiausiai graikų-romėnų kopija, imituojanti III a. pr. Kr. originalą (91,5×151 cm). Britų muziejus, Londonas. Reprodukuojama Britų muziejaus patikėtiniams leidus.

163 Sienų tapyba; peizažas iš Tripolitanijos su trobelėmis ir figūromis. Castello Museum, Tripolis. Roger Woodo nuotr.

164 Sienų tapyba; vila su portikais ežero pakrantėje. Pompėjai, 79 m. pr. Kr. Nacionalinis muziejus, Neapolis. Andre Heldo nuotr.

165 Sienų tapyba; užmiesčio vila su portikais. Pompėjai, iki 79 m. pr. Kr. Nacionalinis muziejus, Neapolis. Andre Heldo nuotr.

166 Sienų tapyba. Vadinamasis Livijos sodas. Prima Porta, netoli Romos, I a. pr. Kr. antroji pusė (sienos aukštis – 3 m). Termų muziejus, Roma. Georgina Mason nuotr.

167 Sienų tapyba; netikras langas Nerono Auksiniuose rūmuose. Roma, 65 m. po Kr. Nuotr. iš „Thames and Hudson“ leidyklos archyvo.

168 Koridorius Nerono Auksiniuose rūmuose. Roma, 65 m. po Kr. Nuotr. iš „Thames and Hudson“ leidyklos archyvo.

169 Marmurinis reljefas; sienų apsuptas Italijos miestas ant kalvos. Rastas Fucino ežere. I a. po Kr. Villa Torlonia, Avecanas. Mansell-Alinari nuotr.

170 Mozaika. Vadinamoji Nilo scena su hipopotamu, krokodilu ir antimis. Pompėjai, iki 79 m. pr. Kr. Nacionalinis muziejus, Neapolis. Scala nuotr.

171 Mozaika; kūlimo scena. Zlitenas, Tripo-

litanija, apie 200 m. pr. Kr. Castello Museum, Tripolis. Roger Woodo nuotr.

172 Mozaika; detalė su paukščiukais lizde. Zlitenas, Tripolitanija, apie 200 m. pr. Kr. Castello Museum, Tripolis. Roger Woodo nuotr.

173 Mozaika; liūtas, puolantis jautį. Hadriano vila, Tivolis, 130 m. po Kr. Musei e Gallerie Pontificie, Vatikanas. Muziejaus nuotr.

174 Mozaika; ožkos ir ožkaganys. Hadriano vila, Tivolis, 130 m. po Kr. Musei e Gallerie Pontificie, Vatikanas. Muziejaus nuotr.

175 Reljefas; aukojimo scena greta Magna Mater šventyklos, rekonstruota iš Tiberijaus Ara Pietatis fragmentų kopijų. Roma, I a. po Kr. pradžia. Romos civilizacijos muziejus. Fototeca Unione nuotr.

176 Akmeninis reljefas; kariai, nešantys karų su žydais grobį. Tito arkos fragmentas, Roma, 81–82 m. po Kr. (aukštis – 202 cm). Mansell-Alinari nuotr.

177 Akmeninis reljefas; Titas triumfo vežime. Tito arkos fragmentas, Roma, 81–82 m. po Kr. (aukštis – 202 cm). Mansell-Alinari nuotr.

178 Akmeninis reljefas; Septimijus Severas triumfo vežime. Septimijaus Severo arkos atikas, Leptis Magna, 200 m. po Kr. (aukštis – 170 cm). Tripolitanijos senienų departamento nuotr.

179 Sienų tapyba; Diomedas ir Odisėjas atpažįsta Achilą Skire. Dioskūrų namas, Pompėjai, iki 79 m. po Kr. Nacionalinis muziejus, Neapolis. Alfredo Foglia nuotr.

180 Sienų tapyba; Trojos arklys. Pompėjai, iki 79 m. po Kr. Nacionalinis muziejus, Neapolis. Scala nuotr.

181 Sienų tapyba; aukojimas Dionisui. Herkulanėjus, iki 79 m. po Kr. Nacionalinis muziejus, Neapolis. Andre Heldo nuotr.

182 Sienų tapyba; romantiškas peizažas. Agripos Postumo vila netoli Pompėjų, iki 79 m. po Kr. (156×100 cm). Nacionalinis muziejus, Neapolis. Andre Heldo nuotr.

183 Sienų tapyba; namai vidurdienį. Pompėjai, iki 79 m. po Kr. Nacionalinis muziejus, Neapolis. Alfredo Foglia nuotr.

184 Sienų tapyba; romantiškas peizažas su pastoraliniu vaizdeliu. Pompėjai, iki 79 m. po Kr. (51,5×49,5 cm). Nacionalinis muziejus, Neapolis. Andre Heldo nuotr.

185 Sienų tapyba; uosto vaizdas. Stabijai, iki 79 m. po Kr. (24×27 cm). Nacionalinis muziejus, Neapolis. Andre Heldo nuotr.

186 Mozaika; geriantys karveliai. Hadriano vila, Tivolis, 124 m. po Kr. (85×98 cm). Kapitolijaus muziejus, Roma. Eileen Tweedy nuotr.

187 Sienų tapyba; natiurmortas su tulžiu, vaza, trišakiu ir jūros žuvimi. Herkulanėjus, iki 79 m. po Kr. (42×48 cm). Nacionalinis muziejus, Neapolis. Alfredo Foglia nuotr.

188 Sienų tapyba; natiurmortas su strazdais, kiaušiniais ir rykais. Julijos Felicės (Felix) namas, Pompėjai, iki 79 m. po Kr. Nacionalinis muziejus, Neapolis. Eileen Tweedy nuotr.

189 Sienų tapyba; natiurmortas su vaisių vaza ir amfora. Julijos Felicės namas, Pompėjai, iki 79 m. po Kr. (89,5×122 cm). Nacionalinis muziejus, Neapolis. Alfredo Foglia nuotr.

190 Sienų tapyba; scenografinė Ketvirtojo stiliaus dekoracija. Herkulanėjus, prieš pat 79 m. po Kr. Nacionalinis muziejus, Neapolis. Scala nuotr.

191 Mozaikinės grindys; „neiššluotas kambarys“ (*asaroton oecon*). Aventinas, Roma; kildintinas iš helènistinio originalo. Museo Profano Lateranense, Vatikanas. Mansell-Anderson nuotr.

192 Sidabro dirbiniai: didžioji lėkštė, apkraštuotas indas, negili lėkštė, taurė ir šaukštas. Mildenhallas, IV a. po Kr. (Didžiosios lėkštės skersmuo – 61 cm). Britų muziejus, Londonas. Reprodukuojama Britų muziejaus patikėtiniams leidus.

193 Sidabro dirbiniai: du geriamieji indai. Hildesheimas, Augusto laikai (27 m. pr.

Kr.–14 m. po Kr.). Nuotr. iš Valstybinių muziejų Berlyne.

194 Kapo lobis; romėniški ir vietiniai sidabriniai bei bronziniai daiktai. Hobis, I a. pr. Kr.–I a. po Kr. (sidabrinių puodelių aukštis – 9,5 cm). Danijos nacionalinis muziejus, Kopenhaga. Muziejaus nuotr.

195 Sidabro dirbinys; *scyphus* iš Boskorealės lobio. Iki 79 m. po Kr. Luvro muziejus, Paryžius. Mansell-Alinari nuotr.

196 Taurės prototipas; Izidė su Harpokratu arba Horu. Nilo Delta. Nuotr. iš Valstybinių muziejų Berlyne. Muziejaus nuotr.

197 Šablonas indo emblemai; Afroditė ir *erotes*. Sabratos miesto muziejus. Sero Mortimerio Wheelerio nuotr.

198 Romėnų stiklo dirbinių pavyzdžiai. Kelnas, Kizikas ir Sirija, I–IV a. po Kr. (aukščiausio indo aukštis – 21,6 cm). Britų muziejus, Londonas. Johno Webbo nuotr.

199 Bronziniai papuošalai; žmonių veidai, transformuoti pagal lenktų linijų šablonus. Stenvikas, I a. po Kr. vidurys (7,3×7,5 cm). Britų muziejus, Londonas. Reprodukuojama Britų muziejaus patikėtiniams leidus.

200 Bronzinis papuošalas; stilizuota arklio galva. Stenvikas, I a. po Kr. (aukštis – 7,5 cm). Britų muziejus, Londonas. Reprodukuojama Britų muziejaus patikėtiniams leidus.

201 Bronzinis modelis; šuo, rastas netoli Nodenso šventyklos Lidnyje (ilgis – 8,2 cm). Privati kolekcija. Johno Webbo nuotr.

202 Žmogaus galva iš kalkakmenio. Glosteris, I a. po Kr. (aukštis – 20 cm). Glosterio miesto ir liaudies muziejus. Muziejaus nuotr.

203 Bronziniai papuošalai; dekoratyvūs kreivalinijiniai šablonai. Dūra Europas, 165–256 m. po Kr. Johno Wilsherio pieš.

204 Akmeninis reljefas; Maqquai triklinijaus detalė, figūros iranietiškais drabužiais. Atenatano kapas (*hypogaeum*), Palmira, III a. po Kr. Iš: *Syria*, 1966, il. X, 5.

205 Akmeninis reljefas; figūros iranietiškais drabužiais. Gandara, II arba III a. po Kr. Archeologijos muziejus, Torontas. Iš: *Syria*, 1966, il. X, 6.

206 Sidabrinis dirbinys; indas su vadinamuoju Kleopatros, arba Afrikos, biustu. Boskorealė, iki 79 m. po Kr. Luvro muziejus, Paryžius. Mansell-Alinari nuotr.

207 Bronzinė statulėlė; Horas-Harpokratas. Taksila, I a. po Kr. (aukštis – 13 cm). Nuotr. iš: *Archaeological Survey of India*.

208 Arecijaus indas. Kapuja, 30 m. pr. Kr.–40 m. po Kr. (skersmuo plačiausioje vietoje – 21 cm). Britų muziejus, Londonas. Josephine Powell nuotr.

209 Stiklas; ištapyta taurė. Begramas, I a. po Kr. (skersmuo – 8 cm). Kabulo muziejus. Josephine Powell nuotr.

210 Stiuko forma, skirta indo *emblema* lieti; jaunuolis su šalmu, alternatyviai pripažįstamas Atėne. Iš Begramo (skersmuo – 12,5 cm). Kabulo muziejus. Josephine Powell nuotr.

211 Bronzinė statulėlė; Herkulis-Serapidas. Begramas (aukštis – 24 cm). Kabulo muziejus. Josephine Powell nuotr.

212 Akmeninis reljefas; Trojos arklio legenda ar kokia nors panaši budistinė legenda. Charsada, šiaurvakarinis Pakistano pasienis (ilgis – 77 cm). Sero Mortimerio Wheelerio nuotr.

213 Vaiko galva; stiukas. Jaulian vienuolynas, Taksila (aukštis – 11,5 cm). Nuotr. iš: *Archaeological Survey of India*.

214 Stiuko galva; Bodhisatva. Iš Hados, Afganistanas. Pagal J. J. Barthoux, *Les Fouilles de Hadda* (Paris, 1930).

215 Stiuko galva. (Aukštis – 12,7 cm). Sabratos miesto muziejus. Sero Mortimerio Wheelerio nuotr.

Rodyklė

Iliustracijų numeriai pateikti kursyvu

Agatarchas ir perspektyva 186
Akveduktai 148–152, *132–134*
Akvino arka 155
Aleksandras Didysis 11, 23, 25, 161, 173, 224
Aleksandrija 182, 192, 212–215, 222, 224
Alkantaros tiltas per Tago upę 149, *136*
Alkinojas iš fajakų miesto (*Od.* 6) 26
Amfiteatrai: Aostos 43; Paryžiaus 69, *48*; Tryro 72; Pergamo, Dodonės, Ksanto, Pompėjų 117, *96–98*; Koliziejaus 118, 142, *102–103*; Česterio, Arlio, Nimo, Veronos, Leptis Magnos 120, *100, 101*
Ampudijaus antkapis 169, *149*
Ankonos arka 156
Antėjos užmiesčio vila 135
Aosta: miesto planas 43, *22*; arka 155
Apolodoras Damaskietis 9, 106
Ara Pacis Augustae 8, 9, 162–165, *143–146*
Ara Pietatis (Tiberijaus) 186, *175*
Archimedas 147
Arecijaus indas 220–222, *208*
Arikamedu (netoli Pondišerio) 222
Aristotelis 11, 26, 162
Arkos: Konstantino 8, 167, 178, *140*; Tiberijaus 156; Hadriano 155; Severo 55, 156, 190, *138*; Tito 156, 165, 186–190, *139*
Asmens garbinimas 9, 14, 165–167
Augustas: Ara Pacis 8, 9, 162–165; Šiaurės Italijos kolonijos 42–46; Leptis Magnos pastatai 52–57; Tyro fortas 73; Romos amfiteatras 117; pastatų dydžio apribojimai 129; rūmai ant Palatino 137–138; triumfo arkos 154

Baalbeko šventyklos 20, 63, 93–97, *6, 69–76*
Bagramas (Kapisyje) 224
Basų Apolono šventykla 12, *1*
Bazilikos: bendrais bruožais 112–114; Leptis Magnos 55, 113, *36*; Tryro 73; Kajervento 80; Londono 82, *61*; Romos, Pompėjų, Fano, Doklėjos, Timgado, Kirėnės 112, *91*; Maksentijaus Basilica Nova 115, *92, 93*
Belo šventykla Palmiroje 62, *45*
Berenson, Bernard 8, 183
Boëthius, Axel 29
Boskorealės lobis 220, *195, 206*
Budistų menas 60–61, 169, 176, 220, 228–230

Cardo, apibūdinimas 35
Ciceronas: Romos ir Italijos priešini-

mas 28; graikų meno vertybių grobstymas 207; prieš Verį 210
Cirkai: Tyro 72; Pergės, Konstantinopolio, Vienos 122, *104*
Cloaca Maxima 148, *131*
Cluny termos 67, 68, *47*
Cook, prof. J. M. 26

Daugiaaukščiai namai 29, 128–132
Decumanus, apibūdinimas 35
Demetrijas, graikų skulptorius 160
Diodoras Turijuose 26
Dioklecianas 52, 144
Dydis, jo reikšmė Romos architektūrai 20
Dugos miesto planas 46, *26*
Dūra Europas 59, 60, 167, 218, 219
Duval, P. M. 67

Elio (Glamorgane) įtvirtintas namas 134–135
Emblemata: mozaikinėse grindyse 182; ant sidabro dirbinių 215, 223, 224
Etruskų inžinerija 147–148
Etruskų įtaka 11, 32, 89, 147, 162

Famulas, tapytojas 143
Filipas Arabas 171, *153*
Forumai: bendrais bruožais 110–112; Ostijos 38; Timgado 49; Leptis Magnos 52–53; Paryžiaus 67; Tyro 72; Kajervento 79, *57*
Frontalumas 167, 190, 219
Frontinas, karinis miesto planas 32

Gandaros (budistų) menas 60–61, 220, 228–230, *205, 212*
Glosterio akmeninė galva 217, *202*
Gomme, Arnold 23
Grimes, W. F. 84, 85
Grobstymas (graikų meno vertybių) 207–211

Hada, budistų gyvenvietė 229, 230
Hadrianas: Panteonas 9, 104, *81–83*; šventykla Ostijoje 38, *18*; Leptis Magnos termos 53, 106–110, *86*; bazilika Kirėnėje 112–114; Tivolio vila 138–142, *120–124*; triumfo arkos 152, 155
Hadriano arka Antalijoje 155
Halikarnaso mauzoliejus 160
Harpokratas 214, 223, 224, *207*
Hatra 60, 219
Herkulanėjas, daugiabučiai namai 129; tapyba 192–200, *181*
Hildesheimo lobis 210, *193*
Hildesheimo viduramžiška kolona 181, *160*
Hipodamas iš Mileto, miestų planuotojas 26
Hobio sidabriniai indai 210–211

Indų-graikų laikotarpis Indijoje 224
Išvietės 49–50, 109, 133, *29, 87, 116*

„Yavanas“ Indijoje 226
Yourcenar, Marguerite 14

Jerašas 60, 62, 155, *42*
Julianas, Cezaris 66

Kajerventas (*Venta Silurum*) 76–80, *54–59*
Kapitolijaus Jupiterio šventykla 90, *67*
Kapitolijus: Ostijos 38–39, *18*; *Thuburbo Majus 66*
Karlaeno tvirtovė 76

Kartagina 46, 52, 129, 209
Katono priešiškumas graikų menui 208
Keltų menas 216–219
Keltų papuošalai iš Dūra Europo 218–219, *203*
Kinija, prekyba 222
Kolonados palei gatves: Leptis Magnoje 53; Palmiroje 61, *44*
Komodo biustas Konservatorių rūmuose 169–170, *151*
Konstantinas Didysis: jo arka 8, 167, *140*; rūmai Tryre 74; Basilica Nova 115, *93*
Korintinis orderis 12
Koza: miesto planas 34; bazilika 112, *90*
Kresilas, Periklio biustas 160, *141*
Kušanai 224, 226

Lambezė, tvirtovė 47, 76
Lentynos ant kolonų 60–61, *44*
Leptis Magna: miesto planas 52–57, *31*; vadinamosios Medžioklės termos 16, 56–57, *38, 39*; uostas 42, 56, *37*; Hadriano termos 53, 106–110, *86–88*; bazilikos 52–55, 112, *36*; amfiteatras 120, *101*; Severo arka 156, 166, 167, 190, *138*
Lidnio brónzinis šuo 217, *201*
Liono įgula 84
Lisipas, graikų skulptorius 160
Livijos sodas 183–185, *166*
Livijus 154
Lollius Urbicus, Tidžio miesto pilietis
Londonas (*Londinium)* 82–84, *60*
Lukianas 160
Lutecija (Paryžius) 65–70, *46*

Maison Carrée šventykla Nime 92, *68*
Maiuri, A. 200
Majeno kaimo namas 136
Marcaboto miesto planas 30, 32
Mausolas 160
Meiggs, Russell 31
Michelangelo, Diokleciano termų rekonstrukcija 16, *4*
Miletas 26, 27, 33
Milvijaus (Mulvijaus) tiltas 149, *135*
„Mirštantis galas“ 174
Mitrėjus (Londono) 85–86, *62, 63*
Monmorino užmiesčio namas 135
Mozaikos: vaizduojanti Aleksandrą ir Darėją 173 *154*; Nilo 182, *170*; iš Hadriano vilos 183, *173, 174*; iš Zliteno 182, *171, 172*

Namai: bendrais bruožais 124–137; Ostijos 39, 131–133; Pompėjų 124–126; Delo 128–131; Romos, Ostijos 128–129
Nautae Parisiaci 68
Neronas: Jupiterio šventykla Baalbeke 20, *6*; termos Romoje 106; Auksiniai rūmai 118, 142–144, 186, *125, 167, 168*
Nerono Auksiniai rūmai 118, 142–144, 186, *125, 167, 168*

Odeonai 116
Olbijos miesto planas 26
Olinto miesto planas 27, 30, 33, *8*
Oranžas: miesto planas 35; teatras 116; arka 156
„Orestes“, įrašas ant Trajano kolonos 8
Ostija: miesto planas 31–32, 34–38, 88, *11*; namai 128–133, *110–112, 114, 115, 117*

Palmira 59–65, 219, 41, 43–45

Panteonas 8, 12–13, 14, 104–105, 106, *81–83*
Paryžius (*Lutetia*) 65–70, *46*
Partenonas 9, 11–12, 14, 104, 160, 165
Partų menas 169, 219, 226, 228
Pasakojamoji skulptūra 172–181
Peizažas 182–205
Pergamas: amfiteatras 117; skulptūros 174; lobis 210
Perspektyva 186–191
Pestas: miesto planas 29, *10*; piešiniai ant antkapių 117
Piazza Armerina, Maksimiano rūmai 137, *119*
Pipirų prekyba 222
Pirėjas, suplanuotas Hipodamo
Pizos arka 156
Plinijus: apie Famulą 143; apie triumfo arkas 154; apie pomirtines kaukes 162; apie tapytoją Aristidą 173; apie paveikslus istorinėmis temomis 174; apie peizažus 185; apie Sosą iš Pergamo 204; apie sidabro dirbinius 208–209
Polibijus, civilinis ir karinis planavimas 32
Polikratas Samietis, jo vandens tunelis 148
Pomirtinės kaukės laidotuvių ceremonijose 162, *142*
Pompėjai: miesto planas 29, 32, *13*; namai 124–126, *106, 109*; tapyba 142, 192–205, *118, 126, 128, 164, 165, 179, 180, 183, 184, 187–190*
Pompėjopolis (Mersine)
Pomponijus Mela apie Tryrą 71–72
Pont du Gard 16, 149, *134*
Porta Nigra, Tryras 73, *52*
Portas (Ostijoje) 42
Portretinis vaizdavimas 160–171
Praksitelis 160
Priėnės miesto planas 27, 33, 43, *9*

Rytų įtaka Romos menui 167–171, 176, 190
Rodo miesto planas 26–27
Romantinis sąjūdis 185–186, 197
Rūmai: Tryro 74–75; bendrais bruožais 137–147

S. Maria degli Angeli (Diokleciano termos) Romoje
S. Maria del Sole Romoje 100, *78*
Sabrata 230
Sandėliai (*horrea*) 34, 56, 75, *15*
Senoji Smirna 25–26
Severas, imperatorius 53, 57, 62, 84, 156, 166, 190
Sidabro dirbiniai 208–215
Sidonijus Apolinarijus 134, 135
Sirakūsų Atėnės šventykla 14, *2*
Skulptūra 160–171
Soane, seras John, Anglijos banko vadinamojo Tivolio kampo autorius 100, *77, 80*
Sosas iš Pergamo 204
Spelo (*Hispellum*) miesto planas 44, *24*
Splito (Spalato, Spoleto) Diokleciano rūmai 144–147, *127*
Spurijus Tadijus (Studijus), tapytojas 185
Stabijų tapyba 192–196, *185*
Stanhope, ledi Hester 61
Stenviko bronziniai dirbiniai 216, *199, 200*
Stiukas (gipso dirbiniai) 213–214, 224, 228, 230, *196, 197, 210, 214, 215*
Strabonas: apie Rodą 26; graikų mies-

tų priešinimas Romai 29; apie Ostiją 40; apie daugiabučius pastatus 129
Svetonijus apie Nerono Auksinius rūmus 142, 143

Šilko prekyba 222
Širagano užmiesčio vila 134
Šv. Sofijos soboras Konstantinopolyje 104
Šv. Tomas, kaip statytojas 226
Šventyklos: bendrais bruožais 89–105; Ostijos 38, *18*; Leptis Magnos 52, 55, 89, *65*; Palmiros 63–65, *45*; Kajervento 80, *55, 56*; Nimo 92, *68*; Baalbeko 20, 93–97, *69–76*; Tivolio ir Perižė 100, *77*; Panteono 13, 104–105, *81–83*

Tacitas 79, 80, 82
Taksila 223–229, *207, 213*
Tapyba 191–205
Teatrai: bendrais bruožais 116; Timgado 50, *30*; Leptis Magnos 53, *35*; Paryžiaus 69, *48*; Aspendo, Sabratos, Oranžo, Verulamijaus 116, *94, 95, 99*
Telefas Pergamo frize 175
Termų pastatai: bendrais bruožais 14–16, 110; Leptis Magnos 16, 56–57, 106–110, *38, 39, 86–88*; Paryžiaus 67–68, *46, 47*; Pompėjų 106, *84–85*; Romos 106; Tyro 72, *51*
„Tesėjonas“ (paverstas bažnyčia) Atėnuose 14
„Tęstinis stilius“ 175–176
Tezė įtvirtinti rūmai 135
Thuburbo Majus miesto planas 146
Tidis 46
Tiltai 149–152, *135, 136*
Timgadas 46, 47–52, *27, 28*
Titas: jo arka 9, 156, 165, 190, *139, 176*; termos 142–143
Tivolio vadinamoji Vestos šventykla 100, *77*
Trajano kolona 8, 176–181, *156–159*
Triumfo arkos: bendrais bruožais 152–158; Timgado 47, 155, *137*; Leptis Magnos 55, 156, *138*; Palmiros 62, *43*; Antalijos 155; Verulamijaus 155; Romos 156, *139, 140*; Oranžo 156
Tyras (*Augusta Treverorum*) 71–76, *49, 50*
Turijai (Pietų Italijoje), Hipodamo planas 26
Turino miesto planas 43–44, 46

Uostai: Ostijos 39–42, *20*; Leptis Magnos 56, *37*

Vanvitelli, Diokleciano termų rekonstrukcija 16
Varonas apie namus 124
Velšbiligo rūmai 137
Vendôme kolona 181, *161*
Veronos miesto planas 46
Verulamijus: teatras 69, 116; arkos 155
Vitruvijus: kaip miestų planuotojas 46; apie šventyklas 90; jo bazilika Fane 112; apie teatrus 116; apie amfiteatrus 117; apie namus 124, 128; apie akveduktus 149; apie Agatarchą ir perspektyvą 186; apie molinių indų vartojimą 220
Vulka, skulptorius 90

Wickhoff, „pseudotęstinis“ stilius 175

Zenobija, karalienė 62, *41*
Zlitenas (Tripolitanijoje) 182, *171, 172*

MENO PASAULIS

Mortimer Wheeler. *Romos menas ir architektūra*
215 iliustracijų, 60 iš jų spalvotos

Išsamioje Romos meno studijoje seras Mortimeris Wheeleris aptaria architektūrą ir miestų planavimą, skulptūrą ir tapybą, sidabro ir stiklo dirbinius, keramiką – visa tai, ką vertinga istorijai paliko epocha. Meistriškai atrinkęs aptariamus objektus, pasitelkęs tinkamas iliustracijas, autorius pateikė raiškų be galo plačios Romos meno erdvės paveikslą.
„Ar rekonstruotose Diokleciano termose, ar tarp aukštų Karakalos termų griuvėsių, ar po kylančiu į viršų Pont du Gard tiltu, ar plačiame Vergilijaus epinės arba Lukrecijaus kosminės vizijos moste; ar tolimiausioje Inchtuthilo legiono tvirtovėje, tolimuose ir atšiauriuose Škotijos kalnuose, <...> – visur vaizduotę prikausto būtent stulbinantis Romos minties akiratis. Užmojis ir dydis.“ – rašo Mortimeris Wheeleris, buvęs keleto muziejų direktorius, kuratorius, Britų akademijos sekretorius, kaip archeologijos specialistas, dirbęs Indijoje ir Pakistane.

Knyga išleista
Atviros Lietuvos fondui parėmus

„Švietimas Lietuvos ateičiai“ – tai projektas, atsiradęs sėkmingai sutapus Lietuvoje vykstančios švietimo reformos ir garsaus filantropo George'o Soroso veiklos pagrindinėms idėjoms bei siekiams. Jį įgyvendina Atviros Lietuvos fondas, bendradarbiaudamas su Švietimo ir mokslo ministerija.

Viršelyje:

Ketvirtojo stiliaus tapybos pavyzdys iš Herkulanėjaus;
prieš pat 79 m. po Kr.
Nacionalinis muziejus, Neapolis

ISBN 9986-830-21-4